

TVE Tussen Vecht en Eem

Themanummer

Sporen van grenzen

Colofon

De Stichting Tussen Vecht en Eem (TVE) is een samenwerkingsverband van meer dan 40 lokale en regionale organisaties op historisch en aanverwant gebied. De Stichting bevordert en verbreidt de kennis op historisch gebied betreffende de streek. Voorts ijvert zij voor het behoud van cultuurhistorische en karakteristieke waarden. Donateurs van TVE ontvangen het tijdschrift gratis.

Website www.tussenvechteneem.nl

Donatie/Abonnement en ANBI

De minimumdonatie bedraagt € 22,50 per jaar. Aanmelding als donateur kan het hele jaar door plaatsvinden. Het bedrag wijzigt niet, maar u ontvangt de al verschenen nummers in dat jaar. U kunt zich aanmelden via de website, onder gelijktijdige overmaking van uw donatie op bankrekening NL 95 INGB 0003 8920 84, t.n.v. Stichting Tussen Vecht en Eem, Naarden, onder vermelding van 'Nieuwe donateur'. De Stichting Tussen Vecht en Eem is door de Belastingdienst aangemerkt als een culturele ANBI.

Bestuur

Correspondentieadres TVE: Julianalaan 10, 1412 GS Naarden
e-mail: secretariaat@tussenvechteneem.nl

Voorzitter: Ana van der Mark, tel. 06-46423312, voorzitter@tussenvechteneem.nl

Secretaris: Jan Siebenga, tel. 035-6944956, secretaris@tussenvechteneem.nl

Penningmeester: Corné Zandbergen, tel. 035-6949763, penningmeester@tussenvechteneem.nl

Lid: Joris Cammelbeeck, tel. 035-6839318

Lid: Hetty Laverman, Naarden, tel. 06-23618314

Lid: Anne Schley, 's Graveland, tel. 06-40865090

Deelnemersraad

Gooi e.o.- AWN *Naerdincklant* Archeologie tussen Eem en Vechtstreek, Stichting Stad en Lande van Gooiland, Stichting Omgevingseducatie Gooi, Vecht- en Eemstreek; **Baarn** – Historische kring *Baerne*; **Blaricum** – Historische kring Blaricum; **Gooise Meren** – Historische kring Bussum, Historische kring Stad Muiden; **Hilversum** – Hilversumse Historische Kring *Albertus Perk*, Stichting *Hilversum, Pas-Op!*; **Huizen** – Historische kring Huizen, Stichting Huizer Museum; **Laren**: Geologisch Museum Hofland, Historische kring Laren; **Muiderberg**: Stichting Monumentaal & Historisch Muiderberg; **Weesp** – Historische kring Weesp; **Wijdemeren** – Historische kring Ankeveen, 's-Graveland, Kortenhoef, Historische kring Loosdrecht, Historische kring Nederhorst den Berg, Kasteel Museum Sypesteyn.

Nog ca. 18 andere historische organisaties zijn op een andere wijze verbonden aan TVE

Gooi e.o. – Gemeentearchief Gooise Meren en Huizen, Landschap Erfgoed Utrecht, Nederlandse Genealogische Vereniging, afdeling Gooiland, Stichting Geopark Gooi en Vecht, Streekarchief Gooi en Vechtstreek, Vereniging Vrienden van het Gooi; **Blaricum**: Stichting Couleur locale Blaricum; **Eemnes**: Historische kring Eemnes; **Gooise Meren**: Stichting De Vesting, Stichting tot behoud Oude Begraafplaats Naarden, Vereniging Vestingstad Naarden, Comenius Museum; **Hilversum**: Stichting *De Hof*; **Huizen**: Vrienden van het Oude Dorp Huizen; **Laren**: Singer Laren; **Loenen**: Historische kring Loenen; **Soest**: Historische vereniging Soest/Soesterberg; **Weesp**: Museum Weesp.

Het tijdschrift *Tussen Vecht en Eem* is een uitgave van TVE en verschijnt viermaal per jaar.

Redactie tijdschrift 'Tussen Vecht en Eem'

Joris Cammelbeeck, Naarden (hoofdredacteur)

Frits Booy, Baarn (eindredacteur)

Claudette Baar-de Weerd, Nederhorst den Berg

Sander Koopman, Hilversum (redacteur archeologie)

Jan Vollers, Naarden

Voor themanummers e.d. kan de redactie uitgebreid worden met tijdelijke gastredacteuren.

Redactieadres Juliana van Stolberglaan 32, 1412 BH, Naarden, tel. 035-6839318,
redactie@tussenvechteneem.nl

Technisch (vormgeving/opmaak) wordt de redactie ondersteund door
Anneke van de Koppel, Nieuw-Loosdrecht

Druk Drukkerij J. Bout & Zonen, Huizen NH

Voor vragen over bezorging en nabestelling kunt u terecht bij penningmeester@tussenvechteneem.nl

Tussen Vecht en Eem

Tijdschrift voor regionale geschiedenis

Johannes Hilverdink, gezicht op kasteel Vredelant. Het werd rond 1253 gebouwd en in 1528 gesloopt.

Redactioneel

Eind vorig jaar bogen bestuur en redactie van TVE zich over de vraag waar dit jaar de traditionele Open Dag zou worden georganiseerd, en we realiseerden ons dat er allang geen bijzondere aandacht aan het westen van de regio was besteed. De historie van Vreeland, dat niet toevallig zo heet omdat het op de grens ligt van het ooit door zowel de bisschoppen van Utrecht als de graven van Holland omstreden gebied, leidde tot contact met de Historische Kring van Loenen aan de Vecht, Loenersloot, Nieuwersluis, Nigtevecht en Vreeland. Besloten werd samen de Open Dag te organiseren. Gegeven de lange historie van grenscorrecties in onze regio en met de problemen van ons huidige agrarisch systeem in het achterhoofd, werd de titel van de Open Dag: *Sporen van grenzen tussen Vecht en Eem*.

Grenzen, pogingen ze te trekken, te handhaven of te verleggen, hebben door de eeuwen heen vele gezichten en gevolgen. Europese natiestaten vertonen oude reflexen. Er worden weer hekken neergezet. Een voorbeeld uit dat betrekkelijk recente verleden belicht Margreet de Broekert in haar artikel over het lot van Sinti en Roma in Nederland, en ook in het Gooi. Overigens was nog niet zo lang geleden de meest zichtbare grens te vinden rond Hilversum: de Duitse tankgracht.

In de geschiedenis van onze regio was echter vooral sprake van een eindeloze hoeveelheid grenscorrecties en pogingen tot gemeentelijke fusies. Na onze oproep hebben redacties van de aangesloten historische kringen artikelen geleverd die dat uitvoerig illustreren.

Behalve zulke papieren sporen bestaan er ook mentale grenzen. Ze zitten in de hoofden van mensen en vallen onder de verzamelbegrippen vooroordeel, beeldvorming, misverstand en onwetendheid. Daarover schrijft onze nieuwe redacteur Jan Vollers in een brede verkenning van identiteiten en verschuivende grenzen tussen Vecht en Eem. Historicus Henk Michielse geeft een overzicht van vier eeuwen van conflicten tussen katholieken en protestanten in ons gebied. Tot slot laat filosoof Michiel Korthals in een opmerkelijk essay zien dat ecosystemen open én begrensd zijn. Hij breekt een lans voor een regionale behandeling van Gooi, Eem en Vecht, zodat de hoogst noodzakelijke verandering richting ecologie en sociale rechtvaardigheid vorm kan krijgen.

Wij wensen u veel kijk- en leesplezier

Joris Cammelbeeck

Erratum bij artikel: 'Een leven in de zandgroeven', TVE 2023-2. Het bijschrift bij de afbeelding op pagina 82 is helaas niet correct weergegeven. Het juiste bijschrift luidt:

Tekening van een groeiewand in de stuwwal ten noorden van Lage Vuursche. Vele blokken ijszandsteen op naar rechts hellende gestuwde afzettingen. Lage Vuursche, 1958, gepubliceerd in Grondijs, bodemijs en ijsbergen. Tekening: Lucas Hofland. Bron: archief van L. Hofland-Cats.

Voor de **inhoudsopgave** zie de achterzijde van de omslag.

Afbeelding omslag:

De ongenummerde Leeuwenpaal aan de Randweg Oost, op de noordwesthoek van Eemnes (foto Jaap Groeneveld).

©TVE 2023

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Er zijn meer Gooien en Vechten

Over verschuivende grenzen tussen Vecht en Eem

Jan Vollers

Wie had gedacht dat ons begin dit jaar gekozen thema *Sporen van grenzen tussen Vecht en Eem* voor de Open Dag van TVE inmiddels nog een extra accent gekregen heeft wegens het in de media en bij opiniemakers opgelaaide debat over de vermeende tegenstelling tussen stedelijke leefpatronen en het wonen op het platteland?

Culminerend in de alom bekend geraakte botsing tussen inmiddels spreekwoordelijke car-paccio-genietters die weten wat de moderne stedeling gelukkig maakt, en de steeds meer achterop rakende, ploeterende plattelandsbewoners op wie zij wat meewarig neerkijken. Achterblijvers dus die steeds meer het gevoel krijgen miskend te zijn!¹ Die tegenstelling lijkt zich na de provinciale verkiezingen op 15 maart jl. politiek nog veel scherper af te tekenen, waarbij de politieke verhoudingen zozeer zijn opgeschud dat analisten zelfs het woord 'revolutie' niet schuwen.

Het past ons weg te blijven van puur actuele bespiegelingen over wat er maatschappelijk en partijpolitiek nu aan de hand is. Maar het is fascinerend voor een regionaal-historisch genootschap als het onze om oog te hebben voor nieuwe of opnieuw opkomende scheidslijnen die daarmee andere of eerdere onderscheidingen in belang wegdrücken.

Een centraal thema waar TVE dit keer de schijnwerpers op zet, betreft namelijk de vraag in hoeverre de hier en elders in het oog springende roep om erkenning voor en herwaardering van de eigen identiteiten binnen ons werkgebied opnieuw beschouwd moeten worden.² Verdienen ze met een terugblik een herwaardering? Als we dat werkgebied nog steeds gewoon waren in drieën onder te verdelen, dus in Vechtstreek, Gooi en Eemland, moeten we dan (opnieuw?) op zoek gaan wat de bewoners gemeen hebben, voortgekomen

uit de geschiedenissen van hun regio's? Wat zeggen geografische grenzen vandaag de dag nog binnen ons werkgebied en tussen deze regio's?

Kent TVE nog steeds een indeling in drie regio's?

Om het op zijn Huizinga's te zeggen: Golden er ooit *drie aparte* geestesmerken voor drie regio's en gelden die vandaag dan nog steeds? Overigens zou Huizinga heel het Nederlands geestesmerk al als overwegend eenvormig-burgerlijk typeren³, of je nu wonend in een buitenplaats aan de Vecht dacht van niet, of als geslaagde zakenman of -vrouw arrivé bent en in het Gooi bent neergestreken.

Hopelijk kunnen we in deze verkenning wat verder komen dan vooral de schijnwerper te richten op de wereld van BN'ers uit de media. Ofschoon ik het belegen woord *Gooise matras* niet meer kan horen, bevestigen pijnlijke

Gooise matrasjes (foto De Gooise Matras, Hilversum).

onthullingen wel hardnekkig de beeldvorming daarover. Natuurlijk trok het Gooi vóór de opkomst van de omroepen ook al vele bohemien typen aan die niet in een burgerlijk mal pasten evenals wereldverbeteraars en kolonisten die zich hier thuis voelden. Tel daarbij op schilders, schrijvers en enkele musici en componisten. De Nederlandse Bachvereniging vond in Naarden overigens haar oorsprong, doordat Valentijn Schoonderbeek de garnizoenskapel al dirigeerde, voordat zoon Johan Schoonderbeek naam maakte met Toonkunstitvoeringen van de Mattheus Passie.

Zijn het vooral stedelingen uit Amsterdam die zich in het Gooi doen gelden en inwoners

Buiten wonen aan de Vecht (foto Krijn van Putten).

aan de Utrechtse Vecht (in hun buitens op *De HerenVecht*), in de Lage Vuursche, Baarn en Soest die primair georiënteerd blijven op Utrecht en Amersfoort? Gemeen hebben Gooi en Vecht dat ze een magneet worden voor welvarende stedelingen die comfort en rust willen, met voor hun deur de schaapskuddes op het zand en paardenbakken in de meenten. Ze koesteren het *illusielandschap*, kernbegrip in de beheersopvatting van het Goois Natuurreservaat. Er is weerstand tegen hoogbouw van appartementen en windmolenparken die de horizon vervuilen.

Regionale identiteiten

Kunnen we drie regionale identiteiten afbakenen? Hoe bepalend blijft in welke natuurlijke omgeving je woont, voorbij het evidente gegeven dat de bewoners van de Vechtstreek en het Eemland gemeen hebben dat ze primair woonachtig zijn in open weidegebieden en op landgoederen, gelardeerd met beschermde natuurgebieden, dus ook weer niet zo open, dat je er overal in mag of kan? En daartussenin dan bevindt zich het Gooi dat bewonerscategorieën met vele gelaagde identiteiten kent – waarover later meer. Voor nu volstaat het om vast te stellen dat er in dit daartussen gelegen gebied, dus het Gooi, in landschappelijk, natuurlijk en historisch opzicht een van de Vechtstreek respectievelijk Eemgebied geheel afwijkend samenlevingspatroon is gegroeid.

Wat betreft het Gooise landschap en natuur, kan het niemand ontgaan dat (mini-) bergtoppen de meest westelijke oprispingen zijn van een lang geleden voltrokken terugtocht van ijs dat rivierzand met grind opstuwde. Van de Kerk aan Zee in Muiderberg in het noorden tot de Tafelberg in Blaricum die 37 m boven NAP uitsteekt. Het Gooi met schapen houdende erfgoeiers heeft vanouds meer gemeen met andere zandgebieden in ons land dan met de veengebieden Vecht en Eem. Zou dit nog steeds zo gelden? Of bepalen nu nieuwe grenzen tussen bevolkingscategorieën, eerder op lifestyles gebaseerd, hoe bewoners zich onderscheiden in plaats van de oude geografische grenzen die typisch waren voor wat het land aan productiemiddelen voor de mens opbracht?

Zand en groen, veen en water

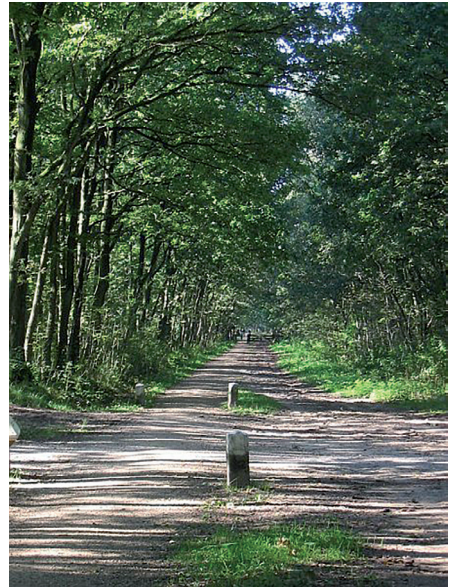
Toen oud-minister Winsemius, ambteloos inwoner van Blaricum, in 2013 gevraagd werd

de zich lang voortslepende discussie over de bestuurlijke herindeling in Gooi en Vecht vlot te trekken, stelde hij dan ook voor de verschillen in grondsoort, *zand* respectievelijk *veen*, als natuurlijke onderliggers voor wat mensen nu al bindt, te nemen. Zo maakt hij *een wezenlijk onderscheid tussen 'water' (Muiden, Weesp, Wijdmeren, met een sterk accent op kleine kernen en landelijke openheid) en 'zand' = het Gooi (met stedelijke spanningen tussen wonen, werken en recreëren).*⁴ We gaan hier niet verder in op de grotendeels negatieve ontvangst in bestuurlijke kringen van zijn aanbeveling om toe te werken naar een vorm van verdere samenwerking tussen de toen negen afzonderlijke gemeenten die hij onvermijdelijk achtte en die de minister van Binnenlandse Zaken maar moest doorzetten, ongeacht de frisse tegenzin daartegen bij de bewoners.

Interessanter is hier zijn waarneming te citeren: *Gooi en Vechtstreek wordt [moet eigenlijk zijn: worden] voor een goed deel bewoond door 'blijve mensen', die het goed hebben in hun afgeschermd 'reservaat'...dat wordt gekenmerkt door een uitzonderlijk hoog voorzieningsniveau. Dat is – laat het voorop staan – een prettig probleem om te hebben. Begrippen als 'eigen huis' en 'korte termijn' staan bij veel burgers maar ook bestuurders hoog in het vaandel. Bestuurders gunnen elkaar weinig, anderen zijn uit op 'ons' geld. .. Gooi en Vechtstreek kent [kennen] ook grote cultuurverschillen die samenwerking bemoeilijken. Spanningen tussen 'grote' en 'kleine' gemeenten met als inzet (gevoelde) arrogantie.*⁵ Zo zie je dat voor regio's als welke hier besproken worden, de in media aandacht trekkende tegenstelling Stad (Amsterdam, Utrecht of Amersfoort) en Het Platteland (het open land tussen Vecht en Eem) niet erg zinvol is.

Je hoeft geen Josse de Voogd⁶ te zijn om de conclusie te delen dat we de illusie moeten loslaten om de regio's tussen Vecht en Eem te willen typeren als niet-stedelijk *en dus* plattelandsgebied. Dat gaat namelijk voor alle drie, Vecht en Eem, en zeker voor het Gooi,

niet op. Misschien bevolken onze woongebieden a-typisch de door Winsemius benoemde blijve, voor Nederlandse verhoudingen bovengemiddeld welgestelden die met elkaar een dikke sociale laag bevoorrechten vormen, of je nu op het zand in Quote-topscoorer Blari-

Gebed zonder end, onverharde weg tussen A1 en Mediapark (foto Fietsgids 'Fietsen door het Gooi').

cum woont, paarden houdt in Eemland of nipt aan een pinot gris vanaf je steiger aan de Vecht. Bovendien zijn we vanouds gezegend met relatief vele natuurterreinen en plassen-gebieden.

Ondanks een hoge verstedelijking is óók de bebouwde omgeving in het Gooi meer dan elders in ons land groen. Toen eind vorige eeuw de omroepen verzameld in het Mediapark hun vastgoed overdeden aan een Canadees investeringsbedrijf, vreesde de natuurlobbyclub *Vrienden van het Gooi* dat omroepbedrijven zich tomeloos verder zouden gaan uitbreiden. Bekende Hilversummer en oud-minister Hans Hillen bracht kort tevoren een rapport met diverse varianten uit, waarin hij stelt dat het dan logisch wordt om het Me-

Intermezzo: Terug in de tijd – sporen die eeuwen geleden zijn getrokken

De bisschop van Utrecht en de Graaf van Holland

We hebben allen wel ongeveer een beeld over de spanningen die er historisch geweest zijn tussen de machtsgebieden van de bisschop van Utrecht en de graven van Holland, zeg vanaf het jaar 1000.⁹

De eersten begonnen moerasig veengebied ten oosten van de Vecht te ontginnen en de Hollandse graven lieten met sloten ten westen van de Vecht het natte land in deze rivier afwateren. Hierdoor was lange tijd enige akkerbouw mogelijk. Later zorgden turfwinning en landverlies voor vorming van de bekende plassen.

Nog vroeger markeerde de grens – plausibel, maar onbewezen – de woongebieden van de Friezen en Franken.

De Middeleeuwse heren, of ze nu graaf of bisschop met wereldlijke macht waren, waren uit op het beschermen van handelsroutes, zeker ook over de Vecht tot aan de Zuiderzee. Bisschop Hendrik van Vianden liet niet voor niets drie versterkingen bouwen, waaronder het kasteel in Vreeland. Hendrik moest ze echter al gauw verpanden. In 1280 kwam Vreeland met de andere kastelen in handen van graaf Floris V. Zijn al of niet uit de hand gelopen ontvoering door het drietal edelen Gerard van Velzen, Herman van Woerden en Gijsbert IV van Amstel om hem uit te leveren aan de Engelse koning die hij niet meer steunde, eindigde in 1296 met zijn moord nabij het Muiderslot. Hoewel de grenzen tussen Holland en Utrecht vanaf nu bepaald waren, dus tussen het Gooi en Nedersticht, de laag gelegen westelijke regio van de provincie Utrecht, werd de zeggenschap van graaf dan wel bisschop er ernstig van binnenuit door opstandige leenheren op de proef gesteld. Er volgde bovendien in de veertiende eeuw een lange instabiele periode waarin gebieden aan weerszijden van de Vecht meegezogen werden in de overal heersende Hoekse en Kabeljauwse twisten. Pas in 1528 was het afgelopen met de wereldlijke macht van de bisschop, die daarna toeviel aan Karel V.¹⁰

Bisschop Hendrik van Vianden nu als restaurant in Vreeland en Gijsbrecht van Amstel als beeld op de hoek van De Beurs in Amsterdam

Welke sporen zie je daarvan nu?

Hoe zie je terug op de grens van de twee provincies Holland en Utrecht in welke opzichten de beide regio's ten noorden en ten zuiden van Vreeland blijvend zijn gaan verschillen? Voorop staat dat de huidige provinciegrenzen na de Franse tijd voortdurend in beweging zijn geweest.¹¹

Na de bevrijding van de Franse bezetter in 1813 zag de bevolking met verlangen uit naar herstel van de situatie van voor 1795. Van een totale terugkeer naar de oude toestanden kon echter geen sprake meer zijn. Onder koning Willem I werden gemeenten met nieuwe grenzen ingesteld.

Althans: terwijl de oostgrens tussen het Gooi en Eemland de Goyergracht grotendeels volgt zoals ooit in 1356 vastgesteld¹², is de westgrens juist opnieuw vastgesteld en werden Loenen-Stichts, Loenen-Kronenburg, Vreeland met de polder Dorsewaard, Nigtevecht en Loenersloot-Oukoop-Ter Aa weer zelfstandige gemeenten in de provincie Utrecht. De buurtschappen Oud Over en Mijnden vielen toen korte tijd onder Loenen-Kronenburg (Loenen-Hollands). In 1819 gingen onder meer naar Noord-Holland over: Nederhorst den Berg, Ankeveen en Kortenhoef; aan Utrecht werden toegevoegd de polder Klein Muiden (thans bij Nigtevecht), Loenen-Kronenburg en Mijnden. Beide gemeenten Loenen-Kronenburg en Loenen-Nieuwer-sluis werden definitief samengevoegd tot één gemeente Loenen, die vanaf dat moment geheel onder de provincie Utrecht ressorteerde. De buurtschappen Oud Over en Mijnden werden verenigd met Oud- en Nieuw Loosdrecht en vielen daarmee onder de provincie Noord-Holland.

diapark nu met een weg over of langs de hei met de A1 te verbinden. Die weg kwam er tot nu toe overigens niet; hij is succesvol 'geparkeerd' door een sterk verbond van natuurbeschermers van welke politieke signatuur dan ook. Ondanks herhaalde dreigementen van omroepen om naar elders te vertrekken, weet Hilversum met andere maatregelen het Mediapark bereikbaar te houden.⁷

Dat het Gooi desondanks toch wel een sterk verstedelijkt gebied is, spreekt uit de cijfers: Gooi en Vecht samen tellen nu ruim 250.000 inwoners. Daarvan wonen nu 90.000 in Hilversum. Maar terwijl de Hilversumse huizenvoorraad gestaag maar mondjesmaat toenam, daalde het aantal inwoners van ooit 100.000 in 1958 tot onder de 80.000 in 1999, waarna het weer geleidelijk opliep. En voor gemeenten als Huizen en Laren wordt in de komende tien jaar om demografische redenen, vergrijzing vooral, *een afname* van het aantal inwoners verwacht met enkele duizenden. Wijdmeren, de meest uitgesproken plattelandsgemeente, met 7.700 ha ook de grootste in oppervlak, is en blijft naar verwachting nagenoeg stationair met 23.000 inwoners.⁸

Beelden van en over inwoners van het Gooi

Een nog recent rapport *Denkend aan Nederland* van het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft verkend wat mensen verstaan onder hun Nederlandse identiteit.¹³ Nederland ontstond uit een samensmelting van regio's. Terwijl de Republiek der Verenigde Nederlanden nog een strategisch verband van soevereine gewesten was, werd met de vorming van de moderne natiestaat in de negentiende eeuw veel van wat Nederlanders bond op lokaal en regionaal niveau vervangen door nationale instituties. 'Stadsburgers' veranderden in 'staatsburgers'.

Door mobiliteit, communicatie, toerisme en economie raakten plaat-

sen meer onderling verbonden en verdween veel lokale en regionale eigenheid.

Maar wee wie, zoals onze kersverse koningin, toen nog prinses Maxima, in 2007 retorisch de vraag stelde naar de identiteit van de Nederlander en als conclusie uitsprak dat ze deze niet had kunnen vinden, dé Nederlander vandaag de dag bestaat niet (vroeger trouwens ook niet).¹⁴

Opkomst regionale eigenheden

Inmiddels zou je ook kunnen stellen: dé Gooier en dé Vechtstreekbewoner bestaan evenmin; zo floreren er door elkaar heen uiteenlopende identificaties en typering van inwoners in deze gebieden. Zou je daarom niet beter kunnen stellen dat zeer diverse Gooien en diverse Vechten naast elkaar bestaan? En ondanks de zeker zeer van elkaar verschillende leefstijlen van hun inwoners, houd ik staande dat *door de tijd heen* een aantal overkoepelende leefstijlen best herkenbaar blijven, zowel voor buitenstaanders en meestal ook voor betrokkenen zelf. De regio als verenigende drijvende identiteit wint namelijk vandaag de dag weer aan betekenis. Schaalvergroting en globalisering duwen het nationale niveau belang opzij ten gunste van regio's en steden.

Zie de toenemende belangstelling voor streekproducten en voor regionale omroepen. En nog recenter voor een hardnekkig geromantiseerd buitenleven waar het leven nog goed is. Neem makelaars die het bovenmodaal wonen in door wijlen Jan des Bouvrie ontworpen villa's met in leefstijlbladen voorgeleefde interieurinrichtingen profijtelijk

Streekproducten.

hebben uitgevent. Een door de middenstand verspreid regionaal magazine en website als *De Gooische Tam-Tam* staat ook vol van voorbeelden hoe BN'ers u als lezer hierin reeds zijn voorgegaan. Zij leven een leefstijl voor die attractief is, luxe uitstraalt en door herkenning navolging oproept.

Zien en gezien worden in het Gooi

Eerder genoemde rapporteurs van het SCP zoomden ook in op drie regio's waaronder – gelukstreffer – het Gooi (de andere regio's waren Rotterdam en Zuid-Limburg.) Dat stelt ons in staat hier kort samen te vatten, hoe inwoners van het Gooi naar zichzelf en anderen alhier kijken.¹⁵

'In het Gooi wordt – meer dan in de andere regio's – benadrukt dat er niet echt één duidelijke identiteit is, maar meer een verscheidenheid aan lokale identiteiten, die

Spotten van luxueuze auto's in het centrum van Laren.

samenhangen met de geschiedenis van verschillende plaatsen in het Gooi. Dat er onder meer kunstenaarskoloniën zijn, boeren, oud geld, erfgooiers, maar ook veel "gewone mensen". Respondent: *In het Gooi heb je gewoon inderdaad de elite, maar ook heel veel mensen die gewoon, nou ja, vooral gewoon zijn.*

Als men typische kenmerken voor het Gooi als geheel benoemt, dan spreken vooral de mooie natuur, de centrale ligging en de welvaart van het gebied tot de verbeelding. De Gooise R, "kouwe kak" en de arrogantie ko-

men weliswaar aan bod in de gesprekken, maar deze kenmerken worden vooral toegeschreven aan anderen. Het typische beeld, ook van de buitenwacht, heeft betrekking op nieuw geld. Respondent: *Sorry dat er zo weinig uitkomt van die typische Gooise mensen, dat komt omdat er volgens mij niemand... [kijkt rond]. We wonen allemaal wel in het Gooi, maar er is niemand waarvan je zegt: nou, dat is zo'n typische Gooier met die 'R' en die rode broek aan.*

Er zijn wel smeulige verhalen over de kasten van huizen, rondjes rijden in dure auto's langs de terrassen om gezien te worden, en dat er zelfs een placemat in omloop was om dure auto's vanaf het terras te kunnen aanvinken. Tegenover de welvaart van de regio zeiden sommigen echter ook verhalen te kennen over armoede in bepaalde wijken en over eenzaamheid van bewoners die afgeschermd achter hoge hekken leven'.

Zelfbeelden van Gooiers en Vechtstreekbewoners

Een poging meer vat te krijgen op wat nu de Gooise en Vechtse identiteit uitmaakt in termen van het DNA van deze twee regio's, heeft het Regiobureau namens alle gemeentebesturen in 2015 uitbesteed aan een marketingbureau.¹⁶ Via focusgroepen hield dit bureau sessies die opmerkelijke resultaten opleverden: zij vingden die in *beelden en kleuren* welke bij de deelnemers – ik was er één van – veel herkenning opleverden. Hier volgt de ongefilterde samenvatting van die zelfbeelden:

Gereserveerde tafel – In de Gooi en Vechtstreek zorgen we goed voor onszelf. Onze plek is gereserveerd, soms niet fysiek, maar altijd mentaal. Alle plekje zijn vergeven. Dat lijkt misschien niet gastvrij, maar zorgt er wel voor dat we onze rust kunnen garanderen en elkaar kunnen ontmoeten op elk gewenst moment.

Central Park – De regio biedt te midden van verstedelijkt gebied een perfecte mix van weelde en relatieve rust. Alles wat een stad

aantrekkelijk maakt is onder handbereik, maar thuis hoeven we niet geconfronteerd te worden met die stedelijke drukte.

Vrouw met winterjas – Kwaliteit wordt gewaardeerd en mag met trots getoond. We zitten er warmpjes bij en kunnen tegen een stootje. En dat kwaliteit er ook goed uit mag zien, dat spreekt voor zich.

Terras – Te midden van het groen, heerlijk op de brink, staan de tafeltjes uitnodigend in de zon. Hier ontmoeten we elkaar op afspraak of doordat we elkaar hier gezellig tegen het lijf lopen. Hier drinken we op het goede des levens en rekenen we ons rijk, als we dagdromen over nieuwe ‘business kansen’. Ons kent ons.

Boot aan steiger – De steiger ligt er goed onderhouden bij. En de boot vanzelfsprekend ook. Een toonbeeld van ingehouden potentie. Het vermogen van de boot is vele malen groter dan we daadwerkelijk nodig hebben. Het geeft een fijn gevoel alles goed voor elkaar te hebben. En dat gevoel delen we met elkaar.

Champagneglas – De bril gaat af en we kijken elkaar eens diep in de ogen. Een gouden deal, een herinnering aan gouden tijden of gewoon een toast op het leven. De champagne is exclusief en vloeit rijkelijk.

Schilderij van Mondriaan – Als een schilderij van Mondriaan is de regio versnipperd. Oppervlakkig zijn de verschillen veel groter dan wanneer je abstracter kijkt naar de overeenkomsten. ‘Ieder het zijne en samen voor het behoud van de relatieve rust.’

Opera Diva – Omdat we weten hoe het moet, mogen we het ook bepalen. Dat kun je uitleggen als ‘veel noten op de zang hebben’, maar het spreekt toch voor zich dat wie zijn nek uitsteekt om te excelleren bij succes ook iets in de melk te brokkelen heeft.

Toegegeven: hoewel in hoge mate karakteristiek en herkenbaar voor velen is dit beeld zeker niet het hele verhaal. Ook niet in de regio's Gooi en Vecht. Ook in deze regio's hebben de voedselbanken werk aan de winkel.

Wat regio's verbindt

Deze maanden zijn alle gemeenten drukdoende om als onderdeel van de Omgevingswet die 1 januari a.s. in werking treedt, omgevingsvisies op te stellen. Daarin is verplicht een belangrijke plaats ingeruimd voor cultureel erfgoed en respect voor al dat voorgaande generaties hebben nagelaten en beschermdwaardig is. Sommige gemeenten kiezen voor een beknopt historisch hoofdstuk zoals de gemeente Hilversum.

Tuinstad, spoorlijn, forenzen

Ik licht uit de *Ontwerp-Omgevingsvisie Hilversum 2040* het belang dat het gemeentebestuur hecht aan de uitleg van diverse wijken van één tuinstad:¹⁷ *In de jaren 1915-1930 worden in Nederland de tuindorpen gebouwd, als antwoord op de verpauperde arbeiderswijken in de grote steden. Bekende voorbeelden zijn Betondorp (tuindorp Watergraafsmeer) in Amsterdam, de Haagse Vogelwijk en tuindorp Vreewijk in Rotterdam. In Hilversum ontwerpt Dudok een aantal tuinwijken, met kenmerkende jaren dertig architectuur. Voorbeelden zijn Hilversum Zuid en Oost. Doordat de Hilversumse tuinwijken een samenhangend geheel vormen wordt Hilversum de Tuinstad genoemd.*

Om ervoor te zorgen dat de dorpen niet aan elkaar groeien en om de heide te behouden en de natuur te beschermen, richten de gemeenten in het Gooi samen met de provincie in 1933 het Goois Natuur Reservaat (GNR) op.’

In het eveneens verplichte onderdeel van de *Omgevingsvisie* hoe inwoners aankijken tegen typisch ‘Hilversumse waarde’ staat met stip op 1: Wonen in het groen, daarna komen 2. Karakteristieke architectuur die geliefd is en men wil behouden en 3. Stad en dorp tegelijk. Alles op fietsafstand te doen en dicht bij echt grote steden.¹⁸

Niet slecht en niet verkeerd natuurlijk deze scores. Maar pas wel op, dat hier geen echo-effect optreedt in een één-tweetje tussen

bewoners en bestuur. Immers *hoe Hilversums* is dan het gegeven dat thans een groot deel van de beroepsbevolking zoals te verwachten was in een gemeente met vele forenzen, emplooi *buiten het Gooi* vindt en zich meer inwoner van de Randstad voelt op weg naar kantoor of vliegveld, terwijl men een heel kosmopolitische leefstijl volgt?

En als de media, breder: de creatieve industrie, – terecht genoemd – een sleutelpositie in de huidige lokale economie innemen, is het wel goed te beseffen dat een heel groot deel vanuit huis werkt of in Amsterdam of elders buiten Hilversum, en deel uitmaakt van de niche van creatieve professionals, zich zeker daarmee vereenzelvigd maar zich tegelijk in maar beperkte zin met Hilversum identifi-

Woonappartementen bij NS-station Hilversum.

ceert. Makelaars voelen dat haarfijn aan: in een prospectus voor de Entrada-appartementen bij het station werden die destijds aangeprezen voor toekomstige *footloose inwoners*. *Mensen die snel weer weg kunnen met de trein, niet geschikt ook voor stellen met schoolgaande kinderen.*

Toen de vijf woontorens in 2012 werden opgeleverd, 'blijken ze opvallend veel jongeren onder de 35 jaar te trekken, vooral bij de huurappartementen. Of juist ouderen, die het gemak van de binnenstad en een appartement wel kunnen waarderen. Verder is maar net iets meer dan een kwart van de kopers

afkomstig uit Hilversum, veel bewoners komen uit het buitenland'.¹⁹ De creatievelingen wonen voor een groot deel namelijk niet in het Gooi zelf *maar in een echte stad*.

Waar nog 40 jaar geleden de helft van de Hilversumse beroepsbevolking werkte in de plaatselijke industrie en nijverheid, is de uitgaande pendel van de beroepsbevolking ongeëvenaard. De inkomende pendel evenzeer. De nieuwe stedelijke leefstijl bouwt niet meer door op slechts één stedelijke identiteit zoals die welke voorgaande bekende en herkenbare generaties nalieten.

Wat delen kernen van een nieuw samengevoegde gemeente met elkaar?

Met het oog op de komende omgevingsvisie-in-wording publiceerde de nieuw gevormde gemeente Gooise Meren een interessante gebiedsbiografie. Deze in 2016 nieuw gevormde gemeente omvat de steden Muiden (plus eiland Pampus) en Naarden, de dorpen Bussum en Muiderberg, de buurtschappen Bikbergen (deels), Hakkelaarsbrug en Valkeveen.

Als eerste valt in deze gebiedsbiografie op dat na de samenvoeging de huidige gemeente een optelsom is geworden van wel zeer verschillende geografische landschappen zowel in het Gooi als in de Vechtstreek (de rivier de Vecht met ernaast liggende drassige veenweilanden). Daar bevinden zich ook de vestingstadjes Muiden en Naarden. In dat rijtje hoort eigenlijk ook Weesp dat echter koos voor samengaan met Amsterdam.²⁰

Op het hoog en droog gelegen Gooi vind je de klifkust langs het Gooimeer, stuwwallen, heide, engen en bossen, zwaar beschermd door het Goois Natuurreservaat en Staatsbosbeheer. Amsterdamse stedelingen als onderwijzer Jac. P. Thijssen en bioloog en verzekeringsdirecteur Pieter van Tienhoven waren de drijvende krachten bij de start van de Vereniging Natuurmonumenten die het Naardermeer als eerste natuurmonument in 1906 aankocht. Ooit eerder ingepolderd bleek dit

gebied onhoudbaar en werd het later aan de elementen teruggegeven, maar flora en vogels gedijen er wel.²¹

Alle latere ruimtelijke ordeningen en ontwikkelingen zijn hierop terug te voeren. Ze werden zeer bepalend voor waarmee inwoners zich (kunnen) identificeren. Vier woonkernen met eigen identiteiten die ook vandaag door inwoners zo beleefd en benoemd wensen te worden. Daarom klonk het wat vreemd in de oren van inwoners die in 2017 aanwezig waren bij de installatie van Han ter Heegde als burgemeester van de kersverse gemeente dat commissaris van de koning Johan Remkes licht verwijtend (of was het een appèl?) zich afvroeg *Waar blijft nou die gemeenschappelijk Gooise Meerse identiteit?* Die was er natuurlijk niet.

Beelden over wonen in buitenwijken

Na de vooroorlogse tuinstad voor de betere middenstand dan wel de arbeidersparadijsjes onder architectuur, zoals de Hilversumse stadsarchitect Dudok dat streng bewaakte, kwamen in de jaren zeventig flinke buitenwijken erbij: in het Gooi vind je die vooral in de vorm van woonerven in de meenten van Huizen, in Hilversum ('De Hilversumse Meent', 5 km van de kern van Hilversum) en Blaricum ('De Blaricumse Bijvanck', 4 km van de kern van het dorp Blaricum). Beide voorbeelden zijn in Nederland natuurlijk wel zeer apart.²²

Hoe te denken over wonen op deze woonerven? Verschilt het wonen in de Hilversumse Meent met, zeg, een woonerf in Roosendaal of Appelscha?

Laat eens op u inwerken hoe een romanancier het leven in buitenwijken, zoals de ooit nieuwe woonerven eind vorige eeuw zag: *X was een wijk waar de gezinnen onbekommerd hun welvaart etaleerden; waar Volvo-stationcars op zaterdagochtend werden volgestouwd met hupse kinderen terwijl de hond – nooit een herder of pitbull maar een dalmatiër of labrador – vrolijk blaffend achter in de laadbak sprong; waar de kinderen in felgekleurde windjacks op hun mountainbikes over de woonerven raceten en zich in de weekends uitleefden op de roze beklinkerde pleintjes zonder enig gevaar voor paps en mams dat er ook maar eentje onder hen een probleemgeval zou worden. Alles in X was op orde; de vrouwen hadden een werkster, de kinderen leuke huisdieren en de mannen een maîtresse.*²³ Althans volgens het hier aangehaalde boek *De Buitenvrouw* was dat zo.

Het eendimensionale beeld is hardnekkig: dat huishoudenssamenstelling en leefstijlen in buitenwijken, waar dan ook, eenvormig en voorspelbaar zijn waar burgerlijke gezinnen leven, afgeschermd van de boze grote stad. Maar al in de jaren negentig, toen bovengenoemde roman van Joost Zwagerman verscheen, was dit achterhaald, alsof er geen dynamiek intussen in de afgelopen jaren heeft plaatsgevonden met instroom van meer

Nieuwe buitenwijk met mogelijkheid voor thuiswerken in Blaricummeent.

vitale ouderen, meer personen met migratieachtergrond en meer alleenstaanden.

Buitenwijken, zeker de befaamde Vinexwijken, maken een herwaardering door. Hun reputatie als monotoon, saai en karakterloos, *niet echt stedelijk*, is de ene helft van het verhaal. De wijkgedachte kan tegenvallen. Tegelijk is de tegenbeweging die de stad met alle voor- en nadelen omarmt, ook op haar retour.²⁴

Een tendens die nog extra versterkt is door thuiswerken en digitale verbindingsmogelijkheden, is dat fysieke mobiliteit en digitale contacten velen in staat stellen zich niet langer voor hun arbeid ergens anders te vestigen, zeker als hun werk richting dienstverlening, advies en consult gaat of mediagerelateerd is.

ringdagen in ere bij de sluis. Deze stad had geen haven in tijden dat de Zuiderzee kon opstuwen tot ver in de Vecht. De geschiedenis van de sluis, tien km verderop bij Hinderdam,

Startschot 1966 door burgemeester Boot van Hilversum voor het begin van de bouw van de wijk 'Kerkelanden' in Hilversum (collectie Streekarchief Gooi en Vecht).

Gedeeld verleden met grote contrasten

Culturele identiteiten en soms grote contrasten daartussen buitelen zowel in het Gooi als in de Vechtstreek over elkaar; bovendien worden ze bij herdenkingen en terugkerende vieringen ook geregeld *anders geframed*. Op Botterdagen in Huizer wordt met gevoel voor historie de gedeelde geschiedenis van erfgooiers, vissers, natuur- en waterliefhebbers gevierd. Prima.

Maar de erfgooiersplaats Huizen heeft maar een betrekkelijk recente haven. De kern van dit dorp bestaat uit boerderijen, de haven dateert pas uit 1853. Marketeers willen het liefst zo hebben dat het Huizense boerenverleden van melkmeisjes met een juk op hun schouder eindelijk plaatsmaakt voor een nautisch verleden. Voorlopig blijft het meisje haar juk, zoals in 1816 door de Hoge Raad van Adel toegewezen, in het gemeentewapen torsen.

In Muiden houden ze de jaarlijkse Spie-

maakte in 1673 plaats voor die van de Grootte Zeesluis in Muiden. De Hinderdam vervulde een belangrijke rol bij de Oude Waterlinie. Uiteindelijk kreeg de Vechtrivier als zoetwaterleverancier voor Amsterdam grotere prioriteit. De huidige Vechtplassencommissie is hoeder om het erfgoed en landschap zoveel mogelijk te vrijwaren van onwenselijke ingrepen.

Hilversum kreeg faam als alternatief oord voor wie gebaat was bij verblijf in gezonde lucht. Dat gold voor longpatiënten uit Amsterdam, voor wie de diamantwerkers geld opbrachten en sanatorium *Zonnestraal* oprichtten. We vinden daarom elders in het Gooi nog steeds vakantiehuizen voor bleekneuzen uit de grote stad, woningen voorheen betrokken door kolonisten en wereldverbeteraars die zijn omgebouwd tot studio's van kunstenaars. Genoemd mogen ook worden pensions en andere tijdelijke onderkomens voor Indischgasten en repats.²⁵

Hilversum maar ook Laren kenden sinds de negentiende eeuw een fors contingent arbeiders die eerst in huisweverijen en later in door stoom aangedreven fabrieken kleding en tapijten maakten. De bekende Hilversumse arts Van Hengel spande zich in voor deze arbeiders en vooral voor de kinderen die moesten meewerken onder erbarmelijke omstandigheden. Nog tot ver in de vorige eeuw was industriële arbeid met gevaar, lawaai en stank midden in de dorpen een gegeven. Niet specifiek ging dit op voor onze regio's, maar hier bestonden wel heel grote contrasten tussen de hard en lang werkende weinig verdienenden die woonden in benarde woningen en de bevoorrechte standen in de betere buurten. Een contrast dat nog steeds doorwerkt. De woningnood na de Tweede Wereldoorlog werd niet snel genoeg opgelost. De Hilversumse burgemeester Boot liep daarom in een straatdemonstratie voorop. De Kerkelanden en ook de Huizermaten konden daarna worden bebouwd.²⁶

Conclusie

Leefstijl is mettertijd bepalender geworden dan afkomst. Bepalender dan ooit is niet waar je vandaan komt. Maar die andere tendens is wel sterker geworden, de kans om gelijkgestemden te treffen, overeenkomstige leefstijlen op te zoeken op schoolplein, fitness en in uitgaanscentra. Velen en juist degenen die voordien in een grote stad hebben gewoond, gestudeerd en/of gewerkt, kiezen voor buiten wonen. Maar als het om reuring gaat, als je diversiteit en de grotestadsspanning mist, dan ga je toch naar die stad, die ook voor inwoners van Gooi en Vecht binnen handbereik is, zoals een respondent uitroept.

Geografische verschillen tussen vanouds zand- en veengebieden tellen minder, tussen Gooi en Vecht, juist overeenstemmende gemeenschappen met meerdere, gedeelde leefervaringen en waardenoriëntaties, steeds

meer. Er komen steeds meer 'Gooien' en 'Vechten' door en naast elkaar en ze lijken ook vaker op elkaar.

Noten

1. Jet: 'Soms gaat het te snel voor het platteland, denk ik'...Ze moet ineens denken aan carpaccio. 'Dat had je ineens overal in de stad. Pas later kwam het ook in de provincie.' Bron: *NRC*, 18 maart 2023, p. 10. Provinciale Statenverkiezingen, 'In de stad zijn we ons als eersten bewust van wat belangrijk is' – reportage Amsterdam.
2. *Elke regio telt*, Advies Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli), de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (RVS) en de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB), maart 2023. <https://www.rli.nl/publicaties/2023/advies/elke-regio-telt>
3. J. Huizinga, *Nederland's geestesmerk*, Gedenkboek van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, Leiden, 1934.
4. P. Winsemius, *Samenwerking Gooi en Vechtstreek*, 2013.
5. Idem, p. 2. Er is een heel lange voorgeschiedenis van pogingen om tot nieuwe indelingen te komen. Zie hoe begin vorige eeuw in 1917 teruggeblikt werd op de afscheiding door Bussum van Naarden: 'Op 1 mei 1917 was de gemeenteraad van Bussum in vergadering bijeen, ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de gemeente. De voorzitter sprak toen de volgende woorden: "dat, ware Bussum voor honderd jaren niet gescheiden geworden van hare moedergemeente Naarden, thans geheel anders over de wenschelijkheid van zulk eene scheiding gedacht zou worden."', in: P. Rehwinkel en A. Medema, 'Bussum, Naarden en vier gemeentelijke herindelingsplannen in het Gooi 1921-1952', in: *TVE* 24, nr. 4, 2006, p. 243.
6. De Voogd is een sociaalgeograaf die publiceert op het raakvlak van ruimte, politiek en samenleving. Zijn uitspraak van 16 maart jl. in het NOS-journaal over de uitslag van provinciale verkiezingen: 'Dit is de doorbraak van de kloof tussen stad en platteland', kan echter niet slaan op Gooi en Vecht. In zijn voorpublicatie van de 'Kaart van het Koninkrijk der zeven (on)verenigde Nederlanden' in de atlas *Gelaagd Nederland* worden deze regio's juist als bloeiend en stabiel ingetekend. Verscheen compleet in juni 2023.
7. In 1925 stelde een voorloper van de Vrienden van 't Gooi, de zgn Schoonheidscommissie, vast

- dat de door de gemeente Amsterdam gewenste nieuwe tuinstad volgens het plan van wethouder De Miranda op diezelfde heide tussen Bussum en Hilversum onwenselijk was: die tuinstad bestond namelijk al: Hilversum.
8. *Woonvisie 2016-2030-Regio Gooi- en Vechtstreek*, Bussum 2016.
 9. *Vechtgid*s, culturele gids voor de Vechtstreek, uitgave van Oudheidkundig Genootschap Nifterlake, samenstellers E. Munnig Schmidt en J.J.M.A.M. Jonker-Duynstee, 2011. De grens tussen het Gooi en Eemland, heeft J. Groeneveld uitvoerig gedocumenteerd in: 'De oostgrens van Holland langs het Gooi na 1300', in: *TVE* 22, nr. 4, 2004, p. 268-286.
 10. J.M. van Winter, *Ridderschap, ideaal en werkelijkheid*, Haarlem-Bussum, 1965, 4^e dr. 1982.
 11. K. de Kruyter, 'Bewegende grenzen, de gemeentegrenzen van Loenen, Loenersloot, Nigtevecht en Vreeland 1798-2011', in *TVE* 29, nr. 1, 2011, p. 3-12.
 12. J. Groeneveld, idem.
 13. *Denkend aan Nederland*, rapport Sociaal Plan Bureau, 2019.
 14. Maxima: 'Maar "de" Nederlandse identiteit? Nee, die heb ik niet gevonden. Nederland is: grote ramen zonder gordijnen, zodat iedereen goed naar binnen kan kijken. Maar ook: hechten aan privacy en gezelligheid. Nederland is: één koekje bij de thee. Maar ook: enorme gastvrijheid en warmte. Nederland is: nuchterheid en beheersing. Pragmatisme. Maar ook: samen intense emoties beleven.' <https://www.koninklijkhuus.nl/documenten/toespraken/2007/09/24/toespraak-van-prinses-maxima-24-september-2007>.
 15. L. Vermeij en P. Schyns, 'Nederland vanuit de regio, thematische verkenning', in: *Denkend aan Nederland*, hoofdstuk 16.
 16. *Identity Matching Academy*, beknopte versie Eindpresentatie Regio Gooi en Vechtstreek, 31 maart 2014.
 17. <https://www.bouwenaanhilversum.nl/hilversum2040/documenten+2040/default.aspx#-folder=2373124>. Over wonen in Hilversum als groene tuinstad gaat kunsthistorica A. Koenders uitvoeriger in in haar artikel 'Wonen in het Gooise groen Maken en verstoren van een illusielandschap', in: *TVE* 39, nr. 3, 2021, p. 143.
 18. Idem, p. 25.
 19. *De Gooi- en Eemlander* van 17-10-2012.
 20. Dat die keus voor Amsterdam pas na een volksraadpleging duidelijk werd, zegt evenveel over de afweer in de overige kernen, met Bussum voorop, om met Weesp gedwongen te worden samen te moeten gaan. Zie Chr. Pfeiffer in: <https://www.iloveweesp.nl/2020/02/09/dreef-bussum-weesp-naar-amsterdam>. Als journalist noteert hij: 'Met petitie's, een roze caravan en een uitgekiende lobby ronkte het verzet in Bussum. Vooral Weesp moest het ontgelden. Op de wandelgangen werd het vanouds arme stadje weggezet als een vies stinkend arbeidersgehucht dat te min was om zich bij de grote Gooise gemeenten te voegen. De bestuurders van Muiden en Naarden zagen het, keken ernaar, maar grepen niet in.'
 21. Ook het massale verzet van inwoners tegen de dreigende aanleg A6-A9 als vierbaansweg en tunnel door het Naardermeer gebied is terug te voeren op fel verzet tegen aantasting van deze icoon voor velen. Zie mijn artikel 'Weg met die weg! Boulevards of Broken Dreams in het Gooi', in: *TVE* 39, nr.3, 2021, p. 193-197.
 22. Zoals Nol Verhagen in de *TVE*-special *Het gezicht van het Gooi* opmerkt in zijn artikel 'De erfenis van de erfgooiers: 'De aanwezigheid van de erfgooiers heeft een ongekend conserverende werking gehad op de leefomgeving in het Gooi', in: *TVE* 39, nr. 3, 2021, p. 221-227.
 23. J. Zwagerman, *De buitenvrouw*, Amsterdam 1994.
 24. A. Reijndorp, V. Kompier, S. Metaal, I. Nio en B. Truijens, *Buitenvijk, stedelijkheid op afstand*, Rotterdam, 1998.
 25. Nog steeds is zorgcentrum *Nusantara* in Bussum hiervan een voorbeeld.
 26. E. de Paepe, 'Het einde van het 'tijdperk Boot', in: *Eigen Perk*, nr. 4, 2017, p. 198: 'Met de "nodige zelftucht" moest hij die beperkingen accepteren: de bescherming van de Gooise natuur kreeg nu eenmaal prioriteit. Toch heeft het mij als burgemeester veel leed gedaan, dat nog zovelen in woningnood verkeren. Dat de Hilversumse Meent niet bebouwd mocht worden zit me nog dwars. Gelukkig hebben we de Kerkelanden gekregen.'

De gebiedsgrenzen van Vreeland

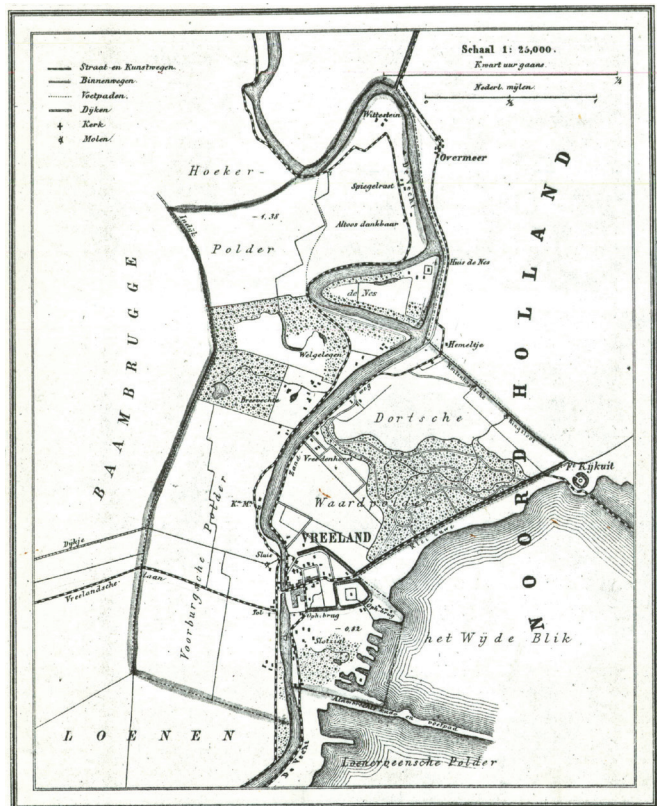
Strijd tegen opheffing en schaalvergroting

Juliette Jonker-Duynstee

Totdat Vreeland in 1964 zijn zelfstandigheid als gemeente verloor door de samenvoeging met Loenen, waren er al eeuwenlang conflicten over de grenzen van Vrelands grondgebied. Ruim 120 jaar voor de samenvoeging hing al de dreiging van opheffing van de gemeente en schaalvergroting als een zwaard van Damocles boven het dorp.

Toch vielen kleine grenswijzigingen steeds in het voordeel van Vreeland uit. De strijd die het dorp begin jaren zestig aanging om opheffing te voorkomen, bracht een grote verbredering en weerbaarheid in Vreeland teweeg, maar dat heeft niet mogen baten.

De grenzen van Vreeland en de omvang van het grondgebied zijn niet altijd vanzelfsprekend geweest. In de loop der eeuwen zijn er verscheidene conflicten geweest over de gebiedsgrenzen. Deze hadden een eeuwenoude oorsprong: toen het kerspel (parochie) Vreeland werd opgericht in de dertiende eeuw, viel het gebied ten oosten van de Vecht onder de parochie Kortenhoeve en het deel ten westen van de Vecht onder die van Nigtevecht. De parochie Vreeland werd dus als het ware als een wig tussen beide al bestaande kerspels aangebracht. Deze meenden beide recht te hebben op 'hun' gebied. Geen wonder, want een gerecht kon belastingen heffen en innen, dus hoe groter het grondgebied, hoe meer inkomsten. De grensconflicten vielen over het algemeen in het voordeel van Vreeland uit. Het kon in de zeventiende, negentiende en

Kaart van de gemeente Vreeland in 1868 uit de gemeentatlas van Kuiper. De gemeente grensde in het noorden aan de gemeenten Nigtevecht en Nederhorst den Berg, in het oosten aan de gemeente Kortenhoeve, in het westen aan het grondgebied van Abcoude-Baambrugge en in het zuiden aan de gemeente Loenen. Het grondgebied van de gemeente bestond uit de Dorpssewaarpolder, de Hoekerpolder, de Voorburgse polder en het dorp Vreeland.

zelfs nog in de twintigste eeuw delen van het grondgebied van Nigtevecht en Kortenhoef annexeren.

Vreeland ontspringt de dans

In de Franse tijd werd het kadaster ingevoerd. Alle dorpen en steden werden opnieuw ingemeten en al het grondeigendom werd officieel geregistreerd. Het was nu zaak op je strepen te staan, als het om gemeentegrenzen ging. Nigtevecht claimde dat zijn rechtsgebied tot aan de brug in Vreeland liep. Het kerspel Nig-

Sinds 1811 loopt de noordgrens van Vreeland officieel iets voorbij de Hoekermolen (collectie Beelaerts van Blokland).

tevecht was immers veel ouder dan dat van Vreeland en liep van oudsher door tot in Loenen. Het was altijd zo geweest dat de aktes te Nigtevecht getransporteerd waren, ook al waren zij voltrokken in het rechthuis van Vreeland. De zaak kwam voor bij de Gedeputeerde Staten van Utrecht.

Vreeland had vele tegenargumenten om dit 'landjepik' te betwisten. Zo werd betoogd dat het onder meer altijd zelf de belastingen had geïnd, huwelijken gesloten, inwoners geteld en manschappen gevorderd voor de dienstplicht. Vreeland werd in 1811 door Gedeputeerde

Staten in het gelijk gesteld. Sindsdien loopt de noordgrens van het dorp dus officieel iets voorbij de Hoekermolen (vlak na de oprit naar de boerderij op nr. 47 van Meijer), dwars door de Hoekerpolder.

Ten tijde van de bezetting onder Napoleon vond er een grote reorganisatie plaats van de plaatselijke besturen. De oude indeling van de gerechten werd in de grondwet van 1798 totaal herzien. Vele gerechten werden samengevoegd, zodat er van de 140 gerechten maar 69 overbleven. Het gerecht Vreeland had hier geen last van en kon als zelfstandige bestuurseenheid blijven bestaan, zonder grenswijzigingen.

Nadat de Noordelijke Nederlanden in 1810 waren ingelijfd bij het Franse keizerrijk werd hier de Franse administratieve organisatie van kracht. De term 'gerecht' werd vanaf toen vervangen door 'gemeente'. Om de administratiekosten te verlagen werd het aantal Nederlandse gemeenten teruggebracht, van 151 naar 55. Ook hier ontsprong Vreeland de dans.

De Nes wordt Vreelands grondgebied

Na het vertrek van de Fransen in 1813 werden onder koning Willem I nieuwe grondwetten ingevoerd. Hierin werden voor het hele land grenswijzigingen voorgesteld. In tegenstelling tot vele andere kleine gemeenten bleef Vreeland zelfstandig en werd zelfs het grondgebied iets vergroot, doordat de Nes, tot dan toe grondgebied van Nederhorst, aan Vreeland werd toegewezen. De Nes was aanvankelijk een landtong, die onderdeel was van de zogenaamde 'prutpolder' in Nederhorst den

'Huys te Nigtevecht' door Daniël Stoopendaal, afgebeeld in 'De Zegepraalende Vecht', 1719 (collectie HUA).

Berg. Bij de aanleg van het jaagpad langs de Vecht in 1628-1629 werd de scherpe bocht die de Vecht hier om de landtong maakte, doorsneden. Zo werd een kortere vaarroute gerealiseerd. De afgesneden landtong werd zodoende een eiland. Aangezien een landtong ook wel 'nes' werd genoemd, kreeg het eilandje later deze naam.

Het eiland werd in 1633 gekocht door de Amsterdamse koopman en reder Pieter Reaal, waarna het de naam *Realeneiland* kreeg. Via een klapbrug was het verbonden met de oostelijke Vechtoever, de kant van Nederhorst. Pieters kleinzoon bouwde in 1687 naar ontwerp van de Amsterdamse architect Herbert Cramer een prachtige buitenplaats op het eiland, *Huys te Nigtevecht* genoemd. Het pand werd volgens de laatste mode opgetrokken in een symmetrische, classicistische stijl en had een uitgebouwde koepelzaal. Daarnaast verzeen een boerderij, koetshuis, paardenstal,

tuinmanswoning, duiventorens, perzik- en druivenkassen, een koepel en een botenhuis en er werden boomgaarden, moestuinen en siertuinen aangelegd.

Zoals vermeld vond in 1813 de grenswijziging plaats waarbij de Nes aan Vreeland werd toegewezen. Dit ging niet zonder slag of stoot, want Nederhorst beschouwde de voormalige landtong van de oostoever als zijn gebied en vond de toewijzing ervan aan Vreeland zeer onrechtvaardig. Jonkheer Warin, waarnemend ambachtsheer van Nederhorst, diende bezwaar in bij de provincie Utrecht, met als een van de argumenten dat Vreeland al zoveel buitenplaatsen en optrekken had en Nederhorst, behalve het kasteel, niets. Ondanks het stormachtig protest kon het besluit uit 1813 alleen ongedaan worden gemaakt door weer een nieuw Koninklijk Besluit. De provincie Utrecht vond het eigenlijk wel goed, hield zich vast aan het besluit en

het Vreelandse bestuur hield zich wijselijk op de vlakte. Toen ook nog eens de Vreelandse schout Van Andel het eiland bij opbod bleek te hebben gekocht, verstillde het protest van de teleurgestelde jonkheer Warin en bleef de Nes officieel Vreelands grondgebied.

Weer nieuwe grenswijzigingen werden voorgesteld in de grondwet van 1848. Ook deze bleven voor de Vreelandse zelfstandigheid zonder gevolgen. Een jaar later al werd deze zelfstandigheid echter weer bedreigd, toen in 1849 Gedeputeerde Staten een voorstel indienden bij de minister van Binnenlandse Zaken om de gemeenten Loenen, Loenersloot-Oukoop-ter Aa, Loenersloot, Vreeland en Ruwiel te verenigen. Door verzet van de Vreelanders mislukte dit plan. Een volgend voorstel in 1851 om Vreeland en Nigtevecht samen te voegen mislukte om dezelfde reden. Een vorm van ambtelijke samenwerking kwam toen wel tot stand: vanaf 1852

deelden beide dorpen dezelfde burgemeester.

Een eeuw later, in 1949, begon de provincie Utrecht opnieuw een onderzoek naar herziening van de gemeentelijke herindeling van de hele Vechtstreek. Door grotere gemeenten te vormen wilde men een betere bestuurskracht realiseren. In 1958 stelde de provincie voor Vreeland en Nigtevecht bij Loenen te voegen.

Vreelands verzet tegen herindeling

De Vreelandse bevolking was mordicus tegen de samenvoeging met Loenen. Op 16 januari 1961 sprak jhr J.P. Beelaerts van Blokland, sinds vier jaar woonachtig op de buitenplaats *Vreedenhorst*, op verzoek van de Vreelandse gemeenteraad in bij Gedeputeerde Staten. In een vlammend en emotioneel betoog pleitte hij voor de zelfstandigheid van Vreeland. *U vordert, mijne heren, de executie van onze hechte en levende gemeenschap. [...] Onze communist,*

en onze staatkundig gereformeerden, onze PvdA-ers en onze christelijk historichen, onze K.V.P.-ers en onze anti-revolutionairen, de gereformeerden, de hervormden, de katholieken, de humanisten, allen zonder uitzondering kwamen in verzet, ja, zelfs onze politieke delinquenten. Een dergelijke eendracht is er in onze vaderlandse samenleving nog nooit vertoond. [...]

Op 9 november 1960 zei de minister van Binnenlandse Zaken in de Tweede Kamer: *Er is natuur-*

lijk geen gemeente in Nederland – ik heb er nog nooit een meegemaakt – die zegt, dat zij niet wil groeien. De meeste gemeenten – zeker in het

De Nes bleef tot 1935 een eiland. Toen begon een zandwinningsproject, waardoor het verdween. De randen van het voormalige eiland zijn nog zichtbaar door plukjes bomen.

U zoudt uit deze tevredenheid misschien kunnen concluderen, dat Vreeland zo achterlijk zou zijn, dat het eigenlijk allang overleden is, maar dit zelf nog niet ontdekt heeft. Het tegendeel is echter waar: wij Vreelanders hebben een zeer intensief contact met de buitenwereld; zo intensief, dat wij dol dankbaar zijn in Vreeland te mogen wonen; daar de rust te vinden, de stilte en de geborgenheid in een gemeenschap, zoals dit elders nauwelijks meer bestaat.

Maar naast dit alles, mijne Heren, hebben wij in Vreeland nog iets heel waardevols: een levende democratie, hetgeen helaas van een groot deel van Nederland niet meer gezegd kan worden. De Vreelander voelt zich nog een vrije burger, die deel heeft aan en medeverantwoordelijk is voor het over hem gesteld bestuur.

Alinea uit de speech die jhr. J.P. Beelaerts van Blokland op 16 januari 1961 hield voor Gedeputeerde Staten van Utrecht (collectie Sprenger).

Logo van de 'Vreelandpost' in 1971.

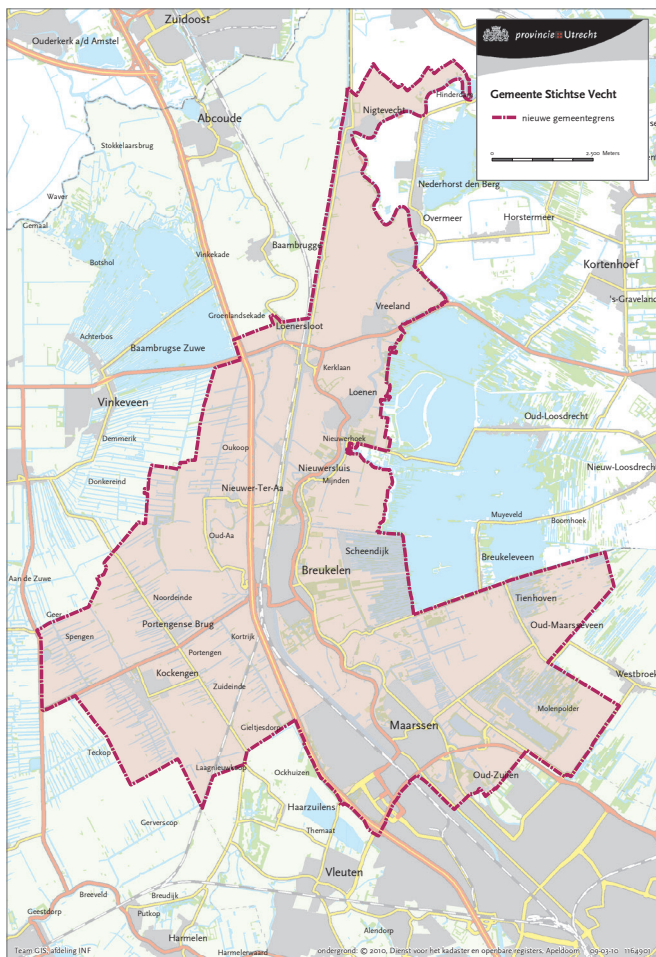
westen des lands – willen toch wel iets. Nu, mijne heren, hier is dan zulk een gemeente en nog wel in het westen des lands. Vreeland wil helemaal niets. Het is volkomen tevreden met wat het heeft en wat het al zeven eeuwen is.

Burgemeester Sprenger was ook tegen de samenvoeging met Loenen. Hij had dan nog liever dat alle kleine gemeenten in de Vechtstreek zouden samengaan, maar juist niet alleen Loenen en Vreeland. *Dat is een hele slechte combinatie, omdat de bevolking van beide plaatsen elkaar totaal niet ligt*, stond vermeld in *Trouw* van 5 november 1963. Om de communicatie tussen de dorpelingen over dit onderwerp te verbeteren richtte de lokale drukker Hans Aalderink de *Vreelandpost* op, een wekelijks verschijnend en gratis verspreid krantje van een paar pagina's dat hij opmaakte en drukte in zijn eigen drukkerij aan de Bergseweg.¹

Het heftige verzet bleek zonder resultaat: op 20 november 1963 werd de wet tot gemeentelijke herindeling van de Vechtstreek van kracht. Per 1 april 1964 werden Vreeland

Zelfs op de achterkant van een busje stond geschilderd: 'Vreeland nooit bij Loenen' (collectie RHC Vecht en Venen).

De trend van gemeentelijke herindelingen stopte niet in 1964. Per 1 januari 2011 vond opnieuw een schaalvergroting van het gemeentebestuur plaats en zijn Loenen, Breukeken en Maarssen opgegaan in de nieuwe gemeente Stichtse Vecht. Met ruim 65.000 inwoners is dit de vierde gemeente in de provincie Utrecht.

Dit artikel is grotendeels gebaseerd op een hoofdstuk in het in 2015 verschenen boek *Vreeland, 750 jaar geschiedenis in vogelvlucht* door J. Jonker-Duynstee en A. Cruysheer.

Noot

1. Na het overlijden van Alderink in 2007 stopte de *Vreelandpost*. Op verzoek van de Dorpsraad is door een nieuwe redactie een doorstart gemaakt. Deze *Vreelandbode* (16 pagina's, full colour) wordt sinds april 2008 gratis huis aan huis verspreid en is een belangrijk verbindend element in het dorp.

en Loenersloot bij Loenen gevoegd en had Vreeland hiermee zijn zelfstandige status als gemeente verloren. Loenen nam vervolgens in 1972 bij Koninklijk Besluit het wapen van Vreeland in iets aangepaste vorm over. Dat was een heikel punt vanwege de sterke symbolwerking van een gemeentewapen.

In 1989 vond een laatste grenswijziging plaats tussen Kortenhoef (later 's-Graveland en sinds 2002 Wijdemeren) en Vreeland, toen de zuidkant van de Kleiweze (huisnr. 1-13), een stuk grond bij het Sluisje en een deel van de Alambertskade bij Vreeland werden gevoegd.

JULIETTE DONKER-DUYNSTEE is kunsthistorica en sinds 1994 actief met het onderzoeken en promoten van de cultuurhistorie in de Vechtstreek. Zij is eindredacteur van de *Vechtkroniek*, het tijdschrift van de Historische Kring Loenen, de *Vreelandbode* en het Jaarboek van Oudheidkundig Genootschap Niftarlake. Daarnaast publiceert zij boeken en artikelen, gidst, houdt lezingen, ontwikkelt fietsroutes en tv-programma's. Voor haar inspanningen ontving zij in 2021 de eerste Stichtse Vechtpenning als 'ambassadrice van Stichtse Vecht'.

De grillige grenzen van Loenen

De sporen van een veelbewogen geschiedenis

Fenna Brouwer

In 2011 kwam er door de fusie met Maarssen en Breukelen tot Stichtse Vecht een einde aan de gemeente Loenen aan de Vecht. In de 22 jaar daarvoor was dit een onafhankelijke gemeente die sinds 1 januari 1989 bestond uit de kernen Nieuwersluis, het dorp Loenen (met Oud Over en Mijnden), Loenersloot, Vreeland en Nigtevecht. Dit waren de laatste twee grenswijzigingen van Loenen, maar de geschiedenis van grenswijzigingen in dit dorp is veel ouder.

Het gebied waarin het huidige Loenen ligt, behoorde oorspronkelijk tot het Frankische en later tot het Duitse Rijk. Het grondgebied was verdeeld in 'gouwen'; Loenen en de andere plaatsen behoorden tot de gouw *Nifjarlake*, die waarschijnlijk de gehele Vechtstreek, van Utrecht tot Muideren omvatte. Door de invallen van de Noormannen in de negende en eerste helft van de tiende eeuw was de macht van de Duitse koning in het Nederrivierengebied ernstig verzwakt. Ambitieuze edelen zoals de eerste Hollandse graven probeerden zich in toenemende mate meester te maken van koninklijke goederen, bevoegdheden en rechten.

In de tiende en elfde eeuw stelden de Duitse koningen zich tegen deze usurpaties te weer door de inzet van bisschoppen bij de handhaving van hun gezag. De koningen schonken de Utrechtse bisschoppen niet alleen veel grondgebied, maar ook het daarbij behorende rechterlijke en bestuurlijke gezag. Zo verwierven zij ook de wereldlijke macht. Door de vele schenkingen kregen de bisschoppen een groot gedeelte van de huidige provincie Utrecht in bezit.

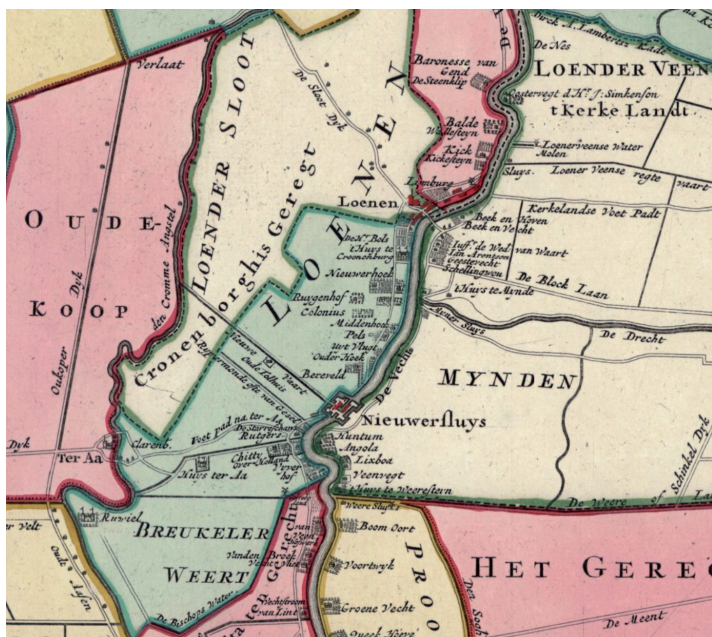
De bisschop van Utrecht wilde het in zijn bezit gekomen gebied productief maken en gaf – in ruil voor een deel van de opbrengst – grote stukken grond in leen die door de leenmannen ontgonnen en in cultuur gebracht moesten worden. Degenen die op deze manier grond in leen kregen, werden vaak ook

begiftigd met rechtsmacht, tijns (het recht om grond in erfpacht uit te geven) en tiendrecht (het recht op 1/10 van de opbrengst van de in pacht gegeven grond) in het desbetreffende gebied. Zo zijn de gerechten ontstaan, waaruit later, veel later, de gemeenten zouden voortkomen.

Eerste vermelding van Loenen

In het jaar 953 schonk koning Otto aan de toenmalige bisschop van Utrecht, Balderik van Cleef, verscheidene goederen welke voorheen in het bezit geweest waren van graaf Hatto, die in de streek *Nifjarlake* en aangrenzende gouwen het gravenambt bekleed had. In de schenkingsakte van 21 april 953 vinden we de naam *Lona* (=Loenen). Aan de naam *Lona* worden verscheidene betekenissen toegekend. De meest aannemelijke verklaring is dat de naam Loenen is afgeleid van het Duitse 'lo' = bos, met toevoeging van de uitgang 'na', zoals die wel in meer plaatsnamen voorkomt (*Hatna* = Houten; *Marsna* = Maarssen), en zich in de loop van de tijd heeft ontwikkeld tot *Lonen* ('verhollandst') en vervolgens in de uitspraak tot Loenen. Loenen zou zijn naam dan ontleenen aan zijn ligging in een bosrijke omgeving.

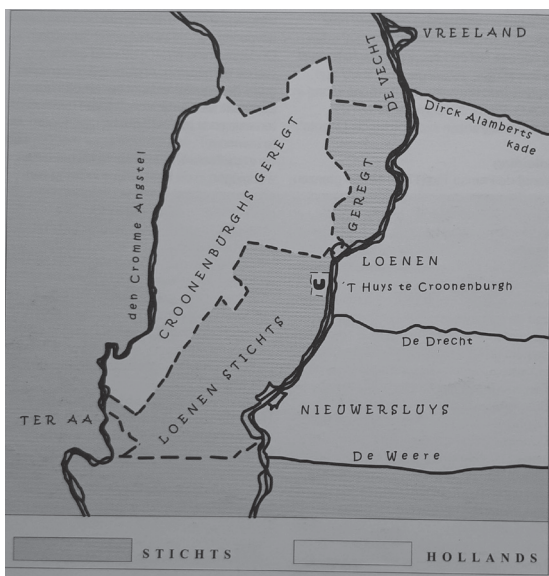
Naarmate de leenmannen van de bisschop van Utrecht meer macht verwierven, stelden

Op de 'Nieuwe kaart van Mijnden en de Twee Loosdrechten' (Nicolaas Visscher, circa 1750) is het gerecht Loenen-Kronenburg in geel aangegeven, Stichts Loenen in groen en roze (collectie UvA).

zij zich steeds onafhankelijker op. Al naargelang de omstandigheden kozen zij partij in de conflicten tussen de bisschop en de naburige graven, ofwel voor de bisschop, ofwel voor diens tegenstander. In de gerechten Loenen, Loenerveen, Loosdrecht en Mijnden hadden de heren Van Amstel c.q. van Mijnden de rechtsmacht en de genoemde rechten tijns en tienden in handen. Vooral de familie Van Amstel speelde in de strijd tegen de Hollandse graven hoog spel. De Van Amstels verloren echter de strijd. Hun goederen, waaronder het kasteel *Kronenburg*, werden verbeurdverklaard en bij Holland ingelijfd. De bisschop van Utrecht was niet in staat dit te voorkomen.

Gestileerde weergave van de grens tussen Hollands en Stichts Loenen (kaartbeeld E. Brandes).

In 1297 sloot de Hollandse graaf Jan een overeenkomst met de bisschop van Utrecht, waarbij bepaald werd dat een strook land langs de Vecht aan de bisschop zou blijven. Holland kreeg een groot deel van de goederen, waaronder ook Loosdrecht, Mijnden en Loenen-Kronenburg. Het overige deel van Loenen bleef bij Utrecht. Zo werd Loenen dus opgedeeld in een Utrechts en een Hollands territorium, elk met een eigen bestuur: Loenen-Hollands gerecht = Loenen-Kronenburgs gerecht, en Loenen-Stichts

gerecht = Loenen-Statengerecht of ook wel: het gerecht Loenen-Nieuwersluis. Een situatie die meer dan vijfhonderd jaar zou duren.

Het Utrechtse gedeelte, het gerecht Loenen-Stichts, omvatte het grootste deel van het dorp Loenen, de vesting Nieuwersluis en

ook de meeste buitenplaatsen. Slechts een klein gedeelte van het dorp behoorde tot het gerecht Kronenburg; het kasteel *Kronenburg*, een smalle strook grond die dwars door het dorp naar de Vecht liep (met de zuidkant van de Brugstraat en Grutterstraat als zuidelijke grens) en de hervormde kerk. Het kasteel en de kerk lagen dus als een Hollandse enclave op Utrechts grondgebied, een ingewikkelde situatie.

Het betrekkelijk kleine dorp Loenen kende dus twee gerechten (met schout en schepenen als bestuurders) en ook twee rechthuizen: het oude gemeentehuis van Loenen (Rijksstraatweg 104), daterend van 1720, was tot 1811 het rechthuis van Loenen-Nieuwersluis; schuin daartegenover bevond zich het raad- of rechthuis van Loenen-Kronenburg (Rijksstraatweg 113-115, bekend als het *Raadhuis van Kronenburg*, omstreeks 1700 gebouwd in opdracht van de heer van Kronenburg). Voor de inwoners was deze verdeling van het dorp vaak zeer verwarrend, niet in de laatste plaats doordat de voorschriften en belastingen heel verschillend waren.

Hoge heerlijkheid

Loenen-Kronenburg en Loenen-Nieuwersluis waren beide heerlijkheden. Een heerlijkheid kan kortweg omschreven worden als *overheidsgezag in particuliere handen*. Een heerlijk recht was een overheidsrecht dat werd verkocht, in leen gegeven of verpacht en waarop geleidelijk een erfelijk recht ontstond. Op het platteland waren de heerlijke rechten vrijwel steeds aan een bepaald grondbezit verbonden en werden met dit bezit verhandeld. In het gewest Utrecht heeft de bisschop er voortdurend naar gestreefd om zoveel mogelijk heerlijkheden in eigen hand te houden. Het

wereldlijk bestuur van de bisschoppen van Utrecht heeft geduurd tot 1528. De toenmalige bisschop Hendrik II van Beieren, die zich niet kon handhaven in de strijd tussen Karel V en de hertog van Gelre, heeft toen de wereldlijke macht overgedragen aan Karel V. De zogenaamde bisschopsgerechten kwamen nu onder de landsheer.

Het Raadhuis van Kronenburg, dat begin twintigste eeuw een logement-stalhouderij werd (collectie W. Mooij).

Het wapenschild boven de voordeur van het Raadhuis van Kronenburg, dat bij de bouw in 1719 door de toenmalige ambachtsheer, de graaf Van Moens, werd aangebracht.

Ten tijde van de Republiek (1581-1795) kwamen deze gerechten onder de Staten van Utrecht. Loenen-Nieuwersluis was lange tijd zo'n Statengerecht; hier vertegenwoordigde de schout direct de Staten. In 1714 verkochten de Staten van Utrecht bij openbare ver-

Het rechthuis van Loenen-Nieuwersluis (later gemeentehuis) aan de Rijksstraatweg rond 1910 (collectie W. Mooij).

koop een dertigtal ambachtsheerlijkheden, met alle bijbehorende rechten. Loenen-Statengerecht werd gekocht door Christiaan van Persijn voor 6100 gulden. In 1754 kwamen de beide gerechten in handen van één heer: IJsbrand Kieft Balde werd toen eigenaar van de heerlijkheid *Kronenburg*, nadat hij eerder al de heerlijkheid *Loenen-Nieuwersluis* had gekocht van de weduwe van zijn broer, Jan Balde. Bestuurlijk bleven het echter tot 1811 twee afzonderlijke gerechten.

Er bestonden twee soorten heerlijkheden: lage en hoge. In een lage heerlijkheid, ook wel ambachtsheerlijkheid genoemd, bestond de bevoegdheid om civiele zaken alsmede de lichtere strafzaken te berechten. In de hoge heerlijkheid (of vrije of halsheerlijkheid) konden ook zwaardere misdrijven worden berecht zoals die waarop lijfstraffen en zelfs de doodstraf stonden. Loenen-Kronenburg was zo'n hoge heerlijkheid. In deze tijd was er nog geen sprake van een scheiding van bestuur en rechtspraak. Beide taken waren in de heerlijkheid verenigd in het gerecht, opgevat als college van schout en schepenen, dat fungeerde als rechterlijk college en als bestuursorgaan.

De schout werd benoemd door de (ambachts-)heer; de schepenen werden gekozen uit de gegoede dorpsgenoten. Zij moesten

zijn mannen met eere, van goede name ende fame. De schout werd beschouwd als de plaatsvervanger en vertegenwoordiger van de heer, de schepenen als de vertegenwoordigers van de gehele dorpsgemeenschap. Tezamen vormden zij het plaatselijk bestuur. Gewoonlijk waren er vijf à zeven schepenen; zij hielden geen vaste zittingen maar kwamen bijeen, zodra er zaken geregeld moesten worden. De bestuurlijke taak was overigens vrij beperkt en bepaalde zich voornamelijk tot het behartigen van waterstaatsbelangen en de inning van belastingen.

Decreet van Napoleon

Na de Bataafse revolutie in 1795 werden de gerechten omgezet in municipaliteiten ofwel gemeentebesturen. De politieke rechten van de ambachtsheren werden evenals andere 'heerlijke' rechten afgeschaft. Bestuur en rechtspraak werden strenger gescheiden; in 1811 verloren de gemeentebesturen hun rechterlijke taak geheel en functioneerden vanaf dat ogenblik alleen nog als bestuursorganen. Bij decreet van Napoleon van 21 oktober 1811 werden Loenen-Kronenburg (Hollands) en Loenen-Nieuwersluis (Stichts) verenigd tot één gemeente Loenen. Tot Loenen-Stichts behoorden op dat moment ook Loenersloot, Oukoop en Ter Aa; deze werden bij Koninklijk Besluit van 14 november 1815 weer van Loenen afgescheiden. Onder Loenen-Hollands vielen toen korte tijd ook Mijnden en Oud Over. Bij wet van 19 mei 1819 werden deze buurtschappen verenigd met Oud- en Nieuw-Loosdrecht. Bij Koninklijk Besluit van 1 mei 1817 werd de samengevoegde gemeente weer gesplitst in twee afzonderlijke gemeenten Loenen-Kronenburg en Loenen-Nieuwersluis. Met ingang van 1 oktober 1819 werden

Kaart van Loenen en Nieuwersluis door J. Kuyper, 1866 (collectie RHCVV).

de beide gemeenten definitief samengevoegd tot één gemeente Loenen, die in haar geheel onder de provincie Utrecht ressorteerde.

De dans niet ontsprongen

In 1952 vond een grenswijziging plaats met Loosdrecht waarbij de Loosdrechtse gebiedsdelen aan de westkant van de plassen, Oud Over en Mijnden, bij Loenen kwamen. Later, in 1989, werden het recreatieschap Mijnden en een gedeelte van de Bloklaan weer bij Loosdrecht gevoegd. Met ingang van 1 april 1964 werd de toenmalige gemeente Loenen opge-

heven; samen met de opgeheven gemeenten Vreeland en Loenersloot (gedeeltelijk: Oukoop en Ter Aa gingen naar Breukelen) werd nu een nieuwe gemeente Loenen gevormd. Anders dan de omringende kleine gemeenten werd Loenen niet met opheffing bedreigd, maar had steeds geprofiteerd van de trend tot gemeentelijke herindeling. Ook in 1989 was dit weer het geval, toen met ingang van 1 januari de opgeheven gemeente Nigtevecht bij Loenen kwam. Toch ontsprong Loenen uiteindelijk niet de dans: bij de gemeentelijke herindeling in 2011 fuseerde deze plaats met de gemeenten Breukelen en Maarsse tot de nieuwe gemeente *Stichtse Vecht*. Loenen is nu een van de twaalf kernen van deze fusiegemeente met zo'n 65.000 inwoners. De tijd zal leren of dit de laatste grenswijziging betreft....

Dit artikel is een verkorte en bewerkte versie van het artikel 'De geschiedenis van de gemeente Loenen', in *Vechtkroniek* 1, december 1994.

FENNA BROUWER was in de jaren negentig gemeentearchivaris in Loenen en redactielid van de *Vechtkroniek*.

Werdegang van station Loenen-Vreeland

Ontsluiting van de Vechtstreek en het Gooi

Gerard Baar

Dankzij zijn ligging in de regio was het station Loenen-Vreeland een tijdlang de ideale plek om als opstaptelek te fungeren voor de bewoners van de Vechtstreek en het Gooi, die maar wat graag een snellere verbinding met de buitenwereld wilden. Ondanks de niet weg te krijgen hinderpalen (de tol) heeft het station er toch iets meer dan een eeuw voor gezorgd dat mensen er op de trein konden stappen.

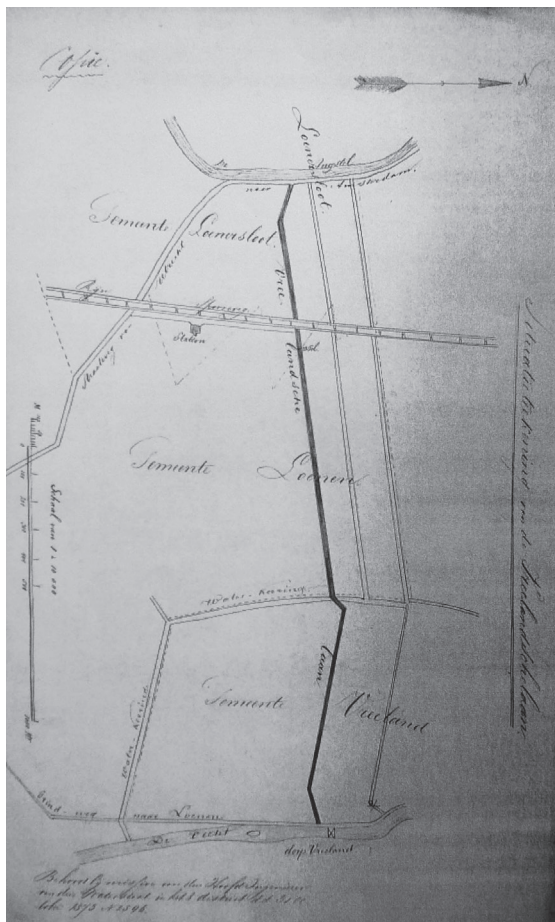

Fragment Vechtstreek rond 1820 ('Tastbare Tijd'. Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht, 2015, p. 175).

Lang voordat de Vechtstreek te maken kreeg met de aanleg van de Rijnspoorweg zochten bestuurders al naarstig naar betere verbindingen met de buitenwereld. De niet geplaveide wegen langs de rivier waren ronduit slecht, want vele grondeigenaren namen een loopje met het verplichte onderhoud aan het tracé dat bij hun bezit hoorde. Zo gauw de herfstregens zich aandienen, waren de wegen binnen een mum van tijd in modderpoelen veranderd. De dagelijkse trekschuitdiensten kwamen daarom een paar eeuwen lang goed van pas om de verbinding tussen de steden Utrecht en Amsterdam in stand te houden. Zolang de vorst wegbleef, kon het personen- en goederenvervoer gewoon doorgaan.

Over verbetering wordt nagedacht

Met de oost-westverbindingen naar het achterland van de noordelijke Vechtstreek was het slecht gesteld. Dat blijkt uit een op 1 april 1641 op schrift gestelde poging van Jasper van Lijnden, heer van Mijnden, Loosdrecht en maarschalk van het Nederkwartier van het land Utrecht, om de verwaarloosde verbinding over water tussen Loenersloot en Vreeland te herstellen. Hij wijst de Staten van Utrecht op dit probleem en vraagt toestemming om op eigen kosten de verwaarloosde boel op te ruimen en tegelijkertijd de vaarweg te verbreden. Op zijn verzoekschrift komt, voor zover ik weet, geen enkel antwoord. Van Lijnden deed een poging om de door hem als west-oost beschouwde verbinding nieuw leven in te blazen. Dit voorstel gaf wel de aanzet tot latere ontwikkelingen. Twee eeuwen later bleek zelfs dat die verbinding een ideale route was om het oostelijke achterland (het Gooi) van dit deel van de Vechtstreek mee te laten profiteren van de aanleg van de spoorweg van Amsterdam naar Utrecht rond 1840.

Gemeentegrenzen in 1843 met Rijnspoorweg.

Een nieuwe poging

Uit een brief in het in het Rijksarchief Utrecht ondergebrachte Oud Archief Vreeland, verstuurd op 2 oktober 1654, blijkt dat een aantal belanghebbenden een vaart, met daarnaast een wagenweg, vanuit de Vecht van Vreeland naar Loenersloot willen realiseren. De ondertekenaars staan borg voor het bedrag waarvoor zij intekenen, zowel persoonlijk als met hun bezittingen. Een ondertekenaar valt op: Gerard van Reede, zoon van de in 1648 op 36-jarige leeftijd overleden Godard van Reede, Heer van Nederhorst, Vreeland, Kortenhoeft, Horstwaarde, Overmeer en Riethoven. Ook vader

Tolhuis bij de Indijk op de grens van Vreeland.

besloeg het project bijna twee kilometer. Zagen zij hier misschien een kans liggen om, naast een betere verbinding met de buitenwereld, ook een groter afzetgebied voor de komende turfwinning te creëren? Het ingediende plan is nooit van de grond gekomen, maar gaf toch al zo'n beetje het tracé van de later aangelegde Vreelandsche Laan weer.

In 1807 betaalden de heeren Freiersum (van *Breeëvecht*) en

Voomberg (van *Slotzicht*) uit eigen vermogen de aanleg van een *Vrije rijweg of passagiersweg, vice versa van Vreeland naar Loenersloot*. De nieuwe weg liep door de landerijen van de herbergiers Evert van Beusekom en Jan Galesloot. De financiers wilden een snellere verbinding met Amsterdam, alsmede een beter begaanbare route naar de *Roomsch Catholieke Kerk* aan de Slootdijk (nu Kerklaan). Er was zelfs afgesproken dat de rijweg, die de naam *Vreelandsche Laan* kreeg, eigendom zou worden van de twee grondeigenaren. Van Beusekom was uitbater van herberg *De Roskam* aan

Godard was in zijn korte leven voortdurend bezig met infrastructuur. Onder meer met het graven van de Reevaart in Nederhorst den Berg om de lange vaarroute naar Keulen (de Keulse Vaart) wat te bekorten. Godard had bovendien het plan opgevat om de stad Naarden door middel van een vaart in die handelsroute op te nemen. Deze Naardervaart zou dan in de Reevaart gaan uitmonden. Het is er nooit van gekomen, want zijn pogingen om het Naarder- en het Horstermeer droog te maken hebben hem financieel de kop gekost.

Verharde weg tussen de twee dorpen

Gerard van Reede kon dankzij zijn schoonvader, Adam van Lockhorst, voor het project inschrijven, omdat hij kasteel *Nederhorst* van Van Lockhorst had gekocht. Naast Gerard van Reede tekenden ook veenbaas Claes Jacobsz Veenman en een andere Veenman voor de werkzaamheden. In totaal

De Kleizuwe, tot 1940 de 'snelweg' vanuit Vreeland naar Kortenhoef.

de Vecht in Vreeland (later *De Nederlanden*), Jan Galesloot baatte *Het Rechthuis* tegenover kasteel *Loenersloot* uit. Zij zagen wel brood in een verbinding tussen de Vecht en de Angstel, want dat zou ongetwijfeld meer klandizie gaan betekenen.

Er kwam zelfs aan beide kanten een tol om het onderhoud te kunnen bekostigen. Een lucratieve bezigheid gezien de tarieven. De financiers van deze in eigen beheer aangelegde weg kregen met hun familie voor 'eeuwig' vrije doorgang.

In 1822 kocht de heer Twisk de weg en het tolhuis. Na zijn overlijden kocht in 1837 F. Rendorp, eigenaar van het Vreelandse buiten *Vrederust* aan de Vreelandsche Laan, het tolhuis op een veiling. Zo kon ook hij tol blijven heffen.

We kunnen aannemen dat het in die jaren al algemeen bekend was dat er een spoorweg, de 'Rhijnspoorweg', zou komen tussen Utrecht en Amsterdam. De aanleg was zo goed als zeker begonnen, want er moest veel handmatig werk verricht worden. De spoorbaan zou ook de Vreelandsche Laan in tweeën

Station Loenen-Vreeland rond 1847.

gaan delen. Een stukje van de laan kwam hierdoor in eigendom van de Rhijnspoorweg Maatschappij.

Opening van de Rhijnspoorweg

In 1843 was het zover. In de op deze pagina afgebeelde dienstregeling uit dat jaar, waarin de tussenstations tussen de twee grote steden vermeld staan, ontbreekt zoals u ziet het station Loenen-Vreeland. Alleen in Abcoude, Nieuwersluis en Breukelen konden

R H I J N - S P O O R W E G .
AANKONDIGING DER VOORLOOPIG VASTGESTELDE VERTREK-UREN.
VOOR DE WINTERDIENST.
Aanvang nemende de 28sten December 1843.

VAN AMSTERDAM NAAR UTRECHT:

van Amsterdam.	van Abcoude.	van Nieuwersluis.	van Breukelen.	Aankomst te Utrecht.
voor d. midd. 11 ure 20 min.	voor d. midd. 11 ure 41 min.	voor d. midd. 12 ure 1 min.	's middags 12 ure 8 min.	's middags 12 ure 28 min.
na den midd. 4 » 30 »	na den midd. 4 » 51 »	na den midd. 5 » 11 »	» 5 » 18 »	» 5 » 38 »

VAN UTRECHT NAAR AMSTERDAM:

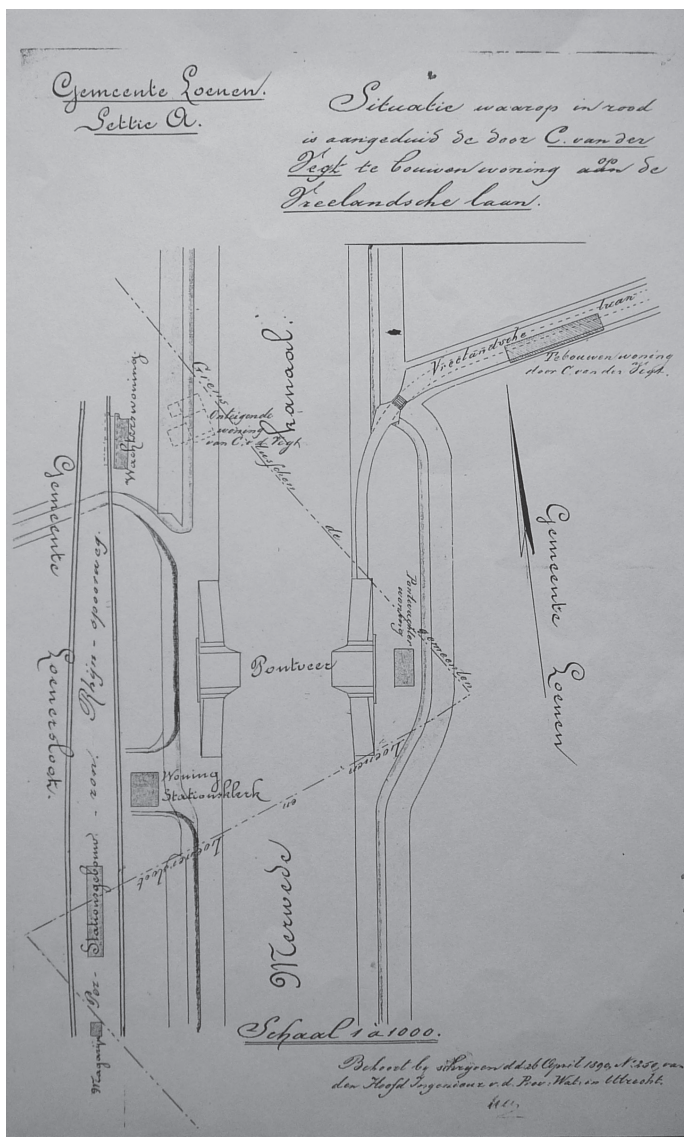
van Utrecht.	van Breukelen.	van Nieuwersluis.	van Abcoude.	Aankomst te Amsterdam.
's morgens 9 ure 20 min.	's morgens 9 ure 41 min.	's morgens 9 ure 52 min.	's morgens 10 ure 8 min.	's morgens 10 ure 28 min.
na d. midd. 1 » 20 »	na d. midd. 1 » 41 »	na d. midd. 1 » 52 »	na d. midd. 2 » 8 »	na d. midd. 2 » 28 »

Rijtuigen, Paarden, Slagvee of andere Dieren worden voorloopig niet vervoerd.
 De Reisigers worden verzocht ¼ uur vóór den vertrektijd op de Stations tegenwoordig te zijn.
 Vijf minuten vóór den vertrektijd worden de Kantoren tot afgifte der Plaatsbriefjes gesloten.
 Op de Tusschen-Stationen kan het uur van vertrek eenige minuten verschillen, en worden aldaar slechts Reisigers opgenomen, in zoo verre er plaats in de Rijtuigen is.
 Men is verplicht, om de Bagage of eenige andere Goederen, uiterlijk ¼ uur vóór het vertrek, in de Goederen-kantoren aan te brengen; later bezorgd wordende, vertrekken dezelve met den eerstvolgenden trein.
 Utrecht, 24 December 1843.

De Ingenieur Directeur,
 L. J. A. VAN DER KEEK.

TE 'S GRAVENHAGE TER ALGEMEENE LANDS DRUKKERIJ.

Dienstregeling zonder station Loenen-Vreeland (onbekend).

Tekening van het in 1892 geopende Merwedekanaalplan i.v.m. vergunningaanvraag.

durfallen in- en uitstappen. Want in de beginjaren was het reizen per trein geen pretje. De treinstellen schommelden van links naar rechts bij een snelheid van veertig kilometer per uur. Een deel van de rijtuigen was zelfs niet eens overdekt. Spoorwegpersoneel heeft jarenlang iedere dag op het traject moeten

zoeken naar over boord gevallen eigendommen van treinreizigers. Ondanks al dat ongemak kwam er dankzij een particulier een paar jaar later wel een station tussen de dorpen Vreeland en Loenersloot. De weg ernaartoe lag al lang klaar. Op 12 augustus 1846 kwam er een overeenkomst tot stand tussen de gemeente Loenen en mr. Johannes Willem van Reenen, wonende op de Hofstede Vegt Lust bij Loenen ter andere zijde (Oud Over, toen gemeente Loosdrecht).

De voorwaarden

In die overeenkomst staat dat er een stationsgebouw gebouwd gaat worden voor de verenigde stations Vreeland en Loenen op gelijke afstand van de Vreelandse Laan (de weg van Loenersloot naar Vreeland) en de straatweg van Amsterdam naar Utrecht op de navolgende voorwaarden:

Het station komt er ten koste van Loenen en moet van behoorlijk *genoegzamen omvang* zijn. De kosten komen onder toezicht van het hoofdbestuur der Nederlandsche Rhijnspoorweg. Zij eist een geschikt vertrek voor de afgifte van plaatskaartjes. Loenen verplicht zich tot het blijvend onderhoud van het gebouwtje. De grond moet kosteloos worden verstrekt. Tevens moeten er *enige verversingen te krijgen zijn, maar het mag nimmer tot Logement, Restauratie of plaats van publieke gemakelijkheid worden*. Vervolgens wil de maatschappij dat vanaf de Straatweg in Loenersloot tot de

Vreelandsche Laan de berm wordt verbreed om een rijzandweg in te richten. Het onderhoud is voor rekening van de spoorwegen. Het mag geen publieke weg worden maar alleen dienen om van en naar het station te gaan, het complex krijgt politieverordeningen.

De Rhijnspoorweg Maatschappij bedingt dat wanneer zij dat wil de maatschappij het station mag opheffen. Zij betaalt dan de dagwaarde aan de eigenaar. Dit is mr. Johannes van Reenen, die het station voor eigen kosten laat bouwen en in eigendom houdt.

Een hele waslijst, maar de partijen moesten zich natuurlijk indekken. Pas in 1877 ging het onderhoud van de toegangswegen naar de langs de spoorlijn gelegen stations naar de gemeenten. Voor de gemeente Loenen gold dat niet, want de tolgaarder aan de Vreelandse kant van de Vreelandsche Laan moest zijn eigen weg bijhouden.

Fragment De Vechtstreek rond 1900 met zijn drie stations (de witte vlakjes). Bovenin Abcoude. ('Tastbare Tijd', p. 176).

Een vreemde plek

Het was wel vreemd dat het stationnetje tussen de twee sporen in kwam te staan. Daardoor heeft het nooit veel groter kunnen worden. Het even verderop gelegen station Loenen-Nieuwersluis lag achter de sporen, zodat dit later kon uitgroeien tot overlaadstation. Loenen- Vreeland bleef beperkt tot het in- en uitstappen van passagiers. Van Reenen heeft waarschijnlijk de financiering op zich genomen, omdat hij wel begreep dat het station de twee arme dorpen in de toekomst ten goede zou komen. Bovendien lag de halte gunstig om de bereikbaarheid van het geïsoleerd gelegen Gooi te verbeteren. De gemeente Kortenhoef had daar op aandringen van de Gooise gemeenten Hilversum en Baarn al op ingespeeld, gezien het

schrijven van de burgemeester aan zijn Vreelandse ambtgenoot op 5 maart 1846. Hierin maant hij zijn collega op te schieten met het verbeteren van het stuk *Kleizuwe* dat onder de gemeente Vreeland valt. Dit stuk is 1280 ellen lang en moest net zo worden als het al gereed liggende 5500 ellen tellende Kortenhoefse gedeelte. Na voltooiing was er dan een goed berijdbare verbinding vanaf station Loenen- Vreeland met de Gooise dorpen.

In die regio zat een deel van de bewoners met smart te wachten op de ingebruikname van deze snellere verbinding met Amsterdam en Utrecht. Kortenhoef had al de complimenten gekregen van 's-Graveland, Hilversum, Baarn en andere gemeenten over de duurzame doch

Station Loenen-Vreeland rond 1903.

kostbare wijze waarop zij de Kleizuwe had verbeterd. Er reed vanaf 1844 tot 1848 al wel een postwagen naar Hilversum, dus is de halte pas een jaar na de opening in gebruik gekomen. De reizigers hebben daarna, al wachtend op de trein, minstens een paar jaar in weer en wind gestaan, voordat het stationsgebouw geopend kon worden. In 1852 startte de Vreelandse stalhouder Floor een zomer- en winterdienst naar Hilversum, zomers helemaal tot Soest. Tot het jaar 1873 moet dit zo goed als zeker een lucratieve bezigheid zijn geweest.

Het Gooi wordt deel van het spoornet

De in 1874 geopende nieuwe spoorlijn tussen Amsterdam en Amersfoort, de *Oosterspoorweg*, kwam dwars door het Naardermeer,

File in 1923 bij de draaibrug, voorbij de huidige boogbrug.

Die zette zich voort achter de spoorwegovergang.

via Bussum, Hilversum en Baarn in Amersfoort uit. Vanaf station Hilversum was er een aftakking naar Utrecht aangelegd. Station Loenen-Vreeland verloor daardoor de toestroom van passagiers uit het Gooi. Het is verbazingwekkend dat het station zo lang heeft bestaan, want de door de tolgaarder berekende tol voor het benutten van de Vreelandsche Laan hakte er nogal in.

Natuurlijk kwamen er van de andere kant ook reizigers uit Loenersloot en de achterliggende dorpen. Niemand zag in die tijd op tegen een uurtje lopen, het was niet anders. Het zal wel impact hebben gehad, maar ondanks dat bleef de halte tot tien maanden voor het einde van de Tweede Wereldoorlog bestaan. Het station overleefde ook het ongemak dat potentiële treinreizigers ondervonden tijdens het graven van het Merwedekanaal. Het kanaalbed doorsneed daartoe het Loenerslootse gedeelte van de Vreelandsche Laan.

Opening van de Loenerslootsebrug in 1938. Op de brug reiken de burgemeester van Loenersloot, ter Aa en Ruwiel, J.J.G. Vor der Hake, en die van Loenen, mr W.I. Doude van Troostwijk, elkaar de hand.

Het Merwedekanaal noopt tot maatregelen

Het aantal inwoners van de streek was sinds de opening van het station behoorlijk toegenomen. Daaraan gerelateerd scheen het reizen per trein ook ingeburgerd te zijn. Verkeer en Waterstaat ontkwam niet aan het in stand houden van de verbinding met het station. Toch meldde de maatschappij op 20 februari 1890 per brief aan de burgemeester van Loenen en Loenersloot dat zij de toegang naar het station van de zijde van de Vreelandsche Laan voor het publiek sluiten. Zij plaatste daar toen een bord met het opschrift 'Verboden toegang'. Reizigers werden een tijdje gedwongen tot het maken van een grote omweg, misschien zelfs naar station Loenen-Nieuwersluis. Intussen werd er wel aan weerszijden van de wallenkant van het toekomstige kanaal gewerkt aan het plaatsen

Elias van Benschop met brik uit Nederhorst den Berg (collectie G. Baar).

van steigers. Op die plek, recht tegenover het station zou, zo gauw de mogelijkheid zich aandiende, een veerdienst van start gaan. Dat moest wel, want de afstand vanaf dit punt tot de draaibrug, die de doorsnijding van de Rijksstraatweg moest ondervangen, bedroeg minstens 800 meter. Aan de andere kant kwam die afstand er dan nog eens bij. Aan de Vreelandse kant betrok een veerman het bijbehorende veerhuis. De toenmalige eigenaar van de Vreelandsche Laan, Herman Bakker, kreeg vergunning om in 1892 een nieuw tolhuisje te bouwen op de grens tussen Loenen en Vreeland. De

concessie om tol te mogen heffen voor het benutten van deze rijweg bleef een doorn in het oog van de Vreelandse bestuurders. De burgemeester van Vreeland en Nigtevecht, J. A. F. Backer (van 1888 tot 1911), stuurde in 1903 een uitgebreid schrijven over deze kwestie aan Gedeputeerde Staten van Utrecht.

De tol moet weg

Backer voert in deze brief houtsnijdende argumenten aan. Hij wijst op de al meer dan twee eeuwen durende pogingen de noordelijke Vechtstreek uit haar isolement te halen. Hij begint verholen boos met het aanklaarten van de nog steeds bestaande tolhef-

Tolhek op Spoorlaan (voorheen Vreelandselaan) 1960 (collectie G. Baar).

ving op het korte stuk Vreelandsche Laan, dat zowel naar het station als naar verdere bestemmingen leidt. Hoe haalt de tolgaarder het in zijn hoofd om twee en halve cent te gaan rekenen per rijwiel, terwijl dit middel van vervoer steeds meer bij alle standen in gebruik komt! Het brengt plezier op het platteland en is voor de mindere man onmisbaar. Zo'n rijwiel kan onmogelijk veel schade aan de weg veroorzaken. De tolheffing dupeert niet alleen Vreeland, maar ook een deel van de provincie Utrecht. De gemeente kan vanwege de hoge tol slechts drie keer per dag een omnibus naar het station laten rijden. De jaarlijkse subsidie van 300 gulden gaat helemaal op aan tolgeld. De katholieken die naar hun kerk aan de Slootdijk willen, moeten om geld uit te sparen helemaal over Loenen

Laatste treinrit vanuit station Loenen-Nieuwersluis naar Breukelen in 1953, om 00.25 uur.

en de Rijksstraatweg om hun zondagsplicht te vervullen.

Het is niet in cijfers uit te drukken, maar Vreeland wordt gemeden door een aanzienlijk aantal wielrijders die tochten maken. De tol belemmert tevens de bloei, welvaart en de vooruitgang van het dorp. Andere niet ver van de spoorweg gelegen plaatsen, die over tolvrije stationswegen beschikken, zijn hele buurtschappen rijker geworden. Zij zagen hun zielental zelfs al verdubbelen.

Backer somt de voordelen van Vreeland op

Het leven in het dorp hoeft niet duur te zijn, want de belastingen zijn laag. Het is een gezonde, aangename, lieflijk gelegen plaats. Vreeland wil ook delen in de vooruitgang, die de andere dorpen in de Vechtstreek en langs het Gein ten deel is gevallen door de komst van de spoorlijn. De gemeenteraad heeft B. en W. opgedragen hun best te doen om een tolvrije weg naar het station en verder naar het westen van de provincie Utrecht te bewerkstelligen. Zij geeft in dit streven zelfs de overweging mee om een heel nieuwe weg aan te leggen. Die moet lopen van de kom van het dorp tot de *Roomsch Catholieke Kerk* te Slootdijk (nu Kerklaan) naar de Rijksstraatweg, nabij de draaibrug over het Merwedekanaal. De raad wil in plaats daarvan ook een redelijke prijs (6500 gulden) betalen ten einde de

Station Nieuwersluis.

Vreelandsche Laan tolvrij te krijgen. Eigenaar Bakker blijkt bereid de laan te verkopen voor dat bedrag. Burgemeester Backer vindt dat de raad met dit bod moet instemmen. Beide voorstellen belanden in de prullenbak, waarschijnlijk wegens geldgebrek.

Een vraag om hulp wordt niet gehoord

In zijn brief vraagt burgemeester Backer ook of Provinciale Staten zich willen inzetten om er een provinciale weg van te maken. Hij verzoekt om informatie hoe dat doel het best bereikt kan worden. De gemeente kan wel wat bijdragen, maar niet alle eventuele kosten op zich nemen. Overal in het land zijn tegenwoordig vrije wegen een vereiste. Hij vindt dat het platteland daar in meegenomen moet worden, zodat alle hinderpalen verwijderd kunnen worden. Allereerst de tolpalen, die op de wegen staan die de dorpen verbinden met een spoorweg. Het spoor leidt naar de centra van beschaving, handel en wetenschap. Voor Vreeland is dat een halszaak, want de Vreelandsche Laan is nodig om vanuit dit dorp de

trein naar Amsterdam of Utrecht te kunnen nemen. In die steden heerst volop vooruitgang. De burgemeester besluit zijn smeekbede met de woorden dat hij ervan overtuigd is, dat Gedeputeerde Staten zijn eerder ontvouwde belangen voor zowel Vreeland als de provincie in overweging zullen nemen. *Het zal op de hoogste prijs worden gesteld*, aldus Backer.

De vergunning voor de tolheffing werd iedere keer verleend als de termijn verliep. Pas in 1939 vroeg tolgaarder Bakker, toen zijn concessie aan het eind van dat jaar afliep, geen verlenging meer aan. Dat zat hem in het feit dat er in 1938 een stuk provinciale weg gereed was gekomen tussen Vreeland en de in dat jaar geopende nieuwe boogbrug over het Merwedekanaal. In een klap liep het gebruik van de Vreelandsche Laan enorm terug. De omnibus, die een dienst onderhield van Hilversum naar station Vreeland-Loenen, kon toen, weliswaar met een omweg, gewoon over het kanaal naar het station rijden. Ondanks dat liep het gebruik van de spoorweghalte ook zien-

derogen terug. De auto kwam steeds meer in zwang. Tijdens de Tweede Wereldoorlog, in september 1944, werd de halte vanwege de algemene spoorwegstaking gesloten.

De oorlogsjaren

Voor de gedwongen sluiting waren er, naarmate de oorlog vorderde, al een paar korte periodes geweest dat er op het traject geen treinverkeer mogelijk was. Dat kwam bijvoorbeeld doordat een geallieerd vliegtuig ergens een stuk van de spoorrails had gebombardeerd. Langzamerhand ontstond er steeds meer gebrek aan allerlei zaken, de prijs van de benzine bijvoorbeeld liep enorm op. In januari 1942 kostte een taxirit van Nederhorst den Berg naar Hilversum bijvoorbeeld vijf gulden, veel geld in die dagen.

De Overmeerse boer Elias van Benschop sprong in het gat, dat door die uit de hand lopende prijs was ontstaan. Vanaf midden 1942 begon hij op afroep met zijn brik reizigers naar station Loenen-Vreeland te brengen. Wie daar gebruik van wilde maken, kwam dan bij hem op het erf datum en vertrektijd afspreken. Hij haalde dan op de afgesproken tijd zijn klanten bij de deur af. Het uur van de dag waarop iemand weggebracht of opgehaald wilde worden, maakte hem niets uit. Hij had zonen genoeg die konden invallen, als hij rond melkerstijd nog niet terug was. Hoge kosten had hij niet. Hij heeft in ieder geval gewoon zonder te betalen gebruik kunnen maken van de Vreelandse Laan, doordat vanaf 1 januari 1940 de tol was opgeheven. Dat scheelde een paar centen en het was de kortste route vanuit Overmeer naar het veer aan het Merwedekanaal, hooguit vijf kilometer. De brik kon op zijn ijzeren wielen 'door roeien en ramen', geen kuil, hoe diep ook, was hem te veel.

De teloorgang

Na de bevrijding in 1945 was er aan alles gebrek, zo ook aan steenkool. Een stoomtrein

moest na een stop weer op snelheid gebracht worden door de locomotief flink op te stoken. Dat ging vanwege de vele haltes in het traject aardig in de papieren lopen. Loenen-Vreeland, dat toch al met een terugloop aan passagiers te maken had vanwege de veranderde infrastructuur in zijn directe omgeving, is daardoor het eerste slachtoffer van de gestegen kosten geworden. De halte is niet meer heropend, de tijdelijk geachte sluiting werd definitief: einde station Loenen-Vreeland. Het is pas in 1960 gesloopt. Het dichtstbijzijnde station was voor

Boogbrug over Amsterdam Rijnkanaal vanaf de hoek van de Spoorlaan (collectie G. Baar).

de twee Vechtdorpen Loenen-Nieuwersluis geworden.

Vanaf 1912 konden ook reizigers uit de dorpen die langs de nieuw geopende spoorlijn Aalsmeer-Nieuwersluis lagen, op dit station overstappen op de Rijnspoorweg. In 1953 sloot de NS die lijn voor personenvervoer, omdat de halte Loenen-Nieuwersluis uit de dienstregeling was geschrapt. Verder reed er

naar dit voormalige eindstation jarenlang één keer in de week een goederentrein waarvan de wagons gevuld waren met producten van de Uithoornse teerfabriek *Cindu*.

Vanaf 1948 kruiste de eerder aangelegde spoorlijn de nieuwe vierbaanssnelweg van Amsterdam naar Utrecht. Deze situatie zorgde door het toenemende autoverkeer langzamerhand voor steeds meer kans op ongevallen. Om de spoorbomen zonder ongelukken te kunnen sluiten zette Rijkswaterstaat vier witte Porsches van de Rijkspolitie in. Aan beide kanten van de overgang stonden dan twee wagens een heel eind verderop te wachten tot ze een seintje kregen. De in witte uitrusting geklede agenten wurmden zich dan behoedzaam met hun bolides tussen de aanhoudende stroom auto's om er twee langzaam afremmende rijen van te maken. Als alles goed ging, stond het verkeer even later, achter hun begeleiders, keurig stil bij de spoorwegovergang. Pas daarna sloten de enorme spoorbomen met veel geraas en dan moest iedereen geduldig wachten op de doorkomst van de tergend langzaam rijdende goederentrein.

Tot slot

Er is natuurlijk nog wel geprotesteerd tegen de voorgenomen sluiting van beide stations. Maar gezien de voortdurende verbetering en uitbreiding van het wegennet in de regio is het niet verwonderlijk, dat deze twee dicht bij elkaar gelegen spoorweghaltes niet zo lang na elkaar zijn opgeheven. Door de genoemde factoren konden de getroffen potentiële reizigers uit de streek net zo makkelijk de trein op wat verderop gelegen stations nemen. Bij Breukelen en Maarssen lagen tenslotte, net als bij

Loenersloot, ook al jaren boogbruggen over het Merwedekanaal, die de tijd om het station te bereiken flink hadden bekort. De nog steeds schaarse oost-west- of west-oost-verbindingen in de noordelijke Vechtstreek vormen door de toegenomen snelheid waarmee de mensheid zich nu kan verplaatsen, geen probleem meer. De Vreelandsche Laan, nu Spoorlaan, is opgenomen in een fietspadennet, zodat u er met een omweg nog altijd gebruik van kunt maken.

Bronnen

- Rijksarchief Utrecht; Oud Archief Vreeland; Stukken van Algemene aard 1574-1811, nr. 103.
- Archief Loenen, 1890 N 1933/624/332, De directie der Nederlandsche Rhijnspoorweg Maatschappij.
- Stanny Verster en Jan Boerstra, 'Een 'Nieuwe Weg' tussen Loenersloot en Vreeland' in: *Vechtkroniek*, dec. 1998, p. 3 t/m 7.
- Juliette Jonker-Duynstee en Anton Cruysheer, *Vreeland: 750 jaar geschiedenis in vogelvlucht*. Vreeland 2015.
- Willem Mooy, Map met de geschiedenis van de Vreelandsche Laan
- Gerard Baar, 'De excursie naar Vinkeveen' in: *Werinon* 94, 2016, p. 32/33.
- Illustraties, indien anders vermeld, afkomstig van W. Mooij uit Loenen.

GERARD BAAR heeft na zijn werkzame leven zijn interesse in de geschiedenis van Nederhorst den Berg omgezet in het schrijven voor *Werinon*, tijdschrift van de Historische Kring Nederhorst den Berg, waarvan hij sinds 2011 redacteur is.

Eeuwen bond een sluis Vreeland en Kortenhoef

Tot de aanleg van het Hilversums Kanaal

Koos Voorn

In de collectie van de Historische Kring Ankeveen, 's-Graveland en Ankeveen *In de Gloriosa* bevindt zich een aantal gedrukte documenten. Een van die documenten is het reglement voor de sluiswachter van de Kortenhoefse sluis bij Vreeland uit 1746. Een prachtig stuk ouderwets drukwerk op geschept papier, gedrukt door Pieter Muntendam in de Mariestraat te Utrecht. Het document is wellicht in veelvoud gedrukt ten behoeve van belanghebbenden (schippers), want ook nu zijn nog altijd enkele exemplaren van het document bekend.

In het reglement staan de tarieven vermeld die betaald moesten worden voor het gebruik van de schutsluis voor de verschillende typen vaartuigen, die in die tijd veel in gebruik waren. Ook wordt melding gemaakt van de openingstijden van de sluis (vanaf 's morgens vier uur!). De Kortenhoefse marktschuit (een vaste dienst op marktdagen naar de markt in Utrecht) had altijd recht op doorvaart, dat wil zeggen, zolang het peil van de Vecht het schutten mogelijk maakte. Daarnaast wordt in het stuk vermeld, waar de sluiswachter en de gebruikers van de sluis zich aan dienden te houden en wat de hoogte van de boetes was bij overtreding van deze regels. De opbrengst ervan werd verdeeld onder de schout van Kortenhoef en de aanbrengrer van de overtreding, terwijl een derde deel bestemd was voor de armen van Kortenhoef.

De Kortenhoefse Sluis

De sluis, die toegang gaf tot de Vecht, is gedurende vele eeuwen de belangrijkste en – tot aan de zeventiende eeuw – de enige in- en uitgang via water in Kortenhoef geweest. Vervoer over water was verreweg het belangrijkste transportmiddel in die tijd. Vooral in de periode van de omvangrijke vervening van het gebied speelde de sluis een cruciale economi-

sche rol. Een groot deel van het Kortenhoefse grondgebied werd in de vorm van miljoenen turven met behulp van schepen via de sluis en de Vecht naar met name de steden Utrecht en Amsterdam afgevoerd.

De geschiedenis van de sluis gaat heel ver terug. In de late Middeleeuwen lag Kortenhoef aan de bocht in de Vecht, waar binnen aan de andere zijde het stadje Vreeland lag. Rond 1327 werd deze bocht in de Vecht afgesneden, waardoor Vreeland op een soort eiland ten oosten van de Vecht kwam te liggen en Kortenhoef alleen nog via de later genoemde 'Oude Vecht' verbinding had met de Vecht. Restanten van deze oude Vechtbocht kunt u nog altijd aan de oostzijde van Vreeland terugvinden.

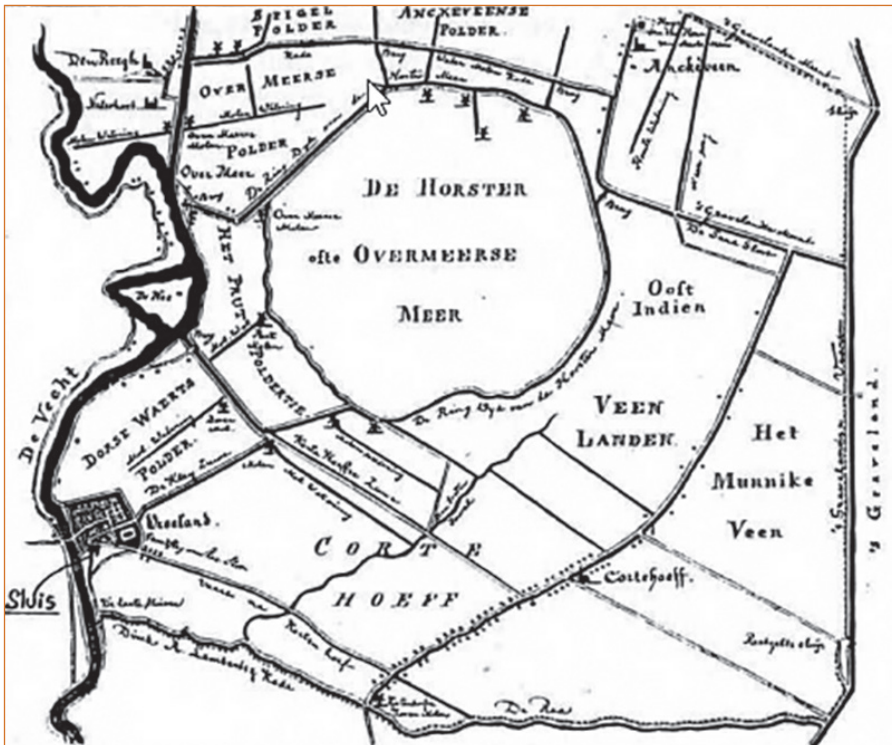
Of er in de tijd dat de 'Oude Vecht' nog de Vecht was, al een verbinding vanuit Kortenhoef was, is niet zeker. In 1592 kwam een aantal gecommitteerden van de Staten van Utrecht met paard en wagen naar Vreeland. Zij kwamen op verzoek van de ingelanden van Kortenhoef, die de sluis achter Vreeland wilden vergroten. In de tijd dat het gezelschap vanaf de kerk in Vreeland naar de sluis liep om de situatie aldaar in ogenschouw te nemen, werd gesproken van de 'oude sluis'. Hoe oud die sluis toen was, daar moeten we naar raden, maar duidelijk is wel dat de sluis

al ver vóór 1592 aanwezig was. Na het bezoek van de heren uit Utrecht kreeg Kortenhoef nog datzelfde jaar toestemming om de sluis te vergroten en ook de vaarwegen in de polder te verbreden en uit te breiden.

In dezelfde tijd ontstond ook het vaartensstelsel op de breedten zoals we het hier en

Restanten van vaarten

Van deze infrastructuur is in de loop der tijd veel verdwenen, maar ook nog het een en ander terug te vinden. De vaart langs de Kortenhoefsedijk is nog goeddeels intact en wordt eigenlijk alleen doorsneden door de Vree-

Kaart van De Horstermeer en zijn omgeving.

daar ook nu nog terugvinden. Het hoofdstelsel bestond uit de vaart langs de Kortenhoefsedijk, waarin later nog een tweede sluis gebouwd zou worden ter hoogte van de Meent (Kerkklaan), de Dwarsvaart – parallel aan de Kortenhoefsedijk – en de Langsvaart, die evenwijdig met de D.A. Lambertskade naar de sluis achter Vreeland liep. De vaart langs de Kortenhoefsedijk was met een drietal zogenaamd ‘bruggevaarten’ verbonden met de Dwarsvaart.

landseweg en het Hilversums Kanaal. Twee bruggevaarten zijn er nog, inclusief de bijbehorende bruggen, te weten de Kattenbrug in de Kortenhoefsedijk en de Graversbrug in het Moleneind. Ook gedeelten van de Dwarsvaart zijn nog terug te vinden in het Kortenhoefse plassengebied. De Langsvaart in de richting van de sluis is echter bijna helemaal verdwenen, opgeslokt door de Wijde Blik. Ook de brug achter in het Moleneind, die over de verbinding van de Langsvaart en de vaart langs het Moleneind lag, is verdwenen. Alleen aan

REGLEMENT

Voor de Sluyswagter, van de Cortenhoeffe Sluys by

VREELAND,

waar na een Ider zig kan reguleren.

Eerstelyck.

Sal betaalt worden door 't doozbaaren van de Sluys/ dan ten Turf Poede Schip, gescheeldt of ongeloaden / ider Kieps sine slupbr.

Item van ider groete Schuyde iust of inbaarsen/ de/ ider Kieps sine slupbr.

Item van een Kleybock, gelaede of ongelade/ ider Kieps sij dupten.

Item van een boersbock, getaaten met Turf, Ried, of anders/ of oock ongeladen/ ider Kieps sine slupbr.

Item van een Vischuyje, ider Kieps sine slupbr.

Item van een Baggebock, zonder Voetsien en hiljen Schuyje of Praampje, ider Kieps vier dupten.

Als 't Waater soo hoog is dat de bobenste Dage/ aan de Wapendree van de dooys. Sluys gesloagen / half in 't Waater is / soo sal niemant moegen boorschutten toe hie oock by: Waeg soo het Waater is tuffen de bobenste Dage/ die aan de Sluysdree gesloagen is / soo sal niet meer moegen verschuut worden / als opmael waags / te waeten inwijngs ten bier en acje Klens / funddag ten twaalv Klens / en d'laatsdag ten bier en acht Klens / ten waare te Koll vol wags / als wanneer men aantonsen kan schutten / soo langh de laatste doorgeschuut sal sijn / allertijgh uitgens men de Cortenhoeffe Markschuyt, die ten allen tpe sal moegen doozbaaren / ten waare te bobenste Dage onder water wags / als dan niet.

En als 't waater dooben de onderste Dage is / sal ten ider als hie komt moeg doorschutten / mid

de Kleybokken, en andere die in 't gesigt sijn / en op hoornende wags / malhanderen een half uur moegen waagen.

Item Dage sal gehouden sijn / selste te schutten / of inmand van sinnen waegen naar op te doen gassen / of sal by gebreken van dien geen Sluysdage ofte Col geytten / en daar en dooben moeten betaalen / alle schaden die door sijn Malaatigheyd veroorzaken.

Enke sal den Waater soo hie neboont / dat op een andere wags geschuut moeg als waags is / bereuten ten Waater van sijn Sulven te appliceren ten behooven van den Schoude, Aanbrenger, en den Armen van Cortenhoeff. Ider ten derde part / welken Waater oock verhooren zullen die greuen / welke sijn die ocker van den Sluyswagter hoome door te schutten.

Item Dage zal de Sluysdreen / Schouddreen / of Iderwaater niet moegen openen / en naar door of te agter enige Vuyken, Korven of andere Vissnetten sietten of leggen / of geroogen dat zulke van inmand ghaan weder / omme alsoe de Polde niet dat dooz sypren of Continuuel loopende Waater te brennen ten / op Poent dat den Dage / soo inrengmael zulke dooben wags / bereuten sal ten Waater van sijn Sulven dooben de Netten, Korve &c. te appliceren als dooben / niet tegenslaande den Dage. Beterlijch of indreterlijch geen opening ghaan of Netten gester moegen hebben. Actum Cortenhoeff den 19. Octob. 1746.

Ter Ordinantie van Schoude en Poldermeesters

C. POOCK, Secretaris.

De Kleytrich gedrukt by Pieter Moutendam, en Zoon, in de Mariskraat. 1746.

Reglement voor de sluyswagter van de Cortenhoeffe Sluys.

de westzijde van de Wijde Blik is nog een klein stukje van deze vaart terug te vinden, dat eindigt op de plaats waar de sluis lag.

Dit brengt ons terug bij de sluis. In de loop der tijd was rond de sluis naast de aanwezige sluiswachterswoning een buurtschapje ontstaan. De bewoners van dit buurtje hoorden officieel onder Kortenhoef, daar de gemeentegrens over de oude Vechtdijk liep, maar zij woonden in feite tegen Vreeland aan en zullen sociaal gezien deel hebben uitgemaakt van de Vreelandse gemeenschap. In 1827 is daarom de grens van de gemeente Kortenhoef oostwaarts verplaatst, waardoor deze buurtschap en de sluis op Vreelands grondgebied kwamen

te liggen. De grens van de Kortenhoeffe polder bleef echter gehandhaafd, zodat de sluis wel in beheer bleef van het bestuur van die polder. Vanaf die tijd is de westgrens van de gemeente een andere dan de westgrens van de polder.

Het einde van de sluis

In de jaren dertig van de vorige eeuw heersten een crisis en grote werkloosheid in Nederland en werden daarom door de overheid grote werkgelegenheidsprojecten opgezet. Een van die projecten was de aanleg van een nieuwe haven in Hilversum, inclusief een verbinding met de Vecht. Het Hilversums Kanaal werd gegraven, dwars door Kortenhoef, met aan het einde een nieuwe schutsluis *Het Hemeltje*, die dit kanaal met de Vecht verbond. Deze nieuwe sluis maakte de oude sluis achter Vreeland overbodig, die dan ook eind jaren dertig werd gedempt. Alleen een paar stukken sluismuur in het gras en het straatnaambordje *'t Sluisje* ten zuiden van de provinciale weg bij Vreeland herinneren nog aan de sluis, waar het eeuwenlang een komen en gaan was van turfschepen.

Bronnen

Archief Kapittel St. Marie nr. 723, Rijksarchief Utrecht.

Oud Archief Kortenhoef, ingekomen stukken 1827,

Streekarchief Hilversum.

Collectie Historische Kring *In de Gloriosa.*

KOOS VOORN is sinds 2011 secretaris van de Historische Kring van Kortenhoef, 's-Graveland en Ankeveen, *In de Gloriosa*, waarvan hij hoofdredacteur is.

Voormalig Naardens gebied werd Hilversums

Gevolg van een reeks grenscorrecties

Eric Bor

In de Middeleeuwen kregen de boeren in het Gooi het gebruiksrecht op alle onverdeelde gronden. Deze *gemene* (gezamenlijke) gronden of *meenten* konden bestaan uit grasland, akkers of woeste gronden met hei, grassen, hakhout, bomen en hier en daar stenen en riet. Om het aantal gebruikers van de gronden te beperken richtten de boeren de organisatie van *erfgooiers* op. Het recht om de gronden te gebruiken kon voortaan alleen nog maar geërfd worden.

Hilversumse Meent

Het gebied van de Hilversumse Meent was sinds 1396 van Naarden. Toen de heuvels rond Naarden vanaf 1673 afgezand werden, ontstonden er steeds meer bruikbare gebieden voor akkerbouw en veeteelt. De Hilversumse boeren stelden toen dat de Naarders voldoende bruikbare grond rond hun woonplaats hadden. De Hilversummers claimden en verkregen hierdoor het gebruiksrecht van

de Hilversumse Meent. Toen in 1817 Bussum zelfstandig werd, verkreeg het de Naardense gronden ten zuiden en ten westen van Bussum. Hierbij werd een fout gemaakt: omdat de Hilversummers het gebruiksrecht hadden, ging de landmeter ervan uit dat het Hilversumse grond was. Het was echter nog steeds Naarder grond en die had dus naar Bussum moeten gaan. Naarden dacht dat die grond naar Bussum ging en de Bussumers wisten niet dat het Naardense grond was, waardoor

Bussum gezien vanaf de Hilversumse Meent (foto van tekening, collectie Winthorst).

Luchtfoto van 'Cruysbergen' uit 1925 (foto Archief Gooise Meren en Huizen).

niemand de fout bemerkte en Hilversum de lachende derde was.

Het landgoed 'Cruysbergen'

In 1836 kwam een overeenkomst tot stand tussen *Domeinen* (de eigenaresse van de grond) en de erfgooiers, waarbij zij hun gebruiksrecht over een deel van 'hun' gebied opgaven, maar in ruil daarvoor het eigendomsrecht kregen van het resterende deel van de woeste gronden. De erfgooiers kregen 3678 hectare weiden, bos en heide en *Domeinen* 1735 hectare bos en heide. De zogenaamde definitieve heideverdeling kwam tot stand in 1843. *Domeinen* verkocht een deel van de grond die aan haar was toegefallen aan particulieren. Onder hen was jonkheer David Rutgers van Rozenburg, de vice-president van de Arrondissementsrechtbank in Amsterdam. Hij kocht een deel van wat we nu *Cruysbergen* noemen. Door latere aankopen breidde hij het gebied nog uit. Hij liet een groot deel ervan afzanden en verkocht het zand aan Amsterdam. Hiertoe verbreedde hij het beekje *Het Luije Gat*, dat in verbinding stond met de 's-Gravelandsevaart naar Amsterdam. Op het terrein kwam een aantal afzandingssloten. Voor de arme Bussumse bevolking was de komst van Rutgers van Rozenburg een zegen, want afzanding betekende werkgelegenheid.

Cruysbergen behoort tot het Naardense gebied dat bij de verzelfstandiging in 1817 aan de gemeente Bussum was toegewezen. Ook de *Molenaarsbergen*, een terrein met stuifzandduinen waarvan de Zandzee een onderdeel was, hoorden bij Bussum evenals de Achterbuurt, het vrijwel onbewoonde gebied dat later *Het Spiegel* zou heten.

De Bussumerheide

De woeste gronden ten zuiden van Bussum waren vanouds bekend als het Naarderveld. De grens was in 1396 en 1428 bepaald als lopende van *Cruysbergen* over de Wegelsberg naar de Aardjesberg op de Lange Heul en vandaar naar *Baerbergen* ten zuiden van het Laarder kerkhof. Vier eeuwen later trof de landmeter alleen op de Lange Heul bij de (Oude) Crailoseweg (nu het Gebed zonder End) een grenspaal aan. Vanaf deze paal trok hij een lijn naar het Melkpad en in noordelijke richting verder naar de wal van de Hilversumse Meent. In noordoostelijke richting trok hij de lijn vanaf de grenssteen langs de Oude (later vervallen) Crailoseweg tot het punt waar deze de Bussumer Eng bereikte. De grens ging verder langs de zuid-, west- en noordrand van de Eng tot hij het kruispunt van de huidige Huiserweg en Amersfoortsestraatweg bereikte.

Grenspaal op de Prinsenstraat (foto Martijn Schapink).

bestraten en het aanbrengen van verlichting vanuit Hilversum lastig. Vanuit Bussum ging dit veel gemakkelijker. Dit dorp deed daarom een beroep op Gedeputeerde Staten, die de kwestie voorlegden aan de regering.

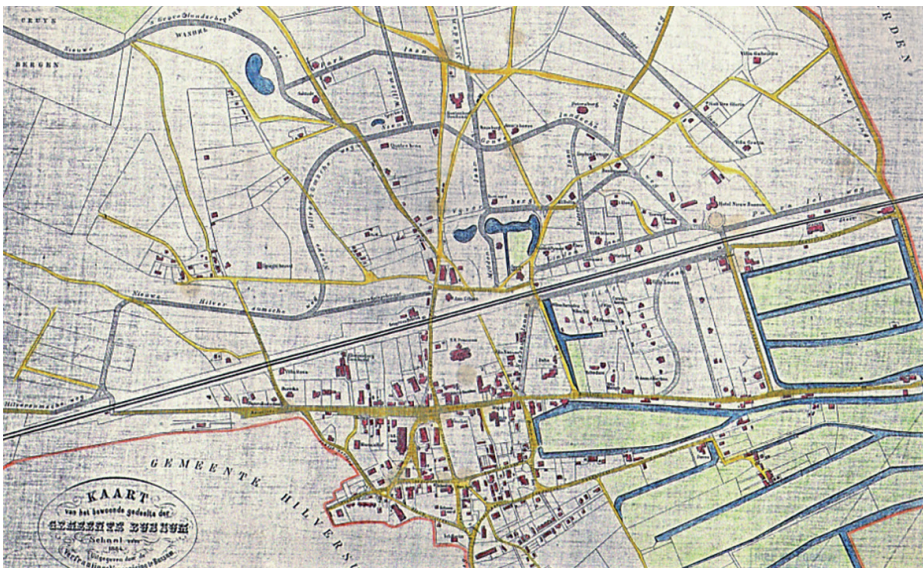
De grenscorrectie 1887

Hilversum tekende in 1886 hevig protest aan tegen een regeringsvoorstel om Bussums

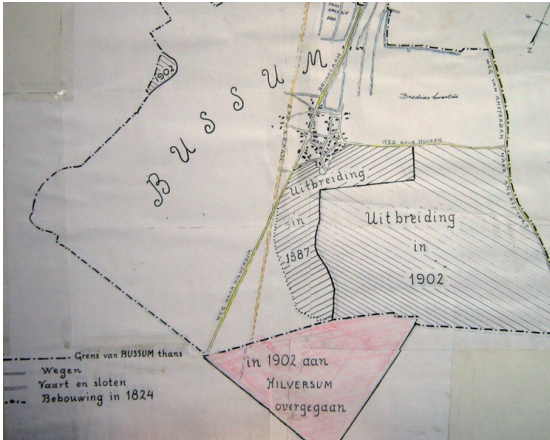
grondgebied ten koste van Hilversum met een sikkelvormig stuk land in oostelijke richting op de Eng uit te breiden. Bussum wilde graag de hele Eng en als compensatie een stuk Bussumerheide afstaan, maar de regering bleef bij haar standpunt. De protesten ten spijt werd het voorstel zonder discussie aangenomen in de Eerste en de Tweede Kamer. De nieuwe grens werd de *Doodweg*, een voorloper van de Laarderweg.¹ In totaal kreeg Bussum er een gebied van bijna 168 hectare bij, waar 86 mensen woonden.

De grenscorrectie 1902

In 1902 was er opnieuw een grenscorrectie. Deze keer werden in goed overleg enkele grote stukken grond geruild. Bussum kreeg de Eng tot aan de grens met Huizen. De grens werd nu de Naarderstraatweg, de tegenwoordige Amerfoortsestraatweg. Hieraan lagen de herberg *De Gooische Boer*, vijf huizen en een koepel.² De bebouwing van de Huizerweg lag nu aan beide zijden van Bussum. Aan de voormalig Hilversumse kant stonden enkele fabrieken: de leerbewerkingsfabriek *Koe-*

Bussum in 1884: zichtbaar is hoe het oude dorp vol raakt (archief Historische Kring Bussum).

De grenswijzigingen in 1887 en 1902, ingetekend op de kaart van 1824 (archief Historische Kring Bussum).

lit en de schoensmeerfabriek *Jumbo*.³ Bussum kreeg ook nog een stukje van de Hilversumse Meent bij het door Joseph Biegel omstreeks 1875 aangelegde wandelpark *Mariaheuv*, dat aan de hoek van de Meentweg en de Groot-Hertoginnelaan lag. In totaal ging 218 hectare van Hilversum naar Bussum. Hilversum kreeg in ruil het Bussummerheide rond de renbaan.

De grenscorrectie 2023

Bussum heeft in 1922 en 1940 geprobeerd de Hilversumse Meent te verkrijgen om er huizen op te bouwen, maar Hilversum gaf beide keren bij Gedeputeerde Staten aan dat de grond ongeschikt was voor bebouwing, waardoor Bussum er niets aan zou hebben. Beide keren werd Hilversum in het gelijk gesteld. Per 1 januari 2023 vond er opnieuw een grondruil plaats. Er werden stukken grond van ongeveer 35 hectare geruild, waardoor de ruil met gesloten portemonnee kon plaatsvinden. Hilversum kreeg het gebied aan de Franse Kampweg, waarop onder andere het seizoenkampeerterrein *De Franse Kamp* ligt. De velden van de *Gooische Hockeyclub*, tennisvereniging 't *Spieghel* en het terrein van scouting *Arrowe*, die tot dan toe op Hilver-

sums grondgebied lagen, gingen over naar Bussum. In feite onderhield de gemeente Gooise Meren deze terreinen al. Ook zeven Hilversumse adressen aan de Bussumse Meerweg gingen naar Bussum. Bij de Melkstraat stonden twee huizen waarvan de tuinen in Hilversum lagen, deze werden Bussumse tuinen.

De Amersfoortsestraatweg

Ook aan het eind van de Amersfoortsestraatweg bij *Crailo* werd de grens aangepast: de laatste vier huizen kwamen geheel in Bussum te liggen. Tot dan toe lagen twee ervan in Hilversum, lag de derde deels in Hilversum en deels in Bussum en lag van de vierde een deel van de tuin en van de garage in Hilversum. Voor de eerstgenoemde

De *Mariaheuv* met wandelaars in 1900, gezien vanaf de Meerweg (foto Historische Kring Bussum).

drie huizen was de ligging in Hilversum onder andere lastig bij de postbezorging, de vuilophalddienst en het plaatsen van kinderen op een Bussumse school. Het huis met de voordeur in Bussum en de achterdeur in Hilversum kreeg zelfs jaarlijks twee aanslagen voor de onroerendgoedbelasting!

De sportvelden bij de Meerweg in 1980 (foto collectie Winthorst).

De vier huizen aan de Amersfoortseweg (uit 'Toelichting Grenswijziging gemeente').

De vier huizen

Het is interessant de vier huizen aan de Amersfoortsestraatweg, die nu (geheel) op

Bussums grondgebied komen, nader te bekijken. Van de in 1984 gebouwde villa op nummer 93B ligt alleen een deel van de tuin en van de garage in Hilversum.

Nummer 95 is de villa die doorsneden wordt door de grens. Deze grens is al aangegeven op de bouwtekening voor het huis, die architect Eduard Cuijpers⁴ in 1907 voor eigenaar J. Tjabring maakte. Van 1945 tot 1954 woonde hier de bekende tekenaar en schrijver Marten Toonder. Van 1945 tot 1949 kreeg hij inwoning van zes mensen die als gevolg van de Tweede Wereldoorlog geen huis meer hadden.

Het koetshuis dat theeschenkerij werd en nu woonhuis is (nummer 97) (foto Historische Kring Bussum).

In 1908 werd ook een plan voor een koetshuis bij het huis van J. Tjabring getekend, dat eveneens werd gebouwd. Het kreeg het nummer 97. In 1916 werd dit koetshuis verbouwd tot woning en werd voor deze woning een aparte toegang gecreëerd. In 1950 werd de woning een theeschenkerij, die in 1952 werd uitgebreid. Tegenwoordig is de vorm van de theeschenkerij nog te zien aan het huis, dat geheel verscholen ligt achter de villa op nummer 95.

De villa op nummer 101 werd ontworpen door de architect G.H. Hofstee uit Laren en

Villa 'Berkenrode' (nummer 93) in 1980 (uit 'Toelichting Grenswijziging gemeente') (foto collectie Winthorst).

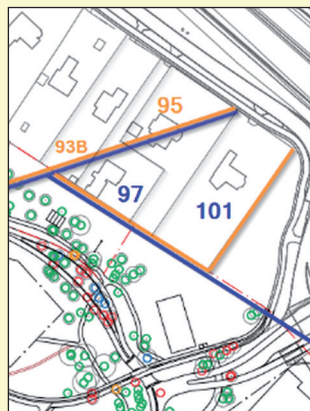
De villa ontworpen door Eduard Cuijpers voor G. Tjabring (nummer 95) (foto Historische Kring Bussum).

De door G.H. Hofstee ontworpen villa uit 1954 (nummer 101) (foto Historische Kring Bussum).

Het stedenbouwkundig *Plan Crailo*

De bewoners van de laatste vier woningen aan de Amersfoortsestraatweg zijn behoorlijk ongerust over de bouwplannen voor het Crailoterrein. Ze vrezen dat hun woningen op een uiterst merkwaardig schiereiland komen te liggen, want de ontsluitingsweg van *Plan Crailo* gaat vlak achter hun tuinen lopen. Dan hebben ze dus de Amersfoortsestraatweg en de A1 aan de voorkant, de Amersfoortseweg ook aan de zijkant, want die maakt een bocht, en de Panoramaweg van *Plan Crailo* aan de achterkant. De gemeente Hilversum heeft bovendien achter de desbetreffende woningen een hoog gebouw aan de overkant van de Panoramaweg gepland.

De geplande weg achter de woningen (fragment uit *Plan Crailo*).

in 1954 gebouwd. De villa is in 2022 door een nieuwe eigenaar geruime tijd verbouwd en verduurzaamd.

Problemen door grenswijziging 2023

De problemen met de postbezorging van de huizen die in 2023 een Bussums adres kregen, verergerden sinds januari door de adreswijzigingen aanzienlijk. Bij veel afzenders bleken de nieuwe adressen niet bekend. Ze bleken ook niet via *Google* of *TomTom* te vinden te zijn, ondanks dat ze door PostNL direct waren doorgegeven. De bewoners ontvingen hierdoor aanvankelijk weinig tot geen post. Na klachten hierover besloot PostNL voorlopig de oude en de nieuwe adressen in zijn systemen te laten staan. Zelfs in de gemeentelijke administraties bleken de wijzigingen nog niet helemaal goed doorgevoerd, want een enkel gezin kreeg ten behoeve van de verkiezingen voor de Provinciale Staten zowel uit Bussum als uit Hilversum stembiljetten.

Noten

1. In tegenstelling tot de Laarderweg liep de Doodweg wel degelijk naar Laren, namelijk naar het Sint-Janskerkhof. Voorbij de Randweg ligt de Doodweg nog steeds als pad op de heide.

2. Ik schreef hierover in het *Bussums Historisch Tijdschrift* van april 2021.
3. Zie over deze laatste het artikel van Hans Jonker in *Bussums Historisch Tijdschrift* van april 2021.
4. Eduard Cuijpers is een bekende architect van de Amsterdamse School.

Bronnen en literatuur

Provincie Noord-Holland, *Rapport provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling in Noord-Holland deel 2*, Haarlem 1951
G.M. Langemeijer, 'Het landgoed Cruysbergen', in: *Contactblad HKB*, december 1990.
De Gooi- en Eemlander 1886 en 1902
Gemeente Gooise Meren, *Toelichting grenswijziging Hilversum – Gooise Meren* t.b.v. gemeenteraad, maart 2022
BussumsNieuws Extra, 3 maart 2023
Informatie van Thomas Bader

ERIC BOR was freelance journalist voor het *Nieuwsblad voor Castricum* (1967-1974). Hij behaalde in 1974 het doctoraal examen Nederlandse taal- en letterkunde aan de UvA en was vervolgens als leraar Nederlands tot en met 1998 verbonden aan het Sint- Vituscollege in Bussum en van 1994-2018 aan het Willem de Zwijger College in diezelfde plaats. Sinds 2020 is hij redacteur van het *Bussums Historisch Tijdschrift*.

Woonwagengbewoners in Nederland

Ook in het Gooi onbekend en onbemind

Margreet de Broekert

Mijn fascinatie voor woonwagengbewoners, met name voor ‘zigeuners’, begon toen ik als twaalfjarige *Loeloedji, kleine rode bloem las*. Jeugdboek van het jaar 1966¹ dat gaat over een meisjesleven dat zo anders was dan het mijne. Auteur Toos Blom had zich voor dit boek grondig verdiept in het leven en de gewoonten van ‘zigeuners’.

Helaas hebben woonwagengbewoners in Nederland (en daarbuiten) doorgaans een slechte reputatie. Soms terecht, maar meestal niet. Ze vormen besloten gemeenschappen die in kampen wonen die vaak aan de rand van de bewoonde wereld zijn gesitueerd. Ze hebben hun eigen gewoonten en gebruiken. Doordat het gros van de burgers daar geen vat op heeft en alleen wantoestanden, door met name de media, heel groot worden uitgelicht, ontstaat een vertekend beeld.

Met dit artikel hoop ik meer begrip te kweken voor woonwagengbewoners.

Sinti, Roma en Kampers

Woonwagengbewoners zijn onder te verdelen in ‘kampers’ en ‘zigeuners’. Deze laatste noemen zichzelf meestal Sinti of Roma en zien zich als een aparte groep.²

Er zijn echter ook duidelijke overeenkomsten tussen kampers en zigeuners. Zo gelden er in de woonwagens strenge regels met betrekking tot hygiëne. Er worden binnen geen schoenen gedragen. Men wast de handen nooit in de gootsteen. De cultuur wordt sterk bepaald door de sociale cohesie en hechte familieverbanden. Families wonen dicht bij elkaar. Kinderen worden vernoemd naar grootouders en er worden bijnamen gebruikt. Er is een zeer gastvrije eetcultuur, want de bezoeker krijgt altijd eten en drinken en er zijn geen vaste tijden voor de maaltijden.³

Mensen van de reis (cover van het gelijknamige boek).

Oorsprong van de Sinti en Roma

Volgens veel vakliteratuur kwamen Sinti en Roma uit India. Ze woonden daar langs de rivier de Sindh. Het verhaal wil dat ze vanwege hun geloofsovertuiging uit India moesten vertrekken. Vanaf de veertiende eeuw gingen ze in meerdere bewegingen via het Midden-Oosten naar Noord-Afrika en Europa en later ook naar Amerika en Australië. De ene groep, de Roma, belandde in de Balkanlanden, de andere groep, de Sinti, is via Egypte (vandaar ook wel de benaming ‘Gipsy’), Marokko en de golf van Gibraltar Europa binnengekomen. Ze vestigden zich met name in Spanje, Frankrijk en Duitsland.

Roma en Sinti verstaan elkaars dialect wel,

Mandenmaker (foto uit 'Mensen van de reis').

maar het Romani (Roma-dialect) verschilt toch van het Romanes (Sinti-dialect). Beider taal is overigens vooral een gesproken taal. Omdat ze van oudsher altijd rekening moe(s)ten houden met vervolging, zijn ze terughoudend met het op schrift vastleggen van hun cultuur. Ze lieten bijzondere spoorstekens voor elkaar achter in het bos. Onbegrijpelijk voor leken, voor hen een van de manieren om te overleven. Dat geldt ook voor hun muziek. Eigen, puur, niet aangeleerd, deels onbegrepen, maar wel doorleefd en onlosmakelijk verbonden met hun leven en cultuur. Een mooie, maar vooral schrijnende uiting (denk ook aan de *flamenco*, de *duende*) om te overleven.

Nederlandse situatie

Al in 1420 zijn de eerste Sinti gesignaleerd, in Deventer. De meeste Sinti die in Nederland wonen, hebben zich in ons land tussen 1900 en 1920 gevestigd en waren hoofdzakelijk afkomstig uit Frankrijk en Duitsland. De eerste Roma kwamen pas in de vorige eeuw vanuit Oost-Europa naar Nederland. Aanvankelijk was het contact tussen de Sinti en de Nederlanders goed. De Sinti verdienen de kost als handelaar, muzikant, venter,

mandenvlechter of beoefende kermis- of circusachtige beroepen. Lange tijd werden ze niet als afzonderlijke groep gezien. Helaas keerde het tij zich. Steeds vaker werden ze gezien als *ziehende Gauner*, als vieze, rondtrekkende, ongeletterde dieven. Dit had vooral te maken met de toenemende orderingsdrang c.q. bureaucratie van de Nederlandse overheid. Daar paste geen nomadische groepen in. Van lieverlee werden 'zigeuners' als lastig beschouwd. Daarna zelfs als gevaarlijk en crimineel.

BEKENDMAKING

Met ingang van Donderdag 10 Juni 1943 is het voor **alle bewoners van woonwagens verboden** in de hieronder genoemde gemeenten met een woonwagen binnen te trekken.

Provincie Friesland: Weststellingwerf (Westelijk van de spoorlijn Meppel-Leeuwarden), Lemsterland, Sloten, Gaasterland, Hemelumer Oldephaert en Noordwolde, Stavoren, Hindeloopen, Workum, Wonseradeel, Bolsward, Franekeradeel, Harlingen, Franeker, Barradeel, Menaldumadeel, Het Bildt, Leeuwarderadeel (Noordelijk gedeelte), Ferwerderadeel, Westdongeradeel, Oostdongeradeel, Kollumerland en Nieuwkruisland.

Provincie Groningen: Grijpskerk, Oldehove, Ulrum, Leens, Kloosterburen, Eenrum, Baflo, Warffum, Usquert, Kantens, Uithuizen, Uithuizermeeden, 't Zandt, Bierum, Appingedam, Delfzijl, Termunten, Nieuwolda, Finsterwolde en Beerta.

Provincie Noord-Holland: alle gemeenten.

Provincie Zuid-Holland: alle gemeenten;

Provincie Zeeland: alle gemeenten.

Met ingang van Donderdag 10 Juni 1943 is tevens de bewegingsvrijheid in de hierboven genoemde gemeenten voor de woonwagenbevolking ingetrokken, d.w.z. dat vanaf dien datum geen verplaatsingen van woonwagens van de eene naar de andere gemeente meer mogen plaats vinden.

De hierboven genoemde bepalingen zijn niet van toepassing op woonwagens welke dienen tot huisvesting van directie's, employe's en werklieden van bouwondernemingen enz. alsmede op woonwagens van welke bewoners kan worden aangenomen dat zij een bepaalde gemeente, gezien de tijdsduur gedurende welke zij aldaar verblijf hielden, als vaste woonplaats hebben gekozen.

De Burgemeester (Politiegezagsdrager)
van Leeuwarden:
SCHÖNHARD.

LEEJWARDEN, 4 Juni 1943.

Trekverbod (website Pointer).

Vanaf eind negentiende eeuw kozen ook veel autochtone Nederlanders voor een nomadische levensstijl. Aanvankelijk ging het om kleine aantallen. In de volkstelling van 1889 waren er 93 woonwagens in Nederland, met 326 bewoners. Tien jaar later waren er ruim 2.000 reizigers in 429 wagens en dat werden er al snel veel meer. Daar was een aantal redenen voor. Vele plattelanders raakten brodeloos door een dramatische prijsdaling van graan en andere landbouwproducten, veroorzaakt door de opkomende concurrentie van onder andere de Verenigde Staten. Ook de Woningwet van 1901, die huizen onbewoonbaar verklaarde zonder de bewoners een vangnet te bieden, dreef mensen een schip of een woonwagen in.

De overheid wilde de groei van het aantal woonwagenbewoners beteugelen. Het overheersende idee was dat woonwagenbewoners vooral asociaal waren die niet wilden werken, bedelden en plattelanders lastigvielen. In 1918 werd de Woonwagenwet van kracht. Gemeenten mochten niet langer woonwagens weigeren, maar behielden wel het recht een standplaats aan te wijzen. Mensen die over onvoldoende bestaansmiddelen beschikten, kon toewijzing van een standplaats worden geweigerd.

Porajmos, de vergeten Holocaust

De joden waren in de Tweede Wereldoorlog zonder twijfel de grootste zondebok c.q. het slachtoffer. Maar ook de gehandicapten, communisten en homoseksuelen. En de 'zigeuners', door de Duitsers eveneens beschouwd als *Untermensch*. Al vanaf 1930 werden groepen mannen, vrouwen en kinderen uit hun

gemeenschap gedwongen gesteriliseerd om vermenging met het Arische ras te voorkomen. Tijdens de oorlog was in Nederland een trekverbod ingesteld. Maar daar bleef het niet bij. Op 16 mei 1944 werden in het totaal 578 woonwagenbewoners op bevel van de Duitse bezetters door de Nederlandse politie in een grote razzia bijeen gebracht en naar kamp *Westerbork* vervoerd. Daar merkten de Duitsers dat ze het criterium 'zigeuner' te ruim hadden genomen. De Nederlandse woonwagenbewoners werden gescheiden van de Sinti en Roma en mochten weer naar huis.

Zigeunerkamp in Auschwitz (foto Vinzent Daniel, 'Faces of Auschwitz').

Transport 95 bestond uit 699 gedeporteerden, onder wie 435 joden en 246 Sinti en Roma. Die laatste groep bestond uit 122 mannen en jongens en 124 vrouwen en meisjes – Nederlandse, Duitse en stateloze zigeuners. Volgens het Rode Kruis bevonden zich in dit transport 123 kinderen onder wie 10 meisjes en 8 jongens die oorlog overleefden, evenals 12 volwassenen. De trein die op 19 mei 1944 vertrok, telde achttien wagons en was het eerste transport vanuit *Westerbork* dat het kamp *Birkenau* binnenreed.

Het beeld van het meisje dat tussen twee halfgeopende deuren van een treinwagon naar buiten kijkt, staat bij veel mensen in het

Settela Steinbach (foto Rudolf Breslauer).

geheugen gegrift als een soort icoon van de verschrikkingen van het naziregime. Men was lang in de veronderstelling dat het een joods meisje was. Maar deze Settela Steinbach was een Nederlands Sinti-meisje.

In kamp *Auschwitz/Birkenau* werden de Sinti en Roma ondergebracht in 32 voormalige houten paardenstallen. Ze zaten weliswaar (met 600 tot 1.000 mensen) bij elkaar, maar de omstandigheden waren er nog slechter dan in de 'gewone' barakken.

Het monster Mengele

Veel Sinti en Roma werden onder leiding van kamparts dr. Josef Mengele gebruikt voor medische experimenten. Hij zag hen, net als zijn andere slachtoffers, als niet meer dan een medisch object. Ze werden in drukcabines gezet, gecastreerd, gesteriliseerd, ingespoten met dodelijke bacteriën en doodgevroren. Er

werden drugstesten op hen gedaan, ze werden langdurig geïsoleerd en reacties op diverse stimuli werden uitgetest. Organen en ledematen werden zonder verdoving verwijderd.

Mengele experimenteerde uitvoerig met jonge zwangere Sinti-vrouwen (Sintezza) en tweelingen, de meeste niet ouder dan vijf jaar. Onder Sinti kwamen relatief veel tweelingen voor. Hij was zogenaamd heel lief voor hen en gaf hun snoepjes. Ze vonden hem aardig, deze wolf in schaapskleren.

Hij spoot vloeistof in hun ogen in een poging de kleur ervan te veranderen. Hij naaide kinderen aan elkaar. Ook zij werden blootgesteld aan experimentele operaties die werden uitgevoerd zonder verdoving. Hij was geobsedeerd door bloedtransfusies tussen identieke tweelingen. Het is bekend dat hij op die manier enkelen van hen heeft laten doodbloeden. Er werden *sexchange*-operaties op hen uitgevoerd. En ook de kinderen kregen injecties met dodelijke bacteriën. Na de experimenten werden ze doorgaans vermoord en 'ontleed'.

De straf op zwijgen is levenslang

De deportatie van een half miljoen Hongaarse joden naar Auschwitz in de zomer van 1944 veroorzaakte ruimtegebrek in het concentratiekamp. De nazi's besloten mede daarom het zigeunerkamp te vernietigen. Van de circa 6.000 overlevenden werden er nog een aantal arbeidsgeschikten naar munitiefabrieken gestuurd. De overige, voornamelijk vrouwen, kinderen en ouderen, werden naar de gaskamers gebracht. Voor deze liquidatie gold het valse excuus dat er vlektyfus in het zigeunerkamp zou heersen. De schattingen omtrent het aantal

In dit houten gebouw voerde Mengele zijn experimenten uit (foto Auschwitz-Birkenau Museum).

Noodwoningen aan De Kaap (archief Historische Kring Bussum).

Sinti en Roma-slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog variëren enorm. Van 150.000, 220.000 tot een miljoen. Dat op zich zegt ook weer veel. Ze waren veelal nergens geregistreerd. Vogelvrij. Duidelijk is dat wat toen gebeurd is, nog altijd diep ingrijpt in met name de Sinti-gemeenschap.⁴

De taboes binnen de Sinti-cultuur maken het extra moeilijk om over deze gitzwarte bladzijde in hun geschiedenis te spreken. Daarin speelt mee de onbekendheid van de gruwelijkheden die

hun zijn aangedaan.⁵ In een cultuur waar niet gepraat wordt over geboorte, dood en seksualiteit, moet je de moed zien op te brengen te verhalen over juist die onderwerpen die

Houten noodwoningen aan De Kaap worden verbrand (archief Gooi en Vecht Historisch).

in het kamp aan de orde van de dag waren. Mondjesmaat beginnen de overlevenden te spreken. Sinds 2000 gaan Nederlandse Sinti in mei naar het herdenkingscentrum in Auschwitz. Pas in 2005 kregen de foto's en verhalen van de Nederlandse Roma en Sinti daar een eigen plek. Zij hebben nog nooit oorlog gevoerd, nooit wapens ontwikkeld, nooit een land opgeëist. Maar men voert tot op heden wel 'oorlog' tegen hen.

Na de oorlog

Na de bevrijding werd het trekverbod opgeheven. De oorlog had gezorgd voor een

Woonwagenbewoners werden geconcentreerd op grote, regionale kampen. En de overheid begon zich ook te bemoeien met de sociale zorg voor hen. In 1968 werd een nieuwe Woonwagenwet aangenomen met als doel het bevorderen van de aanpassing van de woonwagenbevolking aan de rest van de samenleving. Voor het wisselen van kamp was toestemming nodig en alleen personen die voor 1971 in een wagen hadden gewoond, kregen nog een vergunning. Dit stuitte op veel verzet van de woonwagenbewoners. Op 1 maart 1999 werd de wet uit 1968 ingetrokken en voerde de overheid geen apart beleid meer voor woonwagenbewoners.

Woonwagenkamp Bussum, 1935 (archief Gooi en Vecht Historisch).

dramatische afname van het aantal woonwagens, maar na 1945 groeide het aantal weer snel aan. Tot ruim 3.000 in 1965 en 9.000 in 2002, met gemiddeld ruim vier bewoners per wagen. En alhoewel de burgerbevolking volop gebruik maakte van deze 'winkels aan huis', bleven de woonwagenbewoners achtervolgd worden door de bekende vooroordelen: werkschuwen, bedelaars en in het ergste geval dieven en oplichters.

In 1995 waren er tussen de 25.000 en 30.000 woonwagenbewoners.⁶ Vanaf 15 augustus 2014 hoort de woonwagencultuur officieel tot immaterieel erfgoed. Sinds 2016 is wonen in een woonwagen een erkende woonvorm. In 2018 oordeelden onder anderen het College voor de Rechten van de Mens en de Nationale Ombudsman dat veel gemeenten ten onrechte het aantal standplaatsen hadden verminderd, laten 'uitsterven'. Dit is, zo

was het oordeel, in strijd met het recht op gelijke behandeling en doet geen recht aan de culturele identiteit van woonwagebewoners. In 2021 was het aantal standplaatsen ongeveer 8.800, volgens de woonwagebewoners zelf beslist te weinig.

Bussum en omgeving

Hoe was en is de situatie, in Gooise Meren, in het bijzonder in Bussum? Het woonwagengebied van de gemeente Bussum paste in de landelijke trend. Vlak na de invoering van de wet uit 1918 werd het terrein aan de Franse Kampweg aangewezen als plek waar rondtrekkende woonwagens uit de buurt moesten worden neergezet. De omstandigheden waren erbarmelijk. In de jaren dertig besloot de gemeente tot de bouw van een woonwagen-

Woonwagenkamp 'Egelshoek' Hilversum, 1935 (archief Gooi en Vecht Historisch).

kamp aan het einde van de Laarderweg. Daar hadden vanaf 1920 noodwoningen gestaan, op het terrein dat 'De Kaap' werd genoemd. In 1933 werden deze huisjes, op twee na, in brand gestoken, omdat ze wemelden van de wandluis. Bewoners van de Laarderweg ver-

Luchtfoto Bussum-Zuid, 1950. Rechts onderin het woonwagenkamp (archief Gooi en Vecht Historisch).

Woonwagenkamp 'De Zanderij' (archief Historische Kring Bussum).

zetten zich tegen de bouw van het kamp, omdat ze overlast vreesden. Dit protest haalde echter niets uit.

Het nieuwe kamp was keurig bestraat, er was toiletgelegenheid, verlichting, grote ketels waar vuilnis in geworpen kon worden, waslijnen waren aangebracht en er was een paardenstal. Er stond wel een groot hek om het hele terrein met slechts een in- en uitgang. Dat baarde de bewoners zorgen. Wat te doen bij brand? Op 27 maart 1934 verhuisden meer dan dertig gezinnen met vijfendertig wagens van de Franse Kampweg naar hun nieuwe onderkomen aan de Laarderweg. Daar verzezen ook een schooltje en een 'verenigingsgebouw voor woonwagenliefdewerk'. In 1935 bood het standplaats aan 123 woonwagens. Er was behoorlijk wat wisseling van bewo-

ners, die vooral 'reizigers' waren met ambulante beroepen. Onderscheid werd gemaakt tussen woonwagenbewoners en zigeuners. Een zigeuner kreeg toestemming om een nacht op het kamp te staan, een woonwagenbewoners mocht er permanent staan.

Begin 1951 werd het kamp verplaatst naar de Zanderijweg. In 1979 verscheen het spreidingsplan woonwagens van de provincie. De grotere kampen werden opgedeeld in kleinere. In de jaren zeventig en tachtig waren er woonwagenkampen in Laren, Blaricum en Hilversum (daar was al vanaf 1936 *Egelshoek*). Dit plan zorgde aanvankelijk voor beroering in de Bussumse wijk *De Eng*. Diverse plekken in die buurt waren aangewezen als locatie, waaronder ook de enige speeltuin in de omgeving, die van Rosmalen, zich bevond. Ook was men bang voor overlast en milieuschade, omdat veel woonwagenbewoners handel(d) en in oud ijzer en auto's. In juni 1982 werd het woonwagenkamp nieuwe stijl aan de Zanderijweg geopend. Er kwam een straatnaambord en alle woonwagens kregen een huisnummer, netals in een 'gewone' woonwijk. Op de Oude Katholieke Begraafplaats in Bus-

Westerheide Laren 1977 (archief Gooi en Vecht Historisch).

Woonwagenkamp 'Blaricum' 1984 (archief Gooi en Vecht Historisch).

sum liggen diverse families van woonwagenbewoners begraven. Hun graven zijn royaal, uitbundig, kleurrijk en zorgvuldig onderhouden. En voorzien van foto's, zodat ook nabestaanden die moeite hebben met lezen de graven kunnen vinden.

Enkele getallen

In 2021 waren er 8.800 standplaatsen in Nederland, verdeeld over 1.151 woonwagenlocaties waaronder 832 in Noord-Holland. Hier in de buurt zijn dat *De Abri* in Naarden (14 standplaatsen); *De Zanderij* in Bussum (21 standplaatsen); Van Ghentlaan in Hilversum (15 standplaatsen); Erfgooierslaan Bussum (11 standplaatsen) en de Diependaalselaan, Hilversum (12 standplaatsen).⁷ De meeste Sinti bevinden zich nu in Brabant en Limburg. Ook op vaste plekken, want rondtrekken mag allang niet meer.

Zal er ooit wat veranderen?

Op 28 juni jl. was het Noord-Hollandse Oudorp in Alkmaar in het nieuws. De gemeente

'De Abri' in Naarden, 1980 (archief Gooi en Vecht Historisch).

Alkmaar zocht een plek om in de toekomst mogelijk vijftien woonwagenstandplaatsen te realiseren. 98 procent van de omwonenden van Oudorp verzet zich tegen de komst van woonwagenbewoners. Al eerder liet Schermerhorn weten 'ze niet te willen'. Het zou het plaatje van het dorp verpesten. En ook van de andere beoogde locaties in Overdie en Koedijk hebben de woonwagenbewoners geen goede signalen ontvangen.

Onbekend maakt helaas nog steeds onbemind.

Bronnen

https://woonwagenwijzer.nl/download/bram/RomaSinti/factsheet%20roma_en_sinti%20EPRD2004.pdf
Diverse krantenartikelen

Literatuur

Jitske van den Bovenkamp, *We hebben de wil om nooit ten onder te gaan*. Volzin 2009.

Annemarie Cottaar, Leo Lucassen, Wim Willems, *Mensen van de reis; Woonwagenbewoners en zigeuners in Nederland 1868-1995*. Zwolle 1995.

Tess van Duijn, Noor Rasch en Kaatje Molendijk, *De experimenten van Josef Mengelein Auschwitz in de periode 1940-1945*. Bussum, 2021.

N. Eskens-Scheer, 'De Kaap van Bussum', in: *Contactblad Historische Kring Bussum*. 18, nr. 3, 2002.

Guus Luijters, *In Memoriam; de gedeporteerde en vermoorde Joodse, Roma en Sinti kinderen 1942-1945*. Amsterdam 2012.

Klaas Oosterom, 'De Oude Katholieke Begraafplaats', in: *Bussumse Krant*, 2010.

Liesbeth Sluiter, *Beukbergen; een geschiedenis van woonwagenbewoners*. Zeist 2011.

Noten

1. Toos Blom, *Loeloedji, kleine rode bloem*, Amsterdam 1966.
2. In 1971 is tijdens het Wereld Roma Congres in Londen de overkoepelende naam 'Roma' aangenomen voor Sinti en Roma. Ook zijn toen de Roma-vlag en het volkslied *Gelem Gelem* in gebruik genomen.

3. Zelf heb ik tweemaal het Sinti-kamp in Den Haag bezocht. Ik werd er zeer gastvrij ontvangen.
4. Al vanaf 1982 wordt jaarlijks in Roermond een Sinti Bedevaart gehouden. Als enige burger heb ik daar in 2010 een paar dagen van mee mogen maken. De eerste avond staat altijd geheel in het teken van het herdenken van de vermoorde familieleden. Op mijn website www.margreetdebreekert.nl een uitgebreid verslag van deze indrukwekkende bedevaart.
5. In het lijvige tweedelige boek *Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog* van bijna 1.200 pagina's, uitgave van Waanders, wordt slechts een halve pagina met drie foto's en wat tekst besteed aan deze Porajmos.
6. Over het aantal Sinti doen verschillende cijfers de ronde, van 3.500 tot 5.300. Of daar ook Roma onder zijn, is mij niet bekend.
7. Getallen uit 2018.

Illustraties zijn afkomstig uit het archief van Gooi en Vecht Historisch en de Historische Kring Bussum.

MARGREET DE BROEKERT doet als amateur-historicus onderzoek naar en publiceert en geeft lezingen over met name de geschiedenis van Bussum. Jarenlang was zij actief binnen de Historische Kring Bussum. Ze is redacteur van het tijdschrift *Spiegelschrift* en lid van het Holocaust Comité Gooise Meren.

De Hilversumse tankgracht

Een linie die haar nut nooit heeft hoeven te bewijzen

Pieter Hoogenraad

In mei 1940 werd Nederland door de Duitsers bezet. Hitler benoemde Arthur Seyss-Inquart tot *Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete*. De rijkscommissaris was verantwoordelijk voor het civiele bestuur van Nederland. Naast hem werd *General der Flieger* Friedrich Christian Christiansen aangesteld als *Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden*. Hij voerde het bevel over alle in Nederland gelegerde Duitse troepen en had als taak het handhaven van de orde.

Christiansen, een succesvolle vliegenier bij de Duitse Marine in de Eerste Wereldoorlog, vestigde zich in het pand van het voormalige Departement van Oorlog aan het Plein 4 in Den Haag. Zijn functie was nieuw en speciaal door Hitler voor het Nederlandse bezette gebied gecreëerd. Veel macht had Christiansen in de praktijk niet, maar van de macht die hij had, maakte hij soms excessief gebruik. Lou de Jong beschrijft hem als *noch krachtig, noch ijverig maar wel een echte Nazi*.¹

Generaal Friedrich Christian Christiansen, de 'Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden'.

Wehrmacht verhuist naar Hilversum

Nadat de Verenigde Staten in december 1941 na de Japanse aanval op Pearl Harbor toegetreden waren tot het kamp van de Geallieerden, groeide bij de Duitsers de angst voor een landingsoperatie op de Europese kust. Nog diezelfde maand gaf de *Führer* opdracht tot de bouw van enorme verdedigingswerken, de *Atlantikwall*, aan de kust van Nederland, België en Frankrijk. Deze bouw had grote gevolgen voor bezet Nederland. Het strand en de duinen werden tot verboden gebied ver-

klaard en een deel van Scheveningen dat dicht bij het strand lag, werd ontruimd. Seyss-Inquart bleef conform de wensen van Hitler in de voormalige residentie, maar de belangrijkste Duitse militaire bureaus verlieten Den Haag.²

Het hoofdkwartier van de *Wehrmachtbefehlshaber* werd verplaatst naar Hilversum. Waarom de keuze op deze stad viel, is niet geheel duidelijk. Aangenomen kan worden dat de centrale ligging in

Nederland, de aanwezigheid van zowel een treinstation als een haven en een vliegveld, de omroep met zijn faciliteiten op het gebied van de telecommunicatie, de bosrijke omgeving die camouflage gemakkelijker maakte en wie weet de aanwezigheid van aantrekkelijke woonhuizen daarbij een rol speelden. In mei 1942 nam Christiansen met zijn staf zijn intrek in het raadhuis en andere gebouwen zoals het *Grand Hotel Gooiland*.

Om de staf van de *Wehrmachtbefehlshaber* te huisvesten werd een groot aantal woningen in Hilversum geconfisqueerd. De bewo-

Raadhuis Hilversum,
gecamoufleerd in 1942
(foto Stevens).

ners kregen soms maar 24 uur de tijd om te verhuizen. Het merendeel van de inventaris moesten ze achterlaten. Duitse militairen namen hun intrek in de woningen. Hoe hoger de rang van de militair des te mooier zijn woning. Christiansen zelf betrok villa *Rusthoek* in Baarn.

Zitadelle Hilversum

In de loop van 1943 ontruimde de staf van de *Wehrmacht* het raadhuis en nam zijn intrek in de gebouwen van de S.A. Rudelsheimstichting aan de Verdilaan. Deze stichting had daar in 1925 een tehuis voor joodse verstandelijk gehandicapte kinderen, *Beth Azarja*, gevestigd. Het instituut werd gedwongen te verhuizen naar de Monnikenberg. Later werden de kinderen gedeporteerd naar Westerbork en vervolgens in het vernietigingskamp *Sobibor* door de Duitsers vermoord. Op het sportveld van het complex van de Rudels-

heimstichting bouwden de Duitsers een grote bunker, die tegenwoordig bekendstaat als de *Blaskowitzbunker*. Deze was bestemd voor de *Führungsstab* van Christiansen. Het complex kreeg de codenaam *Sommerlager*. Een groot deel van het noordelijk villagegebied werd *Spergebied* en werd *Zitadelle Hilversum* genoemd.

Britse vliegtuigen voerden tot twee keer toe bombardementen uit om het hoofdkwartier te treffen. Bij het eerste bombardement op 29 december 1944 werd vooral het gebied rond de watertoren getroffen. Het tweede bombardement, op 20 maart 1945, op de omgeving van de bunker, was succesvoller. Naar schat-

Villa 'Rusthoek' in Baarn waar
Christiansen woonde
(foto Hanneke Peters).

ting werden honderd à tweehonderd Duitse militairen gedood. Verscheidene gebouwen waaronder die van de Rudelsheimstichting werden getroffen, maar de betonnen bunker zelf liep slechts oppervlakkige schade op.

Inmiddels had Christiansen Hilversum na een druk bezocht afscheidsfeestje vaarwel gezegd. Hij vertrok naar Emmen om zich daar bij zijn staf te voegen. Hij werd opgevolgd door *General der Infanterie* Günther Blumentritt, die op 29 januari 1945 was benoemd tot bevelhebber van het 25ste Leger. Dat was in november 1944 opgericht en droeg de verantwoording voor de verdediging van het nog door de Duitsers bezette deel van Nederland. Blumentritt werd op zijn beurt na het bombardement in maart opgevolgd door *Genera- loberst* Johannes Albrecht Blaskowitz die op 6 april 1945 werd benoemd tot bevelhebber van de *Festung Holland*. Deze laatste zou op 6 mei 1945 in de aula van de Landbouwhogeschool in Wageningen de capitulatie van de Duitse troepen in Nederland ondertekenen.

Aanleg van tankgrachten

De aanwezigheid van het Duitse hoofdkwartier in Hilversum vormde de aanleiding voor de aanleg van een tankgracht. Op 1 januari 1944 werd *Generalfeldmarschall* Erwin Johannes Eugen Rommel benoemd tot opperbevelhebber van de Duitse legergroep die was belast met de verdediging van het Derde Rijk tegen een mogelijke geallieerde aanval op de kust van West-Europa. Rommel eiste dat met man en macht werd gewerkt aan de versterking van de kustverdediging en met name de betonnen versterkingen van de *Atlantikwall*. Hij gaf opdracht de bestaande verdedigingswerken bij Amsterdam, Den Haag en Rotterdam uit te breiden.

De 'Blaskowitzbunker'
(foto Kees van Aggelen).

Bij hun vertrek in mei 1945 lieten de Duitsers soms moeilijk te vervoeren spullen achter zoals deze brandkast die nog lange tijd in een woning aan de Ceintuurbaan stond (foto auteur).

Bij andere steden moesten vrij omvangrijke versterkingswerken worden aangelegd. Daartoe behoorde ook Hilversum naast steden zoals Bergen op Zoom, Roosendaal, Breda, Gouda, Leiden, Alkmaar, Zwolle, Leeuwarden en Groningen.³

Ter uitvoering van deze opdracht ontwierp

Op deze Cito-kaart van het Gooi is het verloop van de versterkingen door de Duitsers ingetekend (collectie Kees van Aggelen).

Veldmaarschalk Erwin Rommel inspecteert de 'Atlantikwal' aan de Franse kust.

de Wehrmacht een plan voor de aanleg van een verdedigingslinie die rondom de bebouwde kom⁴ van Hilversum moest komen te liggen. De linie lag gemiddeld zo'n vijfhonderd meter van de dichtstbijzijnde bebouwing. In de loop van 1944 werd begonnen met het graven van

een tankgracht. Over de aanleg van de linie is niet veel bekend. Uit dagboeken die tijdens de Tweede Wereldoorlog werden geschreven, blijkt niet dat de aanleg van deze tankgracht veel indruk maakte op de bewoners. Maar de Hilversummers Emile Albers en Jan van der Velden, beiden destijds nog jongetjes, weten nog goed dat daarvoor een dragline werd gebruikt. Van der Velden kan zich zelfs nog herinneren dat daar de naam van een aannemer op stond, maar niet welke. Daarnaast zijn er verhalen van Hilversummers die zich moesten melden om een of meer dagen voor de Duitsers te 'spitten'. Dat zou erop kunnen wijzen, dat de verdedigingslinie door Nederlandse aannemers is aangelegd met hulp van Hilversumse burgers, die daartoe werden gedwongen.

Duitse kaart waarop de stellingen op de hoek van de 's-Gravelandseweg en de Bachlaan, onderdeel van de tankgracht, zijn aangegeven (collectie Kees van Aggelen).

De Hilversumse tankgracht

Een tankgracht is bedoeld om een barrière te vormen tegen een aanval met tanks. De verdedigingslinie bestond uit een droge gracht met een breedte van circa zeven meter. Soms werd er gebruikgemaakt van een bestaande waterpartij, zoals het Laarder Wasmeer. De gedachte daarachter was dat tanks die de

Op deze foto van oostelijk Hilversum en de Zuiderheide is de tankgracht goed te zien (foto Royal Air Force).

gracht inreden, er aan de andere (Hilversumse) kant niet meer uit konden. Achter de gracht lag daarom ook nog een steile wal met een hoogte van drie meter, die met rijshout was bekleed. Op sommige plaatsen zoals aan de oostkant van het Spanderswoud was de gracht vervangen door rijen gepunte palen, in het militaire jargon 'asperges' genoemd. De linie werd gecompleteerd met prikkeldraadversperringen, loopgraven en mitrailleurposten. Op strategische plekken stonden

Panzerabwehrkanone en luchtafweergeschut (FLAK).

Waar de tankgracht een weg of spoorlijn kruiste, was een betonnen *Sperrmauer* aangebracht die kon worden weggereden. Deze versperringen, die de Hilversummers 'Mauermuur' noemden, stonden bij de uitvalswegen zoals de Lage Naarderweg, Larenseweg, Soestdijkerstraatweg, Utrechtseweg, Loosdrechtseweg, Vreelandseweg, Leeuwenlaan en Bussumergrintweg. In die versperringen zaten twee doorgangen, een smalle voor fietsers en een wat bredere voor auto's. Het gemotoriseerde verkeer kon er niet rechtdoor rijden maar moest een slingerbocht maken. Waar de tankgracht een fietspad kruiste, zoals dat op de Zuiderheide in de richting van het theehuis *Het Bluk* of het fietspad in het verlengde van de Oude Amersfoortseweg, was een houten bruggetje gemaakt.

De *Ortsverteidiging Hilversum*, zoals die door de Duitsers werd genoemd, was verdeeld in drie secties: *Abschnitt I, II en III*. Die waren op hun beurt weer onderverdeeld in stellingen. Zo had de stelling aan de Bussumergrintweg, direct ten noorden van het *Sommerlager*, de code U.A. 1/4. De stellingen werden dag en nacht door Duitse soldaten bewaakt. Zij beschikten over een telefoonverbinding met hun commandanten, die zij in geval van onraad moesten bellen.

Spionagekaart van de groep Albrecht

Er waren twee Nederlandse organisaties die tijdens de oorlog kaarten van de tankgracht maakten: de spionagegroep Albrecht en sectie V (Genie) van de Ordedienst (OD). De kaart van de groep Albrecht is de bekendste. De tekening d.d. 1 juni 1944 werd in mei 1985 door de *Werkgroep herdenking mei '40-'45* huis

aan huis in Hilversum verspreid ter gelegenheid van de veertigjarige herdenking van de Bevrijding.

De spionagegroep Albrecht was een landelijke organisatie die ook in Hilversum actief was. De groep dankte zijn naam aan Albrecht, een jonge beroepsofficier die boven Nederland was gedropt met als opdracht informatie van militaire maar ook economische aard te verzamelen. Tijdens de Hongerwinter waren voor deze groep niet minder dan achthonderd medewerkers en -werksters actief. De belangrijkste man in de Hilversumse organisatie was Teunis Johannes (Bob) de Geus, die vanaf maart 1943 rapporteerde over de militaire situatie.⁵ Hij kreeg de taak om dagelijks een stuk van Hilversum te verkennen en op een kaart aan te vullen. Daarnaast maakte hij lange fietstochten door het Gooi om over Duitse troepenconcentraties en andere relevante informatie te rapporteren. Alles wat De Geus en de andere verkenners van de groep onderweg zagen, noteerden zij thuis en verwerkten dat tot een rapport. Die rapportages werden bijna dagelijks gemaakt, vaak voorzien van gedetailleerde situatiekaarten. Er werd hard gewerkt, Bob de Geus en zijn collega's maakten werkweken van wel honderd uur. Koeriers zorgden voor het transport van de informatie naar het hogere echelon in de groep.

Sectie V van de Ordedienst (OD)

Niet alleen de groep Albrecht vervaardigde een kaart van de tankgracht. Dat deed ook de Ordedienst, doorgaans afgekort tot OD. Aangezien er niets bekend is van activiteiten van deze organisatie in Hilversum, vermoed ik dat deze daarbij gebruik maakte van de informatie van de groep Albrecht. De Ordedienst werd na de capitulatie van Nederland in mei 1940 opgericht door een aantal beroeps- en reserveofficieren uit het Nederlandse leger.

Bij de aanleg van de tankgracht werd soms gebruik gemaakt van een bestaande waterpartij, zoals bij het Laarder Wasmeer (collectie auteur).

Het doel van de organisatie was een dienst te vormen die de orde in Nederland na de bevrijding zou moeten handhaven. Toen het einde van de oorlog langer op zich liet wachten dan gehoopt, ging de groep zich toeleggen op verzet en vooral het verzamelen van inlichtingen over de vijand om die naar de regering in Londen te sturen.

De OD groeide uit tot een belangrijke illegale organisatie in het bezette Nederland. Binnen de Ordedienst nam stafsectie V, de Genie, een belangrijke plaats in. Het was de inlichtingenafdeling waar de verzamelde militaire en economische inlichtingen werden

Een versperping aan de Larenseweg (foto Cornelia van 't Hoff).

gecoördineerd en verwerkt. De sectie maakte vele honderden kaarten van de Duitse aanwezigheid in Nederland. Die werden vanaf maart 1943 getekend in de *Koepelkerk* aan het Leidsebosje in Amsterdam⁶ en vervolgens bij de fototechnische dienst van het Amsterdamse Gemeentelijke Energiebedrijf op zeer klein formaat gefotografeerd, onder meer door de latere filmmaker Bert Haanstra. De microfilms werden vervolgens door koeriers via Zweden of Zwitserland naar het Bureau Inlichtingen (BI) van de Nederlandse regering in Londen gebracht. Na de bevrijding van het zuiden van Nederland vestigde een deel van de staf van BI zich in september 1944 in Eindhoven. Het materiaal werd toen via de Biesbosch naar Noord-Brabant gesmokkeld, een route die door de groep Albrecht werd onderhouden.⁷

De medewerkers van de OD werkten de kaarten elke keer na de ontvangst van nieuwe informatie bij. De tekeningen werden steeds van een symbool en een nummer voorzien. Na de geboorte van prinses Margriet werd aanvankelijk een margriet als herkenningste-

ken gebruikt. Later werd deze aanduiding vervangen door een molen, daarna een vlag en ten slotte door een kroon. De oudste nog aanwezige kaart van de OD van de Hilversumse tankgracht dateert van 15 maart 1944 en heeft als symbool een molen. De bijgewerkte kaart van 13 oktober 1944 is gesignd met een vlag.

Niet alleen de Nederlandse spionagegroepen toonden belangstelling voor de tankgracht. In maart 1945 vloog een vliegtuig van de *Royal Air Force* over Hilversum om luchtopnamen te maken. Op de foto's is de tankgracht duidelijk te zien.⁸

Hilversummers en de tankgracht

De Hilversummers noemden de tankgracht 'tankwal' of 'tankval'. Omdat er in de Hongerwinter een nijpend gebrek was aan brandhout, trokken inwoners eropuit om, als de Duitse wachtposten niet keken, hout van de verdedigingswerken te slopen. Oud-Hilversummer Jan van der Velden herinnert zich nog dat hij met zijn vriendje Karel tijdens de Hongerwin-

ter, in maart 1945, palen van de prikkeldraadversperringen op de heide achter de Orionlaan loswrikte en mee naar huis nam. Dat was natuurlijk niet zonder gevaar. Op 23 maart 1945 gingen twee Hilversumse mannen, Hendrik van der Laar en Jan Lammertink, vroeg in de morgen op houtjacht bij de tankgracht in het verlengde van de Lorentzweg. Ze werden betrapt door een Duitse schildwacht en neergeschoten. Volgens het politierapport waren zij niet blijven staan, nadat de soldaat een

waarschuwingsschot had gelost. Van der Laar moest zijn onvoorzichtigheid met de dood bekopen. Lammertink werd in zijn rechter-

Generaal der Infanterie Gunther Blumentritt volgde Christiansen op 29 januari 1945 op.

Rechts: Generaloberst Johannes Albrecht Blaskowitz was de opvolger van Blumentritt.

Rapportage van de groep Albrecht d.d. 26 september 1944 waarin een beschrijving wordt gegeven van de tankgracht (collectie NIOD).

den die van dit wapen gebruik maakten, maar na de oorlog gingen ook vele andere landen over tot de ontwikkeling of aanschaf van deze pantservoertuigen. Daarnaast werden wapens en technieken ontwikkeld ter verdediging tegen tanks. Enerzijds waren dat mobiele wapens zoals het anti-tankkanon, anderzijds werden er verdedigingslinies aangelegd om een aanval met tanks te kunnen tegenhouden. Bekend zijn de *Maginotlinie* in Noord-Frankrijk en de *Westwall* (of *Siegfriedlinie*) langs de westelijke Duitse grens. Ook de *Atlantikwall* kan als zo'n verdedigingslinie worden beschouwd. Geen van deze verdedigingslinies is in staat geweest de vijand voor langere tijd tegen te houden.

De Hilversumse tankgracht heeft nooit zijn nut hoeven te bewijzen. De troepen van de Geallieerden trokken in 1945 via de oostelijke Nederlandse provincies naar Groningen. Pas na de overgave van de Duitsers in mei 1945 bevrijdden zij het westen. Het is echter onwaarschijnlijk dat de Hilversumse tankgracht de Geallieerden, indien zij een aanval in het Gooi hadden uitgevoerd, voor langere tijd had kunnen tegenhouden. Dat blijkt ook wel uit ervaringen met de tankgrachten en loopgraven die in het oosten en noorden van Nederland werden aangelegd. Daarvoor werd in verschillende gemeenten

den ook de kinderen die, wanneer het flink had geregend, in het water van de gracht speelden, zoals de later naar Canada geëmigreerde Hilversummer Marcel Segstro zich nog goed weet te herinneren.

Tankgrachten elders

Hilversum was niet de enige plaats in ons land waar de Duitsers een tankgracht aanlegden. De tank maakte in 1916 tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn entree op het slagveld. Aanvankelijk waren het vooral de Geallieer-

Overzicht.

H.G.

HILVERSUM. 26-9-44

ARMY. SS. 41. R.K.R.B.S. met 2 villa's aan de overzijde; bureau; vroeger van Stab SS 22 Jg. 2. Abt. Troepen in 47 RK wreekschool; hier Waffentechnische Werkstatt. Bord: Pl m. 25 man. Aanwezig lange spoorwaa auto's, vrachtauto's, pantservoertuigen en kleine gebulderde auto. Samen pla. 12 stuks. 45: Abt. Bekleidings Kamer. 56: Ktz Abt. Werkstatt Pz Jg. A. Abt. 2. 5: Lyceum; 2 trucked vchicles, 5 man. Bij 45, 50 man. Alles SS rose. Zag enige paars. Het geheel naar Verreorden Springkassende. Op het program zouden staan AVRO-studio (17) en teleconcentrale (60). Hermann Göring: totaal weg.

Staven ARMY en AIRFORCE.

23. Stadhuis. Bort, dat hierheen verwijst, maar niet op het gebouw is aangetrucht. In stadhuis nog enige activiteit. Flak echter verdwenen. Bijbehorend bureau; 20: 'sdravelandseweg' hoek Koninginnelaan, 'NL bruin en WH wit t. Nog enige activiteit.

DEFENSIE Stadhuis: Op 17 zoeklicht.

Staven in Kameshovepark en Hinderpark: (schets B):

1. Sanatorium Krijgsveld. WH wit en WL rood; vroeger 75 man, nu ??? De wacht van Ridelshelm vroeger 7 man WL rood. In het bos noord van Sanatorium loopgraven, pla. 50 scherpfrije auto's en pla. 6 kleinere onderkomen(?) met plantijzen dak 3 x 4 x 1.80.
2. Villa hoek Kroomlaan; belangrijk bureau, pla. 20 man WH wit. Voor de villa betonnen onderkoken GzB, auto's.
4. Huize Lommerrijk; belangrijk bureau. Dikwijls generaal, kleur niet bekend. Na een generaal gesiguleerd idem om 9 uur 's morgens, komend van stdd, rijdend richting complex Ridelshelm.
6. Huiz met pla. 20 Helfterinnen.
7. Huiz waarvoor dikwijls auto WL met teken als bord onder 23, minus Ia. Druk verkeer tussen 4 en 7.
8. Ridelshelm; dit is het centrum. Hier 13 grote zware bunkers.

DEFENSIE hiervan (zie schets): het geheel totaal afgezet; waarneming dus gebrekkig. Volgens gerucht groot gedeelte van de troepen vertrokken. In 25 pla. 100 man WH wit op fietsen. Pas gearriveerd. Verder graven van mijngaten bij X.

(schets B)

Wisseloorlogcomplex: Zeer weinig activiteit. Op 26-9-44 auto met vlag van de Bataljonsstab Nachrichten voor 13. 16: centrum. Ik en 17 zijn telefontankers.

(grote schets) 16: Ortkommandantur met aan overzijde Feldgendarmarie. In Feldgendarmarie 15 man.

AIRFORCE.

Vliegveld Loosdrecht verlaten.

AIRFORCE - DEFENSIE. (zie grote schets)

- a. 3 stukken 2 cm Flak op Grailoosebrug. (zie tevens schets B).
- b. 1 stuk idem
- c. 2 of mogelijk 3 stukken idem.
- d. zoeklicht.
- e. 1 of 2 stukken 2 cm Flak, met zoeklicht.

17. Zoeklicht.

Houten camouflagestukken op HSF (8).

DEFENSIE. (zie grote schets).

Rondon Hilversum loopt een tankverperring. Dit is meestal een tankwal: d.w.z. steile wal, met rijshout bekleed, pla. 3 m hoog, met daarvoor grote gracht, pla. 7 m breed:

Soms is het een tankgracht: achterste rij pla. 150, voorste pla. 60 cm hoog. Op schets: lange binnenrijde tankgracht en pr. dr. verspreiden: we en snijdt: spermuur.

'Karte Britisch-Kanadischer Vormarsch', april 1945. De Britse en Canadese troepen rukten in april 1945 via het oosten en noorden van Nederland op en lieten de Randstad links liggen (kaart Wikipedia).

de mannelijke bevolking tussen 17 en 55 jaar opgeroepen om zich aan te melden voor het verrichten van graafwerkzaamheden. Zij werden aan het spitten gezet in de omgeving van hun woonplaats maar ook verder van huis tot zelfs in Duitsland. De verantwoordelijke organisatie was de *Organisation Todt* (OT). In totaal werden ongeveer zestigduizend Nederlandse burgers in meer of mindere mate gedwongen bouw- en graafwerkzaamheden voor deze organisatie te verrichten. De onfortuinlijke mannen, doorgaans 'spitters' genoemd, werden niet alleen door Duitse bewakers in de

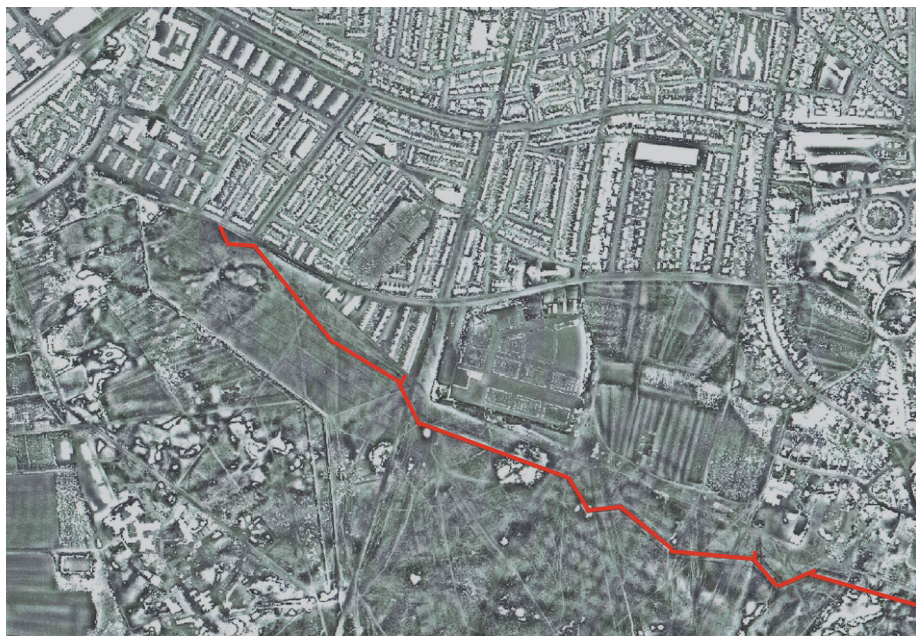
gaten gehouden. Er werden ook Duitsgezinde Nederlanders opgeleid tot toezichthouder. Zij droegen zwarte uniformen en een armband met daarop de tekst *Organisation Todt*.⁹

Dichtgooien van de tankgracht

Spoedig na de bevrijding gaf het Hilversumse gemeentebestuur opdracht de tankgracht dicht te gooien. Daarvoor werd opdracht gegeven aan een aantal aannemingsbedrijven, die ieder een gedeelte van de tankgracht kregen toegewezen. In de aannemingsovereenkomst werd onder meer bedongen dat de arbeiders zich moesten onthouden van het gebruik van sterke drank en ongepaste taal. Wellicht had dat te maken met het feit dat voor de

Hier passeren Amerikaanse tanks de 'Westwall' of 'Siegfriedlinie', die de Duitse grens moest beschermen, tijdens hun offensief in de lente van 1945.

Op deze bewerkte kaart van het Actueel Hoogtebestand (Wortelboer, 2014) is het tracé van de tankgracht op de Hoorneboegse heide ten zuiden van Hilversum met een rode lijn ingetekend.

lange tijd zichtbaar. Hilversummer John Jansen vertelt dat hij als jongetje eind jaren 1950 ging graven op de Hoorneboegse heide. Hij stuitte daarbij op betonnen constructies en de bovenkant van een ingangdeur. Een paar dagen later kwam hij terug om er achter te komen dat alles weer was dichtgegoid. Hij vermoedt dat het ging om een ondergrondse bunker. Op luchtfoto's van na de oorlog tot in de jaren 1960 is het verloop van de tankgracht nog goed in het landschap te zien. Hilversummer Gerard Peet, geboren in 1940, herinnert zich hoe de laatste restanten van de tankgracht verdwenen. Bij het doortrekken van de Oude Amersfoortseweg voorbij de Oosterengweg, de aanleg van de Van Linschotenlaan en de bouw van het *Van Riebeeckkwartier* in de jaren 1950 werden nagenoeg alle sporen van de tankgracht tussen de spoorlijnen naar Amersfoort en Utrecht uitgewist. Dat gold ook voor het tracé van de gracht in het gebied waar in de jaren 1960 en 1970 de wijk *Kerkelanden* verrees.

Tussen de Utrechtseweg en de Soestdijkerstraatweg was achter de Curaçaolaan nog lange tijd een waterrestant van de tankgracht aanwezig. Daar kon bij vorst op worden geschaatst. Met de voltooiing van de ringweg omstreeks 1970 kwam daar een eind aan. Ten slotte was rond de laatste eeuwwisseling in het afgesloten beschermd natuurgebied van de Laarder Wasmeren nog een restant van de tankgracht in de vorm van een verbindingssloot tussen de zuidelijke Wasmeren en de vroegere *Leeuwenkuil*, toen de noordelijkste plas van de Wasmeren, te zien. Door de ingrijpende bodemsanering van de meren is dat echter ook verdwenen.

Sporen van de tankgracht

Het is inmiddels meer dan vijfenzeventig jaar geleden dat de tankgracht werd dichtgegoid. Slechts op enkele plaatsen, zoals in het Spanderswoud en bij het vennetje direct ten zuiden van de Diependaalselaan bij de

Laapersheide, zijn nog sporen van de gracht te vinden. Maar op de kaarten van het Actueel Hoogtebestand Nederland, waarop ook kleine hoogteverschillen zijn waar te nemen, is op de Hoorneboegse Heide en de Zuiderheide nog steeds te zien waar de tankgracht heeft gelopen. Daar op de heide, op het tracé van de vroegere verdedigingslinie groeit nu de Bochtige smele (*Deschampsia flexuosa*) een slanke grassoort die zich thuis voelt op droge zandgronden. De sierlijke zilverkleurende halmen van die Bochtige smele vormen daar de laatste herinnering aan de Hilversumse verdedigingslinie die haar nut nooit heeft hoeven te bewijzen.

Bronnen

Streekarchief Gooi- en Vechtstreek (SAGV), Archief Dienst Publieke Werken 1885-1982.
Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), Archief Albrecht.
Nationaal Archief (NA), Bunkerarchief.
Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), collectie Duitse verdedigingswerken.

Literatuur

Karin Abrahamse en Bram van der Schuyt, 'Spionage in Hilversum. De groep Albrecht 1943-1945' in: *Eigen Perk* 2, 1999.
Joep Bremmer, Marc Machielse en Hans Sackers, *De commandobunker van Hilversum. Hoofdkwartier van de Atlantikwall in Nederland*. Nieuw Weerdinge 1998.
L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. 's-Gravenhage 1974-1981.
Hidde J. Luining, *Veroordeeld tot graver. Graven voor de O.T. in Noord Nederland*. Bedum 1991.
Egbert Pelgrim, 'De bombardementen op Trompenberg' in: *Eigen Perk* 2, 2010.

R. Wortelboer, 'Van Bronstijd tot moderne tijd. Een reis door de tijd aan de hand van lokale hoogteverschillen in de Hoorneboegse Heide bij Hilversum' in: *Archeologica Naerdincklant* 2, 2014.

Noten

1. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 4, mei '40-maart '41, eerste helft. 's-Gravenhage 1972, p. 100-104.
2. Idem, deel 5, maart '41-juli '42, tweede helft. 's-Gravenhage 1974, p. 914-918.
3. Idem, deel 7, mei '43-juni '44, tweede helft. 's-Gravenhage 1976, p. 1277.
4. Eigenlijk is de term 'bebouwde kom' een anachronisme, want deze term uit de Wegenverkeerswet is van na de Tweede Wereldoorlog.
5. De Geus was van 1980 tot 1985 Inspecteur-generaal van de Krijgsmacht en hield in die functie kantoor in de *Zwaluwenberg*.
6. De kerk is in 1972 afgebroken om plaats te maken voor het *Marriott Hotel*.
7. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 10b, het laatste jaar II, eerste helft. 's-Gravenhage 1981, p. 497-520.
8. De foto's zijn te zien op www.rafluchtfoto.nl.
9. Hidde J. Luining, *Veroordeeld tot graver. Graven voor de O.T. in Noord Nederland*. Bedum 1991.

PIETER HOOGENRAAD is van oorsprong jurist en werkte onder meer in verscheidene functies bij de Dienst Economische Zaken van de gemeente Amsterdam. Op latere leeftijd studeerde hij geschiedenis en behaalde in 2013 cum laude zijn mastertitel aan de UvA. Hij is gespecialiseerd in de geschiedenis van zijn woonplaats Hilversum.

Hoe de tol in Muiden verdween

Geslaagde actie van erfgooier Floris Vos

Ayla Blüm

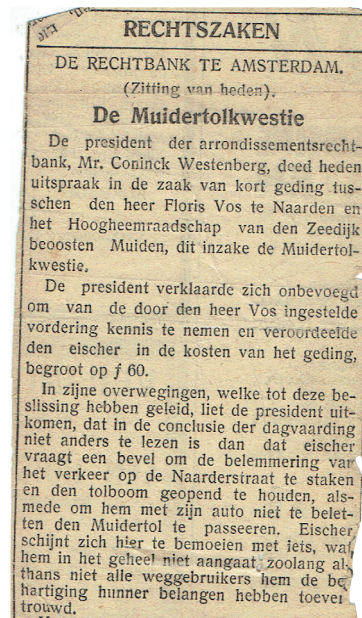
Wie op 9 september 1928 rond 16.00 uur vanuit Amsterdam met de auto naar het Naarden wil rijden, kan dat die dag beter niet doen. Er is geen doorkomen aan. De toch al niet op auto's berekende straatjes van dit vestingstadje zijn volledig verstopt. 'Had ik de nieuwe autoweg maar genomen,' moet menig automobilist hebben gedacht.

Files zijn dan nog een onbekend verschijnsel. Er was dus iets anders aan de hand. De brug over de Vecht in Muiden is op last van burgemeester De Raadt afgesloten. Aan de kant van de *Gooische Boer* staan marechassees tegenover een stoet van zeker honderd auto's. Wat is er aan de hand?

Een grote betoging

Floris Vos, de eigenaar van de eerste modelboerderij in het Gooi, ergert zich er dagelijks aan dat hij voor zijn melkwagens, die de sluis moeten passeren, tol moet betalen. In zijn ogen is tolheffing iets uit het verleden. Verkeer moet vrij zijn. Om zijn opvatting kracht bij te zetten organiseert hij een betoging tegen het fenomeen tolheffing. Op 9 september staat tegen 16.00 uur voor zijn modelboerderij *Oud-Bussem* een groot aantal auto's, die koers zetten naar Muiden. Onderweg sluiten zich vele bestuurders bij hem aan en zo bereiken zeker honderd auto's de tol van Muiden.

Intussen is het burgemeester De Raadt duidelijk geworden, dat er een grote groep boze autobezitters op weg is naar Muiden. Be-

'De Gooi- en Eemlander' van 24 september 1928.

vreesd voor een grote rel begeeft hij zich, vergezeld van enkele marechassees, naar de sluis om tolbaas Kauderer bij te staan. Dan verschijnt de eerste auto van de stoet bij de sluis. Tolbaas Kauderer staat bij de tolboom en wil dat er wordt betaald. Vos weigert en gaat in discussie met Kauderer. Uiteraard levert dit niets op. De marechasseewil dat de auto achteruit gaat, een onmogelijke eis: achter die van Vos staan zo'n honderd auto's.

Floris Vos.

Tolfile in Muiden, langs de Naardertrekvaart vanaf Muiden staat een file voor de tol, met de Goosche Tram.

**DE OORLOG TEGEN DEN TOL
VAN MUIDEN**

De Maatschappij van Zondag 22. naar het overnemen der algemeene bevoegdheid.
De auto's stroomden toe en de linnen van Muiden kwamen allemaal kijken.
Het verkeer was verlampt over de "Gooische Tram" en de oostvaarders van
naar een vreeslijke toestand die slechts evenwichtig kon worden gemaakt
maakt nauwelijks belangrijke veranderingen mogelijk. Hij brengt zelfs
menschen uit den kielged of doodt.

1928

Ferdelijke drakte bij den tol te Muiden — maar geen auto's.

De opstopping bij de Veerthuis.

Tweede Kamerzitting heeft een dag versuim!

Aan de andere kant van de sluis staan intussen twee stoomtrams van de *Goosche Stoomtram*, die enthousiast hun fluit laten gillen. Gevolg: wie nog niet naar de sluis is gekomen, doet dat nu. Burgemeester De Raadt ziet in dat de enige oplossing is: de tolboom omhoog en rijden, maar eerst krijgt Vos een proces-verbaal. Dan volgt de auto van Goedhart. Ook deze weigert te betalen en ook hij krijgt een proces-verbaal. Weer een weigeraar, weer een. Na enige tijd hebben de marechaussees blauwe vingers van het schrijven en besluit burgemeester De Raadt om de rest van de auto's maar door te laten.

Inmiddels is het iedereen duidelijk: een tol is niet meer van deze

Protest tegen de Muidertol in de Naarderstraat

Geschiedenis van De Muidertol

In 943 ontving de kerk van Sint Maarten te Utrecht, die toen eigenaar van het gebied rondom Muiden was, het recht om op de Vecht tol te heffen. Dit had hoogstwaarschijnlijk alleen betrekking op de scheepvaart, want verkeer over land was in ons moerassig gebied in die tijd niet mogelijk. Pas nadat in de elfde en twaalfde eeuw dijken waren aangelegd, kon men over land reizen. Er was in die tijd waarschijnlijk nog geen brug over de Vecht, de eerste aanwijzingen voor een brug komen pas voor in de veertiende eeuw, toen de stad Muiden zelf het recht kreeg om tol te heffen.

In die tijd nam de bevolking in onze omgeving toe, er werd steeds meer land ontgonnen, Amsterdam werd steeds groter en de dijken waarover het voetverkeer ging, werden steeds beter. Men kan dus aannemen dat er in die tijd niet alleen van schepen, maar ook van het landverkeer tol werd geheven, zoals ook later het geval was.

In 1508 werd Muiden, inclusief de brug, door Gelderse bendes onder leiding van de beruchte Maarten van Rossum in brand gestoken en in grote armoede achtergelaten. Er moest een nieuwe brug gebouwd worden en daarom kreeg het gemeentebestuur van het toenmalig graafschap Holland toestemming om het tolgeld gedurende tien jaar te verdubbelen. In de daaropvolgende 'gouden eeuw' die voor Muiden door verschillende oorzaken niet zo 'goud' was, gebeurde dat nog een keer.

De tolgelden werden tot in de negentiende eeuw niet rechtstreeks door de overheid geïnd, maar het recht van inning werd aan tolgaarders verkocht, die – evenals hun naamgenoten in de Bijbel – niet zo'n beste naam hadden. In de zeventiende eeuw werd voor een dergelijke vergunning 1600 gulden betaald. Verder is over de tolheffing in die jaren weinig bekend.

De bovengenoemde situatie bleef tot in de negentiende eeuw bestaan. In 1886 nam het Hoogheemraadschap, dat het beheer van de sluis in 1678 had overgenomen, het innen der tolgelden in eigen beheer. In de jaren twintig van de vorige eeuw rees echter van verscheidene zijden verzet tegen de tolheffing op het wegverkeer. Men vond het niet meer passen bij de moderne tijd. De meeste tolheffingen waren inmiddels al afgeschaft. Bovendien vormde de tol een enorm obstakel, doordat toen al het wegverkeer door Muiden heen moest, want de A1 bestond nog niet. Het gevolg was dan ook dat er incidenten plaatsvonden, waarbij honderden auto's stonden te wachten, doordat de eerste bestuurder weigerde tol te betalen.

Deze voorvallen werden in *De Telegraaf* uitvoerig beschreven en door de toen populaire dichter/journalist Clinge Doorenbos in satirische gedichten bezongen.

Het hoogtepunt vormde een bestorming van de tol door tientallen automobilisten onder leiding van Floris Vos, de eigenaar van de grote modelboerderij *Oud-Bussum*, waarvoor tolgaarder en politie moesten zwichten. Een en ander had tot gevolg dat de tol in november 1928 door de regering werd afgekocht.

De laatste tolgaarder was Kauderer, die keurig geüniformeerd de gelden van het wegverkeer inde. In de stille tijden tijdens zijn dienst repareerde hij horloges in het kleine tolgaardershuisje. Zijn assistent Klaas Pouw haalde de centen bij de schippers op met behulp van een klomp aan een hengel.

Dit artikel verscheen eerder in *Villa Amuda* 18/69 2005.

tijd. Er volgt overleg tussen Muiden en het Hoogheemraadschap en de volgende maandag neemt De Raadt telegrafisch contact op met de minister van Binnenlandse Zaken, Van der Vegte. Het resultaat is bekend: de tol verdwijnt.

Wie was Floris Vos?

Floris Vos werd op 21 november 1871 geboren als zoon van een Utrechtse huisarts. Het was de bedoeling dat hij mettertijd de praktijk van zijn vader zou overnemen. Hij bezocht het gymnasium maar voelde weinig voor een loopbaan als huisarts. Zijn geest trok naar het ontwikkelen en ontginnen van landbouwgronden. Op jeugdige leeftijd vertrok hij naar Hongarije. Hij verbleef een aantal jaren in het buitenland om zich bij terugkeer in Nederland op de Veluwe te vestigen. Daar ontwikkelde hij een kleinschalig landbouwbedrijf. Helaas was hiervoor niet voldoende afzet te vinden en daarom vertrok hij naar het Gooi. In 1902 kocht hij samen met Van Woensel Kooy het bos van Bredius en richtte daar een modelboerderij

Spotprent van tolgaarder Kauderer.

op, hofstede *Oud-Bussum*, gebouwd door de bekende Bussumse architect K.P.C. de Bazel.

In die jaren reisde Vos veel in het buitenland. In 1906 was hij adjunct-commissaris-generaal voor Nederland op de Wereldtentoonstelling in Milaan. De commissaris-generaal aldaar, Jan Scholte, had namelijk met grote problemen te kampen en had steun nodig van iemand met stalen zenuwen. Vos deed

Sluis met rechts het tolhuis.

Na afschaffing van de tol in december 1928 bekijkt tolgaarder Kauderer de rouwkrans afkomstig van Floris Vos (foto AlbumDegreef).

zijn werk goed en werd door de Italiaanse regering beloond met het officierskruis in de Kroonorde van Italië. Hij werd ook voorgedragen voor het officierskruis van de Orde van Oranje-Nassau. Die onderscheiding werd echter aangehouden, omdat hij niet wilde voldoen aan de eis zich terug te trekken uit de erfgooiersstrijd. Vos was namelijk erfgooiër.

Het conflict ging tussen erfgooiers en particuliere ondernemers die villa's wilden bouwen op boerenland. Een van de hoogtepunten uit die strijd was de slag op de Blaricumse hei, waar de regering marechaussee's naar toe had gezonden om het verzet van de erfgooiers te breken. Om bloedvergieten te voorkomen stuurde Vos een kudde van duizend koeien de hei op. Het bloedvergieten werd voorkomen, maar Vos belandde in de cel. Uiteindelijk kwam in 1912 de Erfgooierswet tot stand, waarin de rechten van de erfgooiers werden erkend.

Vos voerde voorts een niet aflatende strijd tegen het tolwezen in Nederland. In 1929 wer-

den de tolleren in Nederland afgeschaft. Vos werd in 1929 voor de Middenpartij voor Stad en Land in de Tweede Kamer gekozen, waar hij weinig inbreng had. Na twee jaar verdween hij uit de Kamer.

Met dank aan Nol Verhagen van de Historische Kring Bussum.

Literatuur

Bussums Historisch Tijdschrift, april 2016

F.J.J. de Gooijer, weblog *Gooiland*

De Spiering, november 1981

Villa Amuda, nr. 69, 2005

AYLA BLÛM werkte voor haar pensionering in 2006 bij boekwinkel Scheltema (Holkema en Vermeulen). Zij is sinds 2000 bestuurslid van de Historische Kring Stad Muiden en schrijft artikelen over Muiden.

Weesp was nooit erg geliefd bij de burens

Al bijna tachtig jaar aan het fuseren

Cees Pfeiffer

Vorig jaar was het dan zover: Weesp ging samen met Amsterdam. Daar waren ruim tachtig jaar fusieplannen aan voorafgegaan, waarbij Weesp nooit echt in trek was bij mogelijke partners.

De fusieperikelen begonnen in september 1940. De Duitsers hadden Nederland bezet en ook in Den Haag al strategische posities ingenomen. Geheel onverwacht werd het gemeentebestuur van Weesp geconfronteerd met een uiterst verrassende mededeling van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland. Op verzoek van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, mr. K.J. Freriks, die als hoogste ambtenaar op zijn ministerie plotseling de rol van minister vervulde, werd voorgesteld dat Weesp groter moest worden. Gedeputeerde Staten kwamen vervolgens met het plan om Weesp en Weesperkarspel samen te voegen. Hierdoor zou niet alleen een 'krachtigere' gemeente ontstaan, maar was ook een 'besparing op het bestuursapparaat te verkrijgen'.

Weesp was meteen enthousiast. Een grote meerderheid in de gemeenteraad sprak zich uit voor de fusie. Want Weesperkarspel, dat als een ring om Weesp lag, hield de stad in

een keurslijf. Een fusie zou ook meteen een einde maken aan verscheidene op dat moment spelende ingewikkelde grensproblemen. Zo lag bijvoorbeeld het fabrieksterrein van Van Houten voor de helft op het grondgebied van Weesperkarspel.

Maar de fusieplannen vielen niet goed in Weesperkarspel. Als er dan toch gefuseerd moest worden, dan het liefst met een andere plattelandsgemeente, maar niet met het 'stedelijke Weesp'. En al helemaal niet, omdat Weesp er gemakshalve maar even vanuit was gegaan, dat de nieuwe gemeente de naam Weesp zou gaan dragen. Uiteindelijk ging het plan niet door: Weesperkarspel blij, Weesp teleurgesteld.

Muiden

Tien jaar later was het weer raak. Gedeputeerde Staten van Noord-Holland presenteerden in 1952 het plan om de gemeente

Weesperkarspel: 'liever niet samen met het stedelijke Weesp'. Gezicht op Weesp vanuit Driemond met de Weesperbrug over het Amsterdam-Rijnkanaal in de jaren vijftig.

Muiden: 'de brede groenstrook tussen beide plaatsen moet gehandhaafd blijven'. Gezicht op Weesp met de nog lege Bloemendalerpolder (ca. 1980) waar nu de nieuwe woonwijk 'Weesperluis' wordt gebouwd.

Muiden op te heffen en met Weesp samen te voegen. Weesp zag dat wel zitten in tegenstelling tot Muiden. Een commissie van wijze mannen uit deze gemeente ging meteen aan de slag om op papier te zetten, waarom Muiden tegen een fusie was. Korte tijd later verscheen het *Rapport over de Ontwerp-Regeling van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland tot opheffing van de gemeente Muiden*. Het sprak voor zich dat de auteurs geen goed woord over hadden over een mogelijke fusie met Weesp. Een kleine stad kan zichzelf uitstekend redden en nergens is de betrokkenheid van de burger bij het bestuur zo groot als in een kleine gemeenschap, was de boodschap. Opgaan in Weesp was dus niet nodig, bovendien verschilden beide stadjes te veel van elkaar.

Het rapport stelt dat de uitbreidingsplannen van beide stadjes in divergerende richtingen gaan. De ruim twee kilometer brede groenstrook tussen beide plaatsen zal gehandhaafd blijven, terwijl bovendien aan de noordkant van Weesp de spoorweg Amsterdam-Amersfoort zonder viaducten een 'natuurlijke' barrière vormt tegen uitbreiding in die richting.

Muiden heeft *recht van bestaan*, zo schrijven de opstellers: *Is 3500 inwoners te klein voor een zelfstandige gemeente? Is het verantwoord om die mensen hun eigen bestuur te ontnemen en te voegen bij Weesp op 3 km afstand?*

Mooi punt in het zeer uitgebreide rapport was, dat in het zogenaamde 'Nationale Plan' Weesp was aangewezen als industriegemeente en Muiden als woongemeente. Dat zou betekenen dat Muiden zijn industriële kwijtraakte aan Weesp. Maar echt bang daarvoor waren de rapporteurs nu ook weer niet, *want de ervaring leert dat bedrijven zich niet laten dwingen om te verhuizen*. Een vooruitziende blik, want zoals verderop te lezen is, voelden in latere jaren Gooise bedrijven er ook niets voor om naar Weesp te verhuizen.

Met enige trots wezen de rapporteurs erop dat de gemeente Weesp in tegenstelling tot Muiden al jaren niet in staat was haar jaarrekening sluitend te krijgen en van het rijk in de jaren 1948-1950 behoorlijk grote 'bijzondere uitkeringen' kreeg. *De komende jaren zullen wel geen beter beeld te zien geven, in aanmerking genomen de vele onproductieve uitgaven die Weesp reeds heeft gedaan en in de toekomst*

nog zal doen. Weesp heeft niet eens een eigen sluitende begroting en dat moet Muiden op de been gaan zetten! Kortom, de fusieplannen werden aan alle kanten afgekraakt. Of het rapport doorslaggevend is geweest, weten we niet, maar ook dit fusieplan ging niet door. Op 3 februari 1954 kwam in Muiden het bericht binnen dat 'Haarlem' van de fusie afzag. Muiden blij, Weesp opnieuw teleurgesteld. Maar een nieuw plan, waarin Weesp een rol speelde, was alweer in de maak.

Niet aantrekkelijk

Rond dezelfde tijd werd er in het Gooi gewerkt aan een vorm van samenwerking, omdat het Gooi volgens verschillende daarin liggende

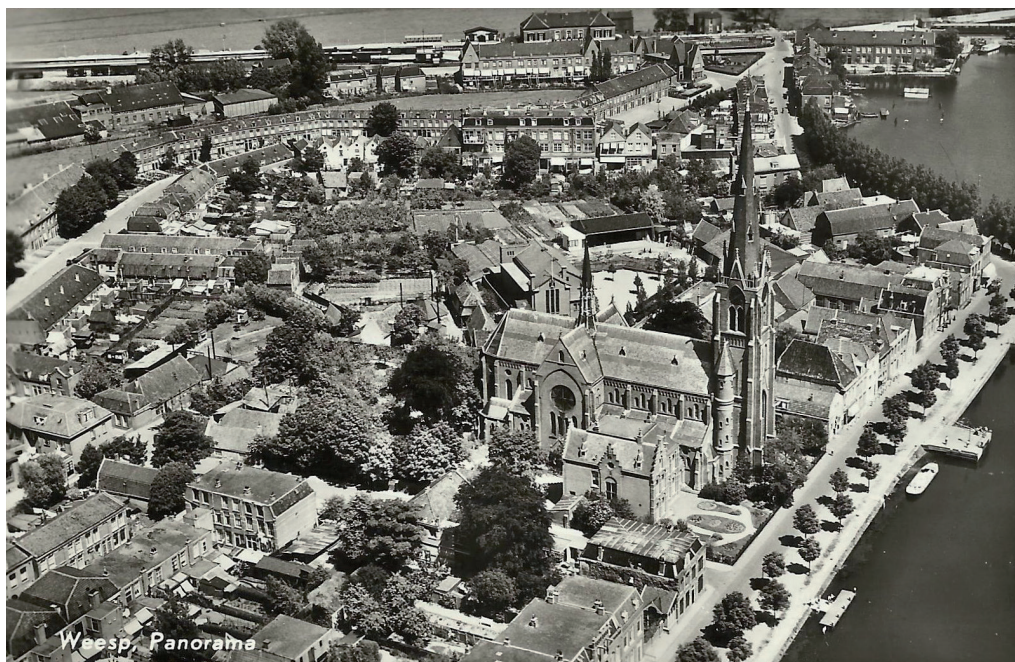
met deze spaarzame grond goed omgaan, dan blijft er niets anders over dan samenwerken en coördineren. Aan het einde van de jaren vijftig viel binnen de besprekingen over deze problematiek voor het eerst ook het woord 'Weesp'. Vooral Hilversum wilde de komst van nieuwe bedrijven weren, omdat de grond hard nodig was voor woningbouw. Men had daarvoor een mooi plan bedacht: de industriële expansie in het Gooi moest worden afgeremd en naar Weesp afgeleid worden. Weesp had daar wel oren naar, want industrie was welkom. Om bedrijven te lokken was het Weesper gemeentebestuur zelfs bereid om het eigen bouwvolume uit te breiden met woningen voor ingezetenen van Hilversum die met de bedrijven mee zouden komen.

Nigtevecht: 'angst dat Nigtevecht opgaat in het grote Weesp'. Luchtfoto begin jaren vijftig.

gemeenten 'vol' was. Er vestigden zich steeds meer bedrijven die werknemers aantrokken waarvoor woningen moesten worden gebouwd. En bouwgrond was in het groene Gooi nu eenmaal een schaars artikel: *Wil men*

Maar ook dit plannetje ging niet door. Uit een enquête bleek dat geen van de onderzochte bedrijven zin had om naar Weesp te verhuizen omdat, zo werd gesteld: *deze stad als woonoord niet aantrekkelijk is voor mensen*

Weesp: 'de buren hadden zo hun bedenkingen'. Luchtfoto met de Laurentiuskerk (1935-1940).

die het Gooise milieu gewend zijn. Weesp was niet gewenst, maar deze stad bleef wel een rol spelen in de Gooise plannen.

Gooistad

In 1961 kwamen de ruimtelijke problemen van het Gooi opnieuw aan de orde op een studiebijeenkomst, waarop nu ook dr. M.J. Prinsen, commissaris van de koningin in Noord-Holland, stelde dat 'het Gooi vol is'. Prinsen: *Het verkeert in een noodsituatie, omdat nog onaangetaast natuurschoon onaangetaast moet blijven.* Prinsen zei dit met grote nadruk, omdat het in de jaren daarvoor *kennelijk scheen te mankeren aan de goede wil om iets tot stand te brengen.* Tijd dus om van hogerhand in te grijpen. Er kwam weer een studiebijeenkomst, waarop voorgesteld werd een 'bovengemeentelijk lichaam' in het leven te roepen waarin maximaal zes Gooise gemeenten zouden participeren: *Een 'krachtig lichaam' waarin weliswaar op vrijwillige basis wordt samengewerkt, maar dat te-*

vens als stok achter de deur functioneert, als er geen vaart in de gezamenlijke plannen zit. Meer macht dan een 'stok' kreeg het lichaam echter niet. Onvoldoende, vond burgemeester Boot van Hilversum dan ook. Hij zag de vorming van één grote Gooise gemeente – Gooistad – als de beste oplossing, maar wist ook dat dit moeilijk lag.

Hoewel er veel kritiek kwam op het 'bovengemeentelijk lichaam' als 'extra bestuurslaag' tussen gemeenten en provincie – destijds een noviteit – kwam die er toch. November 1967 was het 'gewest Gooiland' een feit, de opvolger van het inmiddels in het leven geroepen samenwerkingsverband Gooischap. Deelnemende gemeenten waren Hilversum (hoofdzetel), Huizen, Blaricum, Naarden, Bussum en Laren. Het gewest ging zich met allerlei mogelijke gezamenlijke dingen bezighouden zoals woningbouw en vuilafvoer. Gewestvorming was overigens in die tijd in politiek Den Haag een gewild item. De bestuursvorm van Nederland met veel kleine en piepkleine ge-

De nieuwe Slijkstraatbrug in Weesp begin jaren zestig (foto Gemeentearchief Weesp).

meenten moest op de schop. Grote gewesten met taken en bevoegdheden die bij de gemeenten weggehaald zouden worden, waren de oplossing, aldus Den Haag.

Nieuwe indeling

Daarop inhakend presenteerde de provincie Utrecht in 1972 de *Nota Utrecht, provincie in gewesten* waarin sprake was van een regio Vechtstreek en een gewest Eemland. Kort daarop kwam de provincie Noord-Holland met de *Nota structuurschets voor de bestuurlijke indeling van Noord-Holland*. Naar aanleiding daarvan vroeg 'Haarlem' meningen over het uitbreiden van het gewest Gooiland met de gemeenten Muiden, Weesp, Nederhorst den Berg, 's-Graveland en zo mogelijk delen van Nigtevecht, Loenen, Loosdrecht en Eemnes. Muiden, Weesp en Nederhorst den Berg, met bij elkaar

Weesp Slijkstraat in de jaren zeventig van de vorige eeuw.

*De Dorpsstraat in Nigtevecht (ca. 1980)
(foto Gerrit Hols).*

zo'n dertigduizend inwoners, reageerden daarop met het verzoek te mogen toetreden tot het gewest. Dat Muiden en Weesp happig waren op toetreding, had te maken met het feit dat beide werden genoemd in het voorontwerp van de *Wet Groot-Amsterdam* waarin ze moesten opgaan in Amsterdam. Anderen vonden daarentegen dat de Vechtgemeenten niet in het gewest Gooiland thuishoorden. In 1974 werd de samenwerking onder de naam 'Gewest Gooi en Vechtstreek' alsnog uitgebreid met de Vechtgemeenten Muiden, Weesp en Nederhorst den Berg.

Nigtevecht

Ondertussen zorgde de 'structuurschets voor de bestuurlijke indeling' wel voor onrust in het Utrechtse Nigtevecht. Dat het ruim duizend inwoners tellende dorpje niet zelfstandig verder kon, was wel duidelijk. Maar voor alle plannen voor gemeentelijke herindelingen die er speelden, was de grote angst in Nigtevecht dat het dorp zou opgaan in Weesp. Dat was niet zo gek gedacht. In Weesp lagen plannen klaar voor de grote nieuwbouwwijk *Aetsveld* die de gehele Aetsveldse polder tot aan Nigtevecht zou beslaan. En inderdaad, korte tijd later presenteerden 'Haarlem' en 'Utrecht' een fusieplan Weesp-Nigtevecht.

Opmerkelijk was dat in dit geval beide gemeenten tegen waren. Nigtevecht wilde niet opgaan in het grote Weesp en Weesp had geen zin om het 'armlastige' Nigtevecht binnen zijn grenzen te krijgen. Dat zou een te grote wissel trekken op de Weesper begroting die toch al niet florissant was. Bijkomend probleem bij deze fusie was dat er een provinciale grenscorrectie nodig zou zijn. Nigtevecht lag immers in Utrecht en Weesp in

Noord-Holland. Die grenscorrectie nekte het plan uiteindelijk ook, waarna Nigtevecht in 1989 fuseerde met Loenen.

Gooi of Amsterdam

In 2007 kwam de provincie Noord-Holland met een nieuw plan waarin Bussum en Naarden moesten fuseren met Muiden en Weesp. Omdat het om vier gemeenten ging, werd het plan al gauw de G4-fusie genoemd. Gesprekken kwamen op gang en eigenlijk meteen vanaf het begin bleek dat sommige gemeenten toch bedenkingen hadden en vooral Weesp slecht viel binnen dit kwartet. Het werd er niet gezelliger op, toen sommige raadsleden van Bussum openlijk lieten blijken Weesp niet te zien zitten. Opnieuw met als argument dat het voormalige 'industriestadje' niet paste binnen het 'Gooise milieu'. Toen de VVD in Bussum in 2012 in de Tweede Kamer een geslaagde lobby pleegde om Weesp buiten de G4-fusie te houden, lag Weesp er uit. G4 werd G3 en uiteindelijk Gooise Meren.

Na aanvankelijke teleurstelling en verontwaardiging herpakte Weesp zich en liet weten

Weesp met de Vecht en de Hoogstraat in de jaren zeventig van de vorige eeuw.

het liefst toch helemaal niet te willen fuseren. Maar zo gemakkelijk kwam deze stad er niet van af. 'Den Haag' bleef bij zijn fusieplannen en Weesp moest nu zelf op zoek naar een partner. Dat was het moment dat Amsterdam serieus in beeld kwam. Weesp moest van de provincie een keuze maken met wie het uiterlijk in 2023 wilde fuseren: Gooise Meren of Amsterdam. Wilde Weesp in 1972 nog niets van Amsterdam weten, nu sprak de meerderheid van de raad zich uit vóór de hoofdstad. En die fusie is het dan ook geworden.

Bronnen

A.C.J. de Vrankrijker, *Nieuwste geschiedenis van Gooiland 1925-1975*, Hilversum 1976.

Rapport over de Ontwerp-Regeling van Gedeputeerde Staten van Noordholland tot opheffing van de gemeente Muiden, 1952.

S.C. van Diest en dr L. Jansen, *De geschiedenis van Muiden*, Muiden 1953.

CEES PFEIFFER is journalist en sinds 2011 voorzitter van de Historische Kring Weesp en eindredacteur van het tijdschrift *Historisch Weesp*.

Eemnes – een grensgeval

Randgemeente als ‘dorpse stad’

Jaap Groeneveld

Als ‘importinwoner’ van Eemnes sinds 1971 en geïnteresseerde in de geschiedenis van mijn woonomgeving, het Gooi inclus, probeer ik in dit artikel het fenomeen ‘grens’ vanuit verschillende invalshoeken te bekijken met Eemnes in het brandpunt. Het geeft me ook de gelegenheid eens anders over de Gooiergracht te schrijven. Daar kan ik niet omheen, want die speelt een hoofdrol in dit theater.

Naast grens tussen het Sticht van Utrecht en Holland, respectievelijk Gooiers en Eemnessers sinds 1351, is dit de grens tussen zowel esdorpenlandschap¹ en ontginningslandschap, als tussen het ommeland van de stad Naarden en de fusiegemeente Eemnes van twee gemankeerde stadjes en die tussen identiteit bepalende mentaliteiten en leefstijlen. Een knipoog is als bijsluiter toegevoegd.

Een dorp lijkt stad te worden

Bij mijn indiensttreding als nieuwe medewerker van Philips’ Telecommunicatie Industrie in Hilversum kreeg ik de mogelijkheid om me in te schrijven op een nieuwbouwwoning van Philips in Eemnes. Een flat in Soest of de Hilversumse Kerkelanden leek me helemaal niets. Toen het dan zover was in 1971, kon een Hilversumse collega – getrouwd met een Larense – ook zo’n woning krijgen. Zij zou gezegd hebben: ‘Ik ga niet naar dat boerengat!’ Zij kon het natuurlijk weten, want ze kende de verhoudingen van dichtbij. Ze is wel gegaan, want met opgroeiende kinderen was een riante woning met tuin toch leuker dan een bovenwoning. Een klasgenote uit mijn jeugd drukte zich een paar jaar later di-

plomatieker uit: ‘In Eemnes kun je óók mooi wonen.’ Zo is het, maar ik kreeg niettemin het gevoel dat zij toch liever in Laren woonde.

Eemnes was vergeleken bij 1950 al veranderd door een Philipswijk ter weerszijden van het Plantsoen en daar zou het niet bij ophouden. Tegelijkertijd kwamen oude boerderijen in zwang als woning, vooral bij mensen die goed geboerd hadden in niet-agrarische sectoren. In deze eerste jaren van groei ontstond er dynamiek om te komen tot meer voorzieningen. Het verenigingsleven kreeg een impuls, niet in het minst door de import. Een Brabander stichtte de carnavalsvereniging, *De Sliertjes*, waarvan het zaadje in de vruchtbare aarde van

Ringsteken op Koningsdag 2023 op het Torenzicht (foto auteur).

het feest minnende Eemnes viel. De gemeente had al in 1920 een jaloers makende reputatie opgebouwd aangaande Volksfeesten.²

Geboren Hilversummers op de zaak gingen nog omstreeks 1980 'het dorp even in', als ze in het centrum een boodschap deden. Anno 2023 ergert een Hilversummer zich aan degenen die Hilversum 'een stad' noemen.³ In Eemnes ligt het precies andersom. De altijd al belangrijker kern Eemnes-Buiten heeft – ondanks protesten – met het winkelcentrum *De Minnehof* als een soort stadskasteel en *Het Huis van Eemnes* (sport- en cultuurcentrum)

het spel van de Eemnesser folklore mee en corrigeren zichzelf soms quasi met: 'sorry, stad' als zij 'zich vergissen' met 'dorp'. Of ze worden in die zin gecorrigeerd. Anno 2023 laat het Feestcomité Eemnes in de Feestweek 'de traditionele optocht door onze stad' trekken.⁴ Burgemeester Roland van Benthem zegt tegenwoordig graag 'onze dorpse stad'.

'Stad' versus 'boerendorp'

Wat is dat toch met 'stad' versus 'dorp'? Ondanks de grondwet is Den Haag het grootste

De stadse allures van 'De Minnehof' (foto auteur).

inmiddels stadse allures gekregen. Het heeft wel even geduurd met deze bescheiden stadswording, nadat dit Emenesse in 1352 beperkte stadsrechten kreeg. Eemnes-Binnen kreeg die overigens in 1439 als Binnendyck. Wallen of muren waren verboden. Stadrechten heeft Eemnes al ruim twee eeuwen zeker niet meer, al willen sommigen daar nog steeds niet aan. En mocht dat niet overtuigen dan is er de grondwet van Thorbecke uit 1840, die alleen nog maar gemeenten kent naast de hoofdstad Amsterdam. Sommige sprekers spelen

dorp van Nederland. Hagenaars moeten geen kapsones hebben, want ze zijn maar dorpeelingen, lijkt de bedoeling te zijn van die nivelerende terechtwijzing. De regering zetelt er dan wel, maar de hoofdstad is Amsterdam, waar iedereen van buiten een 'boer' was. Dat laatste even onderlijnend als een schokkende jeugdervaring, toen ik er eens logeerde en een vriendje van mijn neef mij confronteerde met mijn herkomst: 'hé, boer'. Mijn grootvader van moeders kant, een Friese boer, werd woest om zulks. Hij heeft eens een Amster-

dammer, die het over 'die boeren' had bij de legendarische wedstrijd tussen Heerenveen en Ajax op 7 mei 1950, toegebeten: 'In de oorlog waren we goed genoeg, hè!' Ajax is toen afgedroogd met 6-5, nadat de stand eerder nog 1-5 was. Mooi zo, maar dat terzijde.

Plattelanders zijn door de eeuwen heen vernederd als 'lompe boeren' en dat zit diep. De omgekeerde vlaggen anno 2022 zijn daar mede het resultaat van. Het woord 'platteland' zegt ook alles, al zou je oppervlakkig gezien denken dat dit op ons vlakke landschap slaat. Het betekent echter: 'het land waar het

doel: verbetering van de leefomstandigheden. Een echte Eemnesser vindt dat Eemnes er in het boek slecht af komt, als achtergebleven. De auteur zou te veel hebben geoordeeld vanuit een protestante invalshoek en te veel hebben gepraat met de notabelen. Ruim de helft van Eemnes was toen katholiek.⁵ Het verschil van opvattingen is die in de stijl van 'het glas is half vol' tegenover 'het glas is half leeg'. Maar ook zit er iets in van kijken met een stads normenkader naar een plattelandsgemeente waar vele voorzieningen ontbraken, het niet waarderen van dingen waar ze

Joris Baudoin, Koeienrotonde, 1996 (foto auteur).

platte [= lage, gemene] volk woont'. Dat in tegenstelling tot de stad, waar de burgers veilig geborgen binnen de wallen of de muren wonen en zich verheven voelen en opstellen boven de boeren en ander gepeupel.

In 1950 publiceerde Dr. W. Sleumer Tzn. zijn onderzoeksresultaten in: *Eemnes, randgemeente van het Gooi – Onderzoek naar de levensomstandigheden der bevolking van plattelandsgemeenten, in opdracht van de Stichting Maatschappelijk werk ten plattelande*. Deze uitgebreide titel suggereert het uiteindelijke

in de stad niet weten dat ze deze missen. Er is inmiddels veel ten goede veranderd. Alle nutsvoorzieningen zijn overal aanwezig in Eemnes sinds omstreeks 1975, maar voor vele voorzieningen is Eemnes toch aangewezen op de buurgemeenten. Daarover later meer.

Identiteit

In de Gouden Eeuw bouwden rijke patriciërs met name in 's Graveland en Baarn buitenplaatsen om in de zomers de stinkende

stad te ontvluchten. Toen de vervoersmogelijkheden verbeterden, vestigden welgestelde stedelingen zich in de Gooise dorpen om dagelijks naar hun werk te pendelen. De Gooise boeren zagen een lucratieve nieuwe bestemming voor hun schrale bouwland op de eng: woningbouw. De stedelijke elite streek dus ook neer in het Gooi, zodat vooral Blaricum en Laren nu in hetzelfde rijtje staan met Wasenaar, Aerdenhout, Bennebroek en Zeist.

De eeuwenlang gevoelde vernedering van plattelanders door stadgers en regenten heeft haar sporen nagelaten. Mensen willen in hun eigen bestaan voor vol worden aangezien en worden gewaardeerd. Niemand wil vernederd worden om zijn of haar andere bestaan. Status is in het egalitaire Nederland glad ijs. Je

die te zijner tijd geruild zou worden met de buurtschap *Huizer Hoogt* tegen de kom van Blaricum aan. Toen het dan echt zou gebeuren, staken de bewoners van de Bijvanck er heel democratisch een stokje voor. Zij woonde liever in Blaricum dan in Huizen. Blaricum staat toch chiquer op het visitekaartje en de waarde van het eigen huis blijft op peil.

Mijn argeloze observatie dat in de praktijk Eemnes meer bij het Gooi hoort dan bij Eemland, ontlokte de reactie: 'Al die mensen die menen dat ze zo nodig bij het Gooi moeten horen.' Sommige Eemnessers willen bijvoorbeeld niet weten van de benaming 'Gooise staartkap' als onderdeel van een streekdrachtvorm die gedragen werd op de noordoostflank van de Heuvelrug, inclusief het Gooi.

Eemnesser Koeientrofeeën (foto Ruud Ham). Vooraan de hoofdprijs, daarachter de kunstkoeien voor de tweede prijzen en kalfjes voor de jeugd.

voorstaan op iets is *not done*: 'Wat meen je wel wie je bent?' Wat boven het maaiveld uitsteekt moet geëgaliseerd worden. Het bloed kruipt echter waar het niet gaan kan, want velen willen zich toch optrekken. Er zal altijd elite zijn. Er zijn hele volksstammen die neerkijken op anderen en evenzovele die opkijken tegen de status van anderen. De groep waar je bij wilt horen, bepaalt je identiteit.

Een mooi voorbeeld is de Blaricumse nieuwbouwwijk *Bijvanck*, tegen Huizen aangeplakt. Voordat deze bewoond werd, was bedacht dat

Degenen die beter kunnen weten beweren gewoon dat het 'Eemnesser klederdracht' is.⁶ Er leeft in Eemnes, vooral onder het autochtone deel van de bevolking, een zich afzetten tegen het Gooi, als het op identiteit aankomt. Algemeen bekend is het fenomeen 'Gooise kak'. 'Echte Eemnessers' kunnen die niet luchten, want men heeft genoeg aan de bewierookte walmen van de geliefde dorpsicoon, de koe.

Het is met Eemnes anno eenentwintigste ze eeuw net zo gesteld als met Huizen en Bunschoten-Spakenburg, die zich eeuwen-

'Wolfsstede', het onbetwist mooiste boerderij-ensemble aan de Wakkerendijk (foto auteur).

lang afzetten tegen de buitenwereld als het Gooi, respectievelijk Eemland en Amersfoort, onder andere manifest in hun lokale klederdichten. Eemnes koestert anno deze eeuw de koe als icoon. De beeldhouwer Joris Baudoin ontwierp in 1996 de koeien voor twee rotonden. Uit 1998 stamt de Eemnesser Koeientrofee voor sport en vrijwilligerswerk. In 1999 schreef Henk van Hees zijn *Loflied op de Eemnesser Koe*, waarvan ik hier enkele strofen aanhaal.⁷ De jeugd wordt de liefde voor de koe al vroeg bijgebracht in de koeienspeeltuin op het Plantsoen.

Naast het uitmunten in het organiseren van feesten en de aanbidding van de koe vormen de stadsrechten een belangrijk element van de identiteit van Eemnes. Daarmee onderscheidt het zich van de Gooise dorpen die zelfs geen vervallen papieren dat aangaande kunnen overleggen. Ondanks de claim op die stadsrechten heeft Eemnes een politieke partij met de naam *Dorpsbelang*. Dit is momen-

Loflied op de Eemnesser Koe

O, lekker stuk!
 Omringd door al je vrienden,
 vereeuwigd in het steen,
 zo ben je nu te vinden
 op Eemnesser grond!
 Keihard maar artistiek
 markeer je twee rotonden
 naast het Vierkante Bos;
 weldra ook omgevormd
 tot weer een massa steen!
 [...]
 Blijf zelfstandig en sterk!
 Hou die BEL-buren goed in de gaten.
 Ze motten je niet,
 zelfs niet op een rotonde!
 Sta dus pal voor je Eemnesser stek!
 Voordatje het weet,
 hangt er een BEL om je nek!
 [...].
 BRAVO!
 Een driewerf BOE!

Het gemeentehuis van Eemnes (l.) en het veel grotere BEL-kantoor daarnaast (foto auteur).

teel de grootste, met heel wat importleden die na hun progressieve jaren graag de zaken houden zoals ze waren: dorps en klein. Liever geen stad, maar wel de rechten, al zijn ze over de houdbaarheidsdatum heen.

Dat komt tot uitdrukking in de gemeentelijke begroting van 2023 van de huidige coalitie van Dorpsbelang en CDA onder de kop ‘Behoud dorpscultuur’: *Eemnes is een dorp met stadsrechten. Een dorp waar men omziet naar elkaar. Een dorp waar gemeenschapszin hoog in het vaandel staat en het verenigingsleven centraal staat. Families wonen al generaties lang in Eemnes en kinderen komen na het afronden van een studie terug naar het dorp waar ze zijn opgegroeid. We zijn trots op onze dorpscultuur en zullen nieuwe initiatieven en beleidsvoornemens hieraan toetsen.* Kortom al datgene wat in een stad node wordt gemist.

Hier zijn wel een paar kanttekeningen bij te plaatsen. In de negentiende eeuw was Eemnes een exporteur van zijn kinderen, want er was niet genoeg werk. Anno 2023 zijn er te weinig woningen voor starters. Mijn kinderen zijn in elk geval uitgewaaid in de Randstad voor een goede baan en zo zijn er meer. In dit verband haal ik de relativerende en hier toepasselijke eerste zinnen van Herman Pleij aan uit zijn essay ‘Terug naar dorpsstraat, ons

dorp’, in zijn boek *De herontdekking van Nederland* uit 2003, hoofdstuk ‘Folkloriseren’: *Dorpen bestaan niet meer, hoogstens worden ze opnieuw verzonnen als museum. We leven nu in gemeenten, en wie geluk heeft of pech, ook nog in een stad. Het dorp behoort tot het zwijmelgoed van het collectieve geheugen.*

Randgemeente aan de Gooiergracht

Het eerste deel van Sleumers boektitel is al in 1950 veelzeggend: ‘Eemnes, randgemeente van het Gooi’. Strikt genomen hoort Eemnes natuurlijk niet bij het Gooi. Eemnessers zijn historisch gezien ook geen Gooiers, c.q. erfgooiers met hun ooit vererfbare rechten op de gemeenschappelijke heidegronden en meenten. Evengoed blijft Eemnes een ‘randgemeente’, maar dan van Eemland of van de provincie Utrecht, een uithoek.

Zichtbare culturele gemeenschappelijkheid tussen Eemnes en andere gemeenten was er in zuidelijke en noordwestelijke richting. Dat uitte zich in de streekdracht, die door oudere vrouwen op zon- en feestdagen tot het midden van de vorige eeuw werd gedragen. De twee dominante streekdrachten, die met de ‘vierkante muts’ en die van de ‘Gooise staartkap’, werden gedragen in een geografische band bestaande uit Soest, Baarn, Eemnes, Laren, Blaricum, Bussum en Ankeveen.⁸ Die band valt samen met de strook langs de westrand van de Eemvallei, waarin het rooms-katholieke geloof dominant aanwezig was. Er waren relatief veel huwelijksrelaties, zowel richting Soest als richting het Gooi. Liefde kent geen grenzen, maar die tussen de geloven was de zwaarst bewaakte.

Die band komt niet verrassend overeen met de hoofdverkeersas op de noordoostflank van Heuvelrug. Eemnes lag sinds 1816 aan de oude Rijksstraatweg van Amsterdam naar

Amersfoort, die langs de Laarderweg en de Wakkerendijk liep. Voor de aanleg van de autosnelweg (nu A1) langs de Witte Bergen omstreeks 1930 zijn er verkeerstellingen gedaan op drie plaatsen langs de oude weg. Sleumer haalt ze aan. Het minste verkeer kwam door Eemnes. De gemeente lag als het ware op het 'wantij van de verkeerstromen'. Verkeer uit Baarn en Soest ging meer richting Amersfoort, uit Laren meer richting Amsterdam. Nader bepaald lag die 'waterscheiding' tussen Eemnes-Buiten en Eemnes-Binnen. Bij water blijvend: het stroomt altijd door de laagste bedding. Vrij vertaald: wat kost het minst in moeite, tijd en geld?

Zo dacht de PTT er destijds ook ongeveer over in verband met de aanleg van het telefoonnet. De telefooncentrale van Laren bediende ook Eemnes en Blaricum (netnummer 02153). Zo denken mensen er ook over in verband met boodschappen doen, dienstverlening, middelbare scholen, ziekenhuisbezoek en werk. Menige Eemnesser boerendochter ging in betrekking in het Gooi. Boerenzonen voor wie geen werk was op de ouderlijke boerderij, vonden werk in de Gooise bouw en industrie of werden hovenier om de vele tuinen in het Gooi te onderhouden. Daarom zijn er zoveel hoveniersbedrijven in Eemnes. Eemnesser bakkers en melkboeren, in de oude betekenis, hadden hun ventwijken in het Gooi. Boter werd verkocht op de Hilversumse markt. De *Laarder Courant de Bel* bedient de drie BEL-gemeenten Blaricum, Eemnes en Laren al praktisch een eeuw met advertenties en nieuw-

tjes. De kleinste oude kern Eemnes-Binnen bij het *Dikke Torentje* is daarentegen als vanouds op Baarn gericht. Daar werd de *Baarnsche Courant* bezorgd. Hier komt de grens tussen de twee 'stadjes' naar voren.

Gooiergracht als bureaucratische grens

Markante, manshoge grenspalen markeren de oostgrens van het Gooi. Het noordelijke deel daarvan langs Eemnes, de Gooiergracht,

De Gooiergracht, provinciegrens en afvoer van 'geparfumeerd rioolwater'; links het pad Goyergracht-Noord in Eemnes, rechts Blaricum (foto Jan Delfgou, 2009, collectie Historische Kring Eemnes).

was ooit bedoeld om de Gooiers en Eemnessers uit elkaar te houden in hun drang naar landjepik naast zijn functie als afvoer voor overtollig Goois water. Als fysieke barrière stelt hij weinig meer voor, behalve tussen Blaricum en Eemnes. Niettemin loopt er ook een onzichtbare grens die zich bij tijden doet voelen als barrière.

'Toen alles nog eenvoudig was' verleenden de individuele gemeenten elkaar onderling bijstand, ook over de provinciegrens heen. Tot

omstreeks 1980 kwam één dag in de week een Larense vuilniswagen in Eemnes het huisvuil ophalen. De Larense vuilnisbelt lag trouwens in Eemnes, op een lap grond die de gemeente Laren had gekocht, de zogenaamde *Bramenberg*. Toen in het Gooi de afvalverwerking werd geregionaliseerd, kon Laren het vuilnis niet meer in Eemnes storten.

De rioolwaterafvoer gaat sinds omstreeks 1960 naar de gemeenschappelijk ingerichte rioolwaterzuivering voor de BEL-gemeenten op Blaricums grondgebied. Bij grotere branden werd onderling assistentie verleend, ook met Baarn. De gezondheidszorg richtte zich vooral op het Sint-Jansziekenhuis in Laren. Artsen uit Laren, Blaricum en Eemnes vervingen elkaar bij afwezigheid. Eemnes betaalt mee – met de hand op de knip – aan het zwembad De Biezem in Laren. Door de hogere eisen en het delegeren van taken naar de gemeenten moesten zij de krachten bundelen om de expertise op te kunnen bouwen en te onderhouden. Vanaf ongeveer 1970 werd ernaar gestreefd om grotere gewestelijke organen gemeenschappelijke taken te laten uitvoeren.

Een representatief onderzoek in 1973 naar de vervoersbehoefte in Eemnes om te onderbouwen dat er een busdienst naar Hilversum moest komen, wees uit dat de meeste mensen op het Gooi waren gericht. Hij is er gekomen en het werd zelfs een halfuurdienst. Anno 2023 rijdt de buurtbus uit Soest van de Utrechtse concessie niet meer door naar het busstation bij *Crailo*. Van de buslijn van en naar Hilversum, als onderdeel van de Noord-Hollandse concessie, is de frequentie verlaagd naar een uurdienst. Overdag dus tweederde reductie in de relatie met het Gooi; het provinciale hemd is nader dan de rok.

De keuze voor Eemland

Het door de gemeente georganiseerde referendum in 1975 met de vraag of Eemnes zich

moest aansluiten bij het gewest Gooiland of het gewest Eemland, wees de keuze van het laatste uit. Er speelde toen ook dat de Werkgroep Toekomst Eemnes actie voerde, tot aan de Raad van State toe, tegen de plannen van de gemeente om relatief snel 3000 woningen in Eemnes te bouwen, voornamelijk ook voor de Gooise woningbehoefte. De plannen zijn met succes sterk gereduceerd als niet noodzakelijk. De niet onterechte vrees dat Eemnes alsnog een grote woonwijk van het Gooi zou worden *à la* Oostermeent en Hilversum Meent zal in de keuze voor Eemland een grote rol hebben gespeeld, naast eerder genoemde emoties.

De keuze voor Eemland resulteerde in participatie in het Gewest Eemland, dat bestond vanaf 1980 tot 2009, daarna voortgezet in Gemeenschappelijke Regelingen van gemeenten rond Amersfoort. De Regionale Brandweer Eemland en de Gewestelijke Geneeskundige en Gezondheidsdienst (GGD) Eemland waren hiervan als eerste het gevolg en er volgde een aantal andere vormen van samenwerking. De brandweer is inmiddels opgegaan in de Veiligheidsregio Utrecht en de GGD in GGD Midden Nederland.

De basisscholen gingen gebruikmaken van de schoolbegeleidingsdienst Eemland. Voor het voortgezet en speciaal onderwijs bleef Eemnes zich echter richten op het Gooi (Laren, Huizen en Hilversum). Daarom was Eemnes wat betreft de schoolvakanties ingedeeld bij de regio Noord. Naar verluid zou een nieuwe inspecteur voor het onderwijs af hebben gewild van 'die zin'. Eemnes moest gewoon Utrecht volgen. Groot protest als gevolg van de beperkte vakantiemogelijkheden voor gezinnen met kinderen in twee regio's. De wijziging duurde slechts één seizoen.

Grote onrust veroorzaakten ook de plannen van de provincies Utrecht en Noord-Holland dat Eemnes zich in alle geledingen van de gezondheidszorg op Eemland moest gaan richten. De Eemnesser gezondheidszorg – artsen, apotheek en wijkverpleging – kwamen

hiertegen zwaar in verzet. In 1987 slaagde het gemeentebestuur van Eemnes erin de beide provincies te overtuigen van een gemengde oplossing: basisgezondheidszorg in het Gooi, maar wel bij GGD Eemland, c.q. Mid-den-Nederland.

weg was, brandde de kap af. Eemnes kreeg, nadat dit in de pers breed was uitgemeten, mogelijk wat opgeklopt als 'sumnum van bureaucratie', een uitzonderingspositie. Opmerkelijk was dat in 2016 Baarn het ook zo moest vergaan, ook met de uitzonderingspo-

Drie grenzeloze streekdrachten, naast elkaar gedragen van Soest tot en met Bussum met bijbehorende mutsen (v.l.n.r.): 'vierkante muts', 'ronde muts' (daags) en 'Gooise staartkap' (collectie Historische Kring Eemnes).

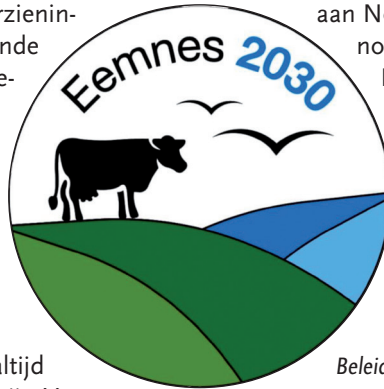
Rond de inrichting van de huidige veiligheidsregio's sinds 2012, met daarin de geregionaliseerde brandweer, ging het enkele keren goed mis met de grensoverschrijdende samenwerking, in het bijzonder bij rietkapbranden. Zowel bij een brand in de *Heidehoek* als één aan de Nieuwegeweg bij de Gooiergracht omstreeks 2009 werd niet de hulp ingeroepen van het rietkapteam van Laren-Blaricum. Burgemeester van Benthem drong aan op samenwerking in BEL-verband. De maat was vol, toen in februari 2013 aan de Meentweg ook een rietkap in brand raakte. Terwijl het rietkapteam van Cothen-Langbroek onder-

sitie tot gevolg.⁹ Terug naar de koeien: als het kalf verdronken is! De brandweerlieden in Eemnes, gespecialiseerd in koeien en paarden uit de sloot halen, willen desgevraagd over de kwestie 'geen oude koeien meer uit de sloot halen'.

Uniek BEL-project

Bij alle samenwerking hing er toch steeds een dreigende gemeentelijke fusie in de lucht voor gemeenten onder de 10.000 inwoners. Eemnes had op 1 januari 1983 7.075 inwoners. In maart 2023 waren het er ruim 9.600. De

gemeenteraad van Eemnes zette zich schrap en liet een onderzoek doen. Dat toonde in 1983 aan dat Eemnes een eigen identiteit heeft en een niveau van voorzieningen boven de norm en gezonde gemeentelijke financiën. Ge-deputeerde Staten (GS) van Utrecht drongen even niet verder aan. In 1986 stelde GS voor om Eemnes te laten fuseren met Blaricum en Laren, waar toen ook GS van Noord-Holland nog wel voor voelde.

van de gemeente Gooise Meren, of toch maar groots 'Gooistad'. Een heikel punt is dat na het afstaan in 2002 van Loosdrecht aan Noord-Holland Utrecht niet ook nog Eemnes wil kwijtraken en dat Noord-Holland Blaricum en Laren niet wil afstaan.¹⁰ Dat is een factor die meehelpt om een fusie te voorkomen, zolang de BEL-Combinatie haar werk goed blijft doen en het beleid van de drie gemeenten niet te veel uit elkaar

Verlies van identiteit is altijd een overhangende vrees bij één-dorpsgemeenten, wat mij altijd verbaast opgegroeid zijnde tussen de meerdorpsgemeenten. Kortom, de drie gemeenten concludeerden in 1997 dat nauwe samenwerking een algehele gemeentelijke fusie kon afhouden en ze kwamen tot steeds verdergaande samenwerking. Dit werd toegestaan op voorwaarde dat de democratische legitimatie niet in gevaar zou komen. In 2006 werd de weg ingeslagen van een uniek provinciegrens overschrijdend samenwerkingsproject: de ambtelijke organisaties fuseerden tot één organisatie, de BEL-Combinatie. Per 1 januari 2008 was deze een feit en per 2009 werd een nieuw kantorencomplex in Eemnes betrokken. Daaraan is ook het nieuwe Eemnesser gemeentehuis gekoppeld.

Op sommige terreinen is de BEL nog te klein. Voor bepaalde zaken wordt samengewerkt met Huizen zoals in het sociale domein. Door enige ontevredenheid over de dienstverlening vanuit Huizen is Eemnes onlangs een samenwerking met Baarn aangegaan voor de vaststelling en inning van de gemeentelijke belastingen. Het grof vuil wordt door Eemnessers naar het Baarnse recyclestation tegen de grens met Eemnes gebracht.

Er waren in 2018 oprispingen over een fusie rond de Gooise herindeling en de vorming

loopt, waardoor het voordeel van samenwerking teniet zou worden gedaan. Eemnesser wethouders zijn genooddaakt op twee borden van de gewesten te schaken, op zowel die van de Gooi- en Vechtstreek als die van Eemland. Je moet wat over hebben voor 'samen maar toch apart'.

Besluit

Wat er met Eemnes aan de hand is op provinciaal niveau, is hetzelfde als wat in het Gooi zo opvallend is en al in de jaren dertig van de vorige eeuw door de provincie Utrecht bestreden is: decentrale woonwijken aan de grens van een andere gemeente. Eemnes tegen het Gooi aan is als het *Huizer Hoogt* tegen Blaricum aan. Een uithoek van de provincie, maar met centrale voorzieningen om de hoek in de aangrenzende provincie. Niettemin is er een 'kat-en-hond-relatie' met het Gooi.

De provinciegrens vormt een bescherming tegen een gemeentelijke fusie, op voorwaarde van een goed opererende BEL-Combinatie. Enig opportunistisme gepaard aan pragmatisme is Eemnessers niet vreemd. Dat maakt dat bij mij het beeld opkomt van Eemnes als een koe die in de Gooiergracht is beland en zich tegoed doet aan het gras op de beide

Beleidsillustratie 2030 van het gemeentebestuur.

wallen. *En passant* wast het gezuiverde, doch geparfumeerde Goois rioolwater ook wat andere onwelriekende bijverschijnselen weg die een koe eigen zijn. Toch een koe met Goois luchtje!

Literatuur

- J. Delfgou, H. van der Horst, J. Groeneveld en R van der Schaaf, bijdragen 'Nieuwbouw in Eemnes' (periode 1965-1973), in: *Historische Kring Eemnes*, jaargang 26, nr. 2, 2004.
- L. van Eijle en A. Klap, *De verdwenen streekdrachten van Eem tot Vecht – 'Mooi van lijn en kleur'*. Naarden/Laren NH 2008.
- J. Groeneveld, 'Infrastructuur en ontwikkeling van Eemnes 1815-1940', m.n. Deel 5 (Slot), 'Een grensgemeente tegen Het Gooi', in: *Historische Kring Eemnes* 35, nr. 1, 2013, p. 5-22.
- J. Groeneveld, '120 jaar feesten in Eemnes', 2 delen, in: *Historische Kring Eemnes* 35, nr. 3 en 4, 2013, resp. p. 99-120 en 179-201.
- J. Groeneveld, 'Stadjes, buurtschappen en polders', hoofdstuk 1 in: Jan Out e.a. (red), *Eemnesser Namenboek – Verklaringen van onze plaats- veld- water- huis- en straatnamen*. Eemnes 2021.
- J. Out e.a., *Historische Canon van Eemnes*. Eemnes 2011, met name .
- H. Pleij, *De herontdekking van Nederland – Over vaderlandse mentaliteiten en rituelen*. Amsterdam 2003.
- W. Sleumer Tzn., *Eemnes, randgemeente van het Gooi – Onderzoek naar de levensomstandigheden der bevolking van plattelandsgemeenten, in opdracht van de Stichting Maatschappelijk werk ten plattelande*. Amsterdam 1950.

Noten

1. Ik gebruik de term 'esdorpenlandschap' uit de historisch-geografische vakliteratuur. De Noord-Nederlandse (Drentse) term 'es' is volledig synoniem met 'eng' of 'enk' ten zuiden van de lijn Zwolle/Coevorden.
2. *De Gooi- en Eemlander* d.d. 17-09-1920, 'Volksfeesten te Hilversum'.
3. *De Gooi- en Eemlander* d.d. 22-04-2023, regiokaarten, ingezonden brief.
4. *De Rotonde*, d.d. 19-05-2023.
5. Persoonlijke gespreks herinnering.
6. Persoonlijke herinneringen aan gesprek en presentatie.
7. eemnesserkoeientrofee.nl/loflied
8. Van Eijle e.a., p. 30 en 46
9. Krantenberichten op internet, documentatie HK Eemnes.
10. Documentatie HK Eemnes.

JAAP GROENEVELD publiceert sinds 2004 over regionale en lokale geschiedenis van het Gooi en Eemland. Historisch-geografische onderwerpen vormen een rode draad en zijn voorkeur gaat ernaar uit leemten nader te onderzoeken. Hij was bestuurslid en eindredacteur bij Tussen Vecht en Eem (2003-2010) en bestuurslid bij de Historische Kring Eemnes (2009-2020).

Laren en Blaricum nóg twee gemeenten

Herhaaldelijke pogingen tot fusie steeds mislukt

Cees Meyer

Samenvoeging van Laren en Blaricum tot één gemeente is een onderwerp dat in de vorige eeuw in beide dorpen voor de nodige beroering heeft gezorgd. In 1920-1922, in 1951 en rond de eeuwwisseling speelde het plan tot vergaande samenwerking tussen Blaricum, Eemnes en Laren, de BEL-gemeenten. En ook daarna kwam er opnieuw een provinciaal voorstel voor herindeling van Laren, Blaricum en Huizen, een voorstel dat overigens sinds 2018 weer van tafel is. Kortom, de onderlinge grenzen tussen deze Gooise dorpen – vooral die tussen Laren en Blaricum – lijken allerminst in beton gegoten te zijn.

Voorstel-Polak

Dit artikel gaat over de eerste poging tot gemeentelijke herindeling van Laren. Er was een wetsvoorstel tot samenvoeging van Laren met Blaricum ingediend in 1921. Het begon in de Eerste Kamer met een voorstel aan de minister van Binnenlandse Zaken Ruys de Beerenbrouck om de Gooise gemeenten Bussum, Naarden, Laren, Blaricum en Huizen samen te voegen tot een nieuwe gemeente, die qua inwoneraantal even groot zou zijn als het al sterk verstedelijkte Hilversum (toen 37.000 inwoners). Achtergrond van het voorstel was dat de dorpen in het Gooi met uitzondering van Huizen een snelle groei doormaakten in het eerste kwart van de twintigste eeuw. Elke gemeente deed er alles aan om zoveel mogelijk inwoners te trekken. In Laren maakten boeren van de gelegenheid gebruik hun

slechte grond voordelig van de hand te doen aan bouwlustige forensen of kunstenaars. Gevreesd werd dat verdere uitbreiding van de bebouwde kom van de dorpen het natuurschoon zou aantasten.

Het was het Eerste-Kamerlid Henri Polak, een prominent inwoner en tevens gemeenteraadslid van Laren, die het voorstel tot gemeentelijke herindeling van de stad Naarden

en de vier Gooise dorpen deed. Polak was een grote ijveraar voor het behoud van het natuurschoon. Minister Ruys nam het voorstel over en vroeg advies aan het bestuur van de provincie Noord-Holland. Gedeputeerde Staten lieten vervolgens aan de Gooise gemeenten de keuze uit twee mogelijkheden: samenvoeging van de vijf gemeenten (het 'grote plan') ofwel een fusie

Gemeenteraadslid en lid van de Eerste Kamer, Henri Polak.

van Naarden en Bussum, een fusie van Laren en Blaricum en handhaving van Huizen als zelfstandige gemeente (het 'kleine plan').

De pogingen tot één nieuwe, grote Gooise gemeente naast Hilversum te komen liepen al snel spaak. Geen van de vijf gemeenten zag er heil in. Na een gezamenlijke bespreking op uitnodiging van het provinciebestuur in Haarlem op 19 juni 1922 volgde op 12 juli het formele besluit dat *voorshands de vereniging van de gemeenten Naarden, Bussum, Laren, Blaricum en Huizen niet zal worden bevorderd.*

Het 'kleine plan' werd door provincie en rijk wél levensvatbaar gevonden en dan met name het voorstel tot samenvoeging van Laren en Blaricum tot een nieuwe gemeente. Het positieve advies (uitgebracht op 2 februari 1921) van B. en W. en een bijna unanieme gemeenteraad van Laren lag daaraan ten grondslag. Het resulteerde in het wetsvoorstel van 30 augustus 1921: Wet tot Vereniging van de Gemeenten Laren en Blaricum.

Goois Natuurreservaat

Het 'grote plan' werd dus al snel 'afgeschoten', maar kreeg nog wel een staartje. De herindelingsplannen van de minister, zo schrijft Gouka, deden het besef indalen dat een halt moest worden toegevoerd aan verdere aantasting van de bossen en heiden: *Hou fraaie uitzichten over engen en heiden open.* Op initiatief van de burgemeester van Bussum, H. de Bordes, werd daarom in navolging van de Larense schoonheidscommissie een 'Centrale Schoonheidscommissie voor het Gooi' ingesteld en bezet met deskundigen. Zij werden op hun beurt terzijde gestaan door een Gooise Belangencommissie van vertegen-

Burgemeester van Laren, jhr. H.M.L. van Nispen tot Sevenaer.

woordigers uit alle colleges van B. en W. van de zes Gooise gemeenten plus die van Baarn en 's-Graveland. Maar meer dan een rapport over behoud van het natuurschoon leverde deze gemeentelijke samenwerking niet op. Als het op uitvoering van de plannen aan kwam, was het voor de Gooise bestuurders blijkbaar moeilijk over de grenzen van de eigen gemeente heen te kijken. Het was uiteindelijk te danken aan het initiatief van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten en baron A. Röell, commissaris van de koningin van Noord-Holland, dat in 1932 de Stichting Goois Natuurreservaat (GNR) tot stand kwam. Zoals bekend was en is het doel van het GNR het behoud van het natuurschoon in het Gooi door de aankoop van terreinen en die vervolgens in ongeschonden toestand te bewaren als natuurreservaat.

Laren vóór

De voorgestelde samenvoeging met Blaricum liet het grootste deel van de inwoners van Laren onverschillig. Er was slechts een kleine maar wél spraakmakende groep van fervente voorstanders onder leiding van burgemeester jhr. H.M.L. van Nispen tot Sevenaer. Maar de mogelijke vorming van Laren, Blaricum samen met Huizen tot een nieuwe gemeente werd krachtig veroordeeld. *De persoonlijke en godsdienstige gevoelens van de inwoners van het overwegend protestantse vissersdorp Huizen staan lijnrecht tegenover het merendeel van de bevolking van Laren en Blaricum,* schreef burgemeester Van Nispen in zijn advies aan het provinciebestuur. Fusie van Laren en Blaricum was daarentegen 'alleszins aan te bevelen'.

Burgemeester Van Nispen: *Beide gemeenten ontwikkelen zich snel en groeien in elkaar in die mate dat uitstel van samenvoeging zelfs nadelig moet werken.* Politiek en bestuurlijk Laren dacht daarbij waarschijnlijk ook aan de weigering van Blaricum een financiële bijdrage te leveren voor Larense voorzieningen zoals de openbare leeszaal en het St.-Jansziekenhuis, waarvan de Blaricumse bevolking overigens wel gebruikmaakte.

Enorme onrust

De beoogde samenvoeging bracht vooral enorme onrust teweeg in Blaricum. Die gemeente telde toen zo'n 1900 inwoners en was

werd geregeld met als gevolg dat Laren eerst alle proviand kreeg en Blaricum pas één of twee dagen later.

'Mensonterend'

Blaricum vond gedwongen samenvoeging met Laren 'een mensonterende toestand'. De Blaricummers ervoeren de samenvoeging als een annexatie. In februari 1921 vond, georganiseerd door een snel geformeerd actiecomité, een bijeenkomst plaats waar 350 Blaricummers aanwezig waren. Er werd besloten een verzoekschrift naar de minister van Binnenlandse Zaken Ruys de Beerenbrouck te sturen, waarin handhaving van de

Gemeenteraad van Laren in vergadering bijeen.

veel kleiner dan Laren (ruim 5000). De Blaricumse bevolking was daarom bang om na de fusie volledig door Laren te worden overvleugeld. Het wantrouwen in de hele operatie was nog eens versterkt door het feit dat in 1913 de Larense burgemeester Van Nispen tot Sevenaer tevens tot eerste burger van Blaricum was benoemd. In dat dorp ontstond toen al het vermoeden dat de benoeming van Van Nispen de voorbode van een aanstaande integratie met Laren was. De Blaricummers meenden ook dat zij door de burgemeester werden achtergesteld. Zij verweten bijvoorbeeld Van Nispen dat de distributie van levensmiddelen tijdens de Eerste Wereldoorlog vanuit Laren

'volle zelfstandigheid' werd bepleit. Het verzoekschrift telde 971 handtekeningen, de helft van de inwoners had dus getekend.

In de actievergadering uitten de Blaricummers meerdere grieven tegen Laren. Zo werd aan de Blaricumse gemeenteraad gevraagd subsidie te verlenen aan de recent opgerichte Openbare Leeszaal Laren-Blaricum. Maar Blaricum wees het verzoek af, omdat de bibliotheek in Laren was gevestigd en geen filiaal in Blaricum kreeg. Een raadslid: *Moeten wij wel geld geven en moeten wij om een boek te lenen helemaal naar Laren gaan? Ik denk er niet over.*

Een doorn in het oog van Blaricum was

ook dat het zevenhoofdige bestuur van het op te richten (of al opgerichte?) St.-Jans-ziekenhuis slechts twee Blaricumse bestuursleden zou gaan tellen, terwijl het dagelijks bestuur geheel in handen van Laren was. Maar Laren durfde wel weer om subsidie te vragen aan de Blaricum. De gemeenteraad wees ook dat verzoek uiteindelijk af.

De protestbijeenkomst sloot af met een 'Hoera voor een zelfstandig Blaricum!', gevolgd door een daverend applaus. Tekenend voor de sfeer was dat een verslaggever uit Laren van *De Gooi- en Eemlander* de protestvergadering niet mocht bijwonen, omdat hij geen geboren Blaricummer was!

Blaricums rapport

De gemeenteraad van Blaricum stelde hierna een commissie in die een rapport voor behoud van de zelfstandigheid moest opstellen aan Gedeputeerde Staten. Schrijver van het rapport was de in Blaricum woonachtige Victor van Vriesland, een schrijver en dichter die tot in de jaren zestig landelijke bekendheid genoot. Het rapport met de titel *Blaricum en zijn recht op zelfstandigheid* kwam gereed in december 1921 en werd in een speciale vergadering van de Blaricumse gemeenteraad op 31 december voorgelezen aan de aanwezige raadsleden en bezoekers.

Carry van Bruggen, inwoner van Laren en toen een bekende schrijfster, had een column (*Plattelandjes*) in het *Algemeen Handelsblad*. In een van haar zaterdagse *Plattelandjes* schreef zij over het Blaricumse rapport: *Toen heb ik dan maar voor één gulden vijftig het boekje gekocht! En o, lieve troost, wat bleek dat een aardig boekje, wat een sappig, zot, mal boekje, wat*

echt Blaricums, wat een echt intellectueel boekje, wat een keurig boekje zo waar ook, met snoezige prentekens van Blaricum in vroeger eeuwen, en getrouwe konterfeitsels van de Larense kap en de Blaricumse kap om Gedeputeerden eens fris aan het verstand te brengen, hoeveel die toch wel verschillen... Ook de volgende passage in de column van Carry van Bruggen wil ik u niet onthouden: Ziet nu dit schouwspel hoe zich thans

Blaricum, dat oude breinest, brouwketel en proefveld van het ongehoorde, het ongedachte [...] hoe het zich thans onder aanroeping van Struycken en van Thorbecke, van Mackay en van Abraham Kuypen op de heilige rechten van het Historische Gewordene beroept....

Het ruim honderd pagina's tellende rapport met bijlagen bevatte natuurlijk alle denkbare grieven en bewijzen van achterstelling door Laren – rijp en groen – die Blaricum maar kon bedenken. In het rapport werd tevens gewag gemaakt van de verschillen tussen de dorpen. De Blaricumse boer bezat bijvoorbeeld veel vruchtbaarder grond dan de schrale grond waarop zijn Larense collega moest boeren. De commissie voorspelde dat in de buurgemeente veel landbouwgrond zou plaatsmaken voor villabouw en de boerenstand in Laren 'allengs zou verdwijnen'. Dat was op termijn niet verkeerd gezien, hoewel de ontwikkeling in Blaricum in de loop van de twintigste eeuw niet anders zou gaan. Het rapport wees ook op verschillen in de boerendracht, de afwijkende tongval van het Blaricumse dialect ten opzichte van het Larense en de specifiek Blaricumse familienamen Rigger, Borsen, Raven, Puyk, De Jong tegenover die van Laren (Calis, Majoor, Van den Brink en Smit). Gelukkig zagen de rapporteurs wel

in dat het hier slechts *aardig kleine symptomen van de vanouds traditionele scheiding tussen Laren en Blaricum* betrof.

Van meer gewicht was het betoog dat het 'zuinige' Blaricum met zijn streven naar een overschot op de gemeentebegroting na de samenvoeging met tekorten zou worden geconfronteerd. Laren werd *speciaal op het gebied van subsidies voor particuliere initiatieven een aanzienlijk ruimer en zorgelozer financiering* verweten dan Blaricum opportuun achtte. Commissielid prof. G. van Rijnberk stelde daarnaast de retorische vraag: *Heeft men al eens nagegaan of de administratie [bestuur, CM] van grote gemeenten in verhouding werkelijk goedkoper is dan die van kleine?* Ook tegenwoordig een waarheid als een koe.

Een opmerkelijk argument contra de samenvoeging met Laren was de bewering dat de erfgooiersgrond in Laren en het uitgestrekte heideterrein beide in de richting van Hilversum waren gelegen en dat daardoor 'de sterke en natuurlijke expansie' van Laren zich in de nabije toekomst naar Hilversum zou uitstrekken en dus juist van Blaricum áf. Blaricum daarentegen zou zich in de toekomst uitbreiden op de hoge erfgooiersgronden in de richting van Huizen.

Negatief advies

De adviezen die Laren en Blaricum uitbrachten over het wetsvoorstel tot 'Vereeniging van Laren en Blaricum', bevatten dus nogal uiteenlopende meningen en conclusies. Reden voor Gedeputeerde Staten een hoorzitting over de samenvoeging te organiseren op 8 mei 1922 in het *Patronaatsgebouw* aan de Eemnesserweg. Op 17 mei deelde het provinciebestuur mee dat *hoewel geenszins overtuigd dat de gemeenten Laren en Blaricum op den duur gescheiden moeten blijven* het had beslo-

ten negatief over het wetsontwerp tot samenvoeging te adviseren. Het wetsontwerp werd daarop ingetrokken. In Blaricum werd gezegd dat door het hardnekkige verzet van de bevolking Gedeputeerde Staten de regering geen positief advies had durven geven voor de samenvoeging met Laren. Eerder was er al een einde gekomen aan het door jhr. Van Nispen vervulde burgemeesterschap van Laren en Blaricum. Bij de laatste volkstelling was namelijk gebleken dat de (gestegen) inwonersaantallen van beide gemeenten wettelijk niet toelieten dat beide burgemeestersfuncties door één en dezelfde persoon werden vervuld.

Dat commissaris van de koningin jhr. Röell na een wandeling door Laren en Blaricum had vastgesteld dat beide dorpen 'een Siamese tweeling' vormden, beloofde voor behoud van beider zelfstandigheid in de toekomst weinig goeds. Toch zijn, nu honderd jaar later, de grenzen tussen beide Gooise villadorpen ondanks de herhaaldelijk opduikende plannen tot fusie of integratie intact gebleven.

Bronnen en literatuur

C.M. Abrahamse, Tussen Vecht en Eem, 1994-2.

A.J. Gouka, *Om de toekomst van Gooi- en Vechtstreek 1404-2004*, doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam, 2004.

Henri Klein, *Kroniek van een erfgooiersdorp*, dl III en IV.

Carri van Bruggen, *Plattelandjes*, 1988.

Archief gemeentebestuur Laren SAGV 098, inv nr. 4.

CEES MEYER is redactielid van het *Kwartaalbericht* van de Historische Kring Laren. Hij studeerde geschiedenis en rechten aan de Universiteit van Utrecht. Tot zijn pensionering was hij docent en bestuursjurist aan de Hogeschool Utrecht. Tevens is hij biograaf van oud-premier Jan de Quay: *Jan de Quay 1901-1985 een biografie*, Amsterdam 2014.

Bonje en nabuurschap tussen Vecht en Eem

Religieuze grenzen (1572-2000)

Henk Michielse

Eeuwenlang was het gebied tussen Vecht en Eem een wirwar van kerkelijke gezindten. Die religieuze grenzen begonnen zich af te tekenen sinds het einde van de zestiende eeuw, toen het protestantisme in de jonge Republiek der Verenigde Nederlanden de heersende godsdienst was geworden. Bepaalde plaatsen gingen over naar de Reformatie, terwijl andere helemaal of grotendeels katholiek bleven.

Eppo Doeve, 'Naarden 1572' (gemeente Huizen).

Dit roept een aantal vragen op. Deed de scheiding tussen de gezindten zich overal voor als een blikseminslag of was het een geleidelijk proces? Werkte de theologisch en kerkrechtelijk harde scheiding ook door in het dagelijkse leven en waren de grenzen hermetisch gesloten of was er ook nog zoiets als 'omgangsoecumene', de vreedzame omgang tussen mensen van verschillende richtingen?

Breklijn Rome-Reformatie

In 2022 hebben we in onze regio het iconische jaar 1572 herdacht, niet als 'de geboorte van Nederland', zoals een landelijke project beoogde' maar als *het verbijsterende jaar 1572*,

waarin protestant tegenover katholiek stond, katholiek tegenover katholiek, de geuzen katholieke priesters vermoordden en, als het zo uitkwam, ook protestantse medestanders maltraiteerden. Een jaar waarin steden als Naarden slachtoffer werden van economische, politieke en religieuze tegenstellingen naast het harde optreden van het regeringsleger van landvorst Philips II. Dit alles hebben we bij de herdenking in Naarden van de ramp van de stad in 1572 en in de TVE-bundel *Naarden 1572 – burgermoord en brandstichting* uitvoerig aan de orde kunnen stellen.²

Pas tussen de jaren 1579 en 1588 zou de Republiek der Verenigde Nederlanden haar beslag krijgen en werd Nederland officieel

een staat met het calvinisme als heersende godsdienst. De aanhangers van andere confessies waren tweederangs burgers, al zou het nog ongeveer een eeuw duren voor de religieuze verhoudingen waren uitgekristalliseerd. In zijn proefschrift *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie*³ lokaliseert Jan de Kok de consolidatie van de religieuze verhoudingen in Nederland rond 1650, al zullen zich lokaal nog wel aardig wat schommelingen hebben kunnen voordoen.

afslot met de bundel *Geuzen en papen* werd ook de vraag opgeworpen naar het waardoor van deze verschillen. Zo bleven alle Gooise dorpen in grote meerderheid katholiek, behalve Huizen op den duur. Waardoor? Ruud Hehenkamp, die zich grondig verdiepte in de religiegeschiedenis van Huizen, veronderstelt, dat het vissersleven van de Huizers zich voornamelijk op zee afspeelde en op zee zijn de vissers alleen met God, wat hen ontvankelijk maakte voor het calvinisme. De andere

'Het gewicht van de bijbel' (Museum Catharijneconvent).

Grillig patroon

Juist in onze regio kunnen we goed zien, dat de *protestantisering* van Nederland geen bliksemschicht was maar een tijdrovend proces, waarvan de uitkomst lang niet altijd de gewenste was. Ondanks het verbod op de uitoefening van de katholieke religie, zowel in Holland als in Utrecht – de gewesten waar het gebied tussen Vecht en Eem onder viel – en ondanks velerlei pogingen tot protestantisering en de soms harde repressie bleef een aantal plaatsen helemaal of grotendeels de oude religie trouw.

In de onderzoeksgroep Katholieke en protestant tussen Vecht en Eem, die haar werk

plaatsen waren boerendorpen, waar het katholieke kerkelijke leven nauw verweven was met het ritme van het boerenleven. In november 2014 verscheen in het dagblad *Trouw* een heel andere theorie. In het interessante artikel *Godvruchtig klimaat* werd een relatie gelegd tussen streng calvinisme en schrale zandgrond. Voor de relatie tussen klimaat en religie werd voor de Nederlandse regio's verwezen naar de Veluwe. De auteur citeerde met instemming de theoloog Henk Vreekamp, jarenlang predikant in Epe, volgens wie het strenge protestantse geloof in hechte gemeenschappen nauw samen hing met de zandgrond en het ploeteren op onvruchtbare aarde. Ook deze theorie klinkt heel plausibel

Plaatsen	Bevolking, totaal	Hervormd	Katholiek	Anderen
Huizen	1840	1761	22	57
Lage Vuursche	248	227	17	
Loosdrecht	2278	2097	125	56
Bussum	588	44	544	
Laren	1484	27	1457	0
Blaricum	549	26	522	1
Ankeveen	398	132	262	4
Hilversum	3541	1032	1818 + 517 oud- katholiek	174
Eemnes, beide	1164	388	769	7
Soest	1541	377	1116	48
Loenen	1023	655	280	88
Nederhorst dB	729	450	239	40
Weesp	5232	1760	1041	452
Muiden	1281	745	433	103
Muiderberg	206	146	49	11
's Graveland	1003	681	264	56
Naarden	2377	1826	409	142
Baarn	967	557	385 + 6 oud- atholiek	19

De verhouding protestant-katholiek in het gebied tussen Vecht en Eem op basis van de volkstelling van 1809.
De term 'anderen' betreft joden, lutheranen, doopsgezinden en remonstranten.

net als de hypothese van Ruud Hehenkamp. Maar kloppen deze theorieën ook?

In reactie op het artikel in *Trouw* schreef ik vanwege mijn ervaring als begeleider van het project *Katholiek en protestant* een reactie onder de titel *Op zand gedijen alle religies*. Tegenover de Veluwe wees ik op de Gooise dorpen waar de boeren eveneens op de hoge zandgronden moesten ploeteren maar juist katholiek bleven. Mijn conclusie was dat je in historisch onderzoek ter verklaring van deze verschillen beter geen algemene theorieën kunt gebruiken, hoe aantrekkelijk ze ook zijn, maar dat je ter plaatse nauwkeurig onderzoek

moet doen naar hoe een en ander precies is verlopen, zoals bij *Geuzen en papen* juist ook is gedaan.

Zou het voor Huizen niet een grote rol hebben gespeeld, dat er na 1578 meer dan vijftientig jaar helemaal geen zielzorger in die plaats aanwezig was, noch pastoor noch predikant? Zie ook Volendam, eveneens een vissersdorp aan de Zuiderzee, dat helemaal katholiek bleef. En zou het voor Ankeveen niet heel belangrijk zijn geweest, dat de ambachtsheren en -vrouwen katholiek bleven evenals de heren van Kronenburg in Loenen? De uitkomst van het protestantiseringspro-

Adriaan van der Venne, 'De Zielenvisserij' (Rijksmuseum Amsterdam).

ces is voor het eerst met harde data over de religieuze verhoudingen in Nederland af te lezen uit de allereerste volkstelling van 1809.⁴ Het resultaat voor onze streken – de Vechtstreek, Eemland bewesten de Eem en het Gooi – wordt door Gerrit Schutte in zijn openingsartikel van *Geuzen en papen* treffend getypeerd. Hij schrijft over een *grillig patroon* en over een *geheel in wanorde geraakte puzzel*. Huizen, Lage Vuursche en Nieuw-Loosdrecht waren helemaal of bijna helemaal (Oud-Loosdrecht) protestant geworden. Bussum, Laren, Blaricum daarentegen bleven praktisch geheel katholiek, terwijl Ankeveen, Hilversum, Eemnes en Soest een forse katholieke meerderheid hadden. Nederhorst den Berg, Loenen, Weesp, Muiden, Muiderberg en Baarn ten slotte werden in meerderheid protestant maar met een grote katholieke minderheid.

Protestant en katholiek geworden

'Geus of Paaps – protestant en katholiek geworden', dat is niet voor niets de titel van de slotbeschouwing in *Geuzen en papen*. Al neigde je naar de Reformatie, je was niet meteen een goede calvinist. En de katholieken die

van heersende groep een onderdrukte minderheid waren geworden, moesten zichzelf opnieuw zien uit te vinden.⁵ Zo waren er misschien wel een paar echte calvinisten, maar de calvinistische gemeenten moesten van de grond af worden opgebouwd. Makkelijk had een predikant het in de beginjaren van de Reformatie in ons gebied zeker niet. In de classis Amsterdam werd bericht, dat de kerkelijke goederen die volgens besluiten van de Staten van Holland gebruikt zouden moeten worden voor de instandhouding van de gereformeerde eredienst, ofwel verdwenen waren ofwel voor andere zaken werden gebruikt.

De classis, die tegen nevenfuncties van dominees was, benoemde de eerste Naardense predikant Cornelis Janszoon tevens tot schoolmeester, omdat hij anders zou 'verhongerden'.⁶

Nu moesten de burgers die zich van de paapse religie hadden afgekeerd, nog tot echte gereformeerden worden gevormd, want ook al waren er die niet katholiek meer waren, gereformeerd werden ze van de ene dag op de andere evenmin. Lidmaat van de kerk waren er ook heel wat minder dan zogeheten 'liefhebbers', mensen die wel de gereformeerde

diensten bijwoonden, maar geen officieel lidmaat van de toen zo genoemde Gereformeerde Kerk werden.

De zondagse prediking was het eerste middel om het gereformeerde geloof te verspreiden, vervolgens het onderwijs, inclusief de leerdienst, het onderricht in de *Heidelbergse Catechismus* 's middags. En dan was er nog de kerkelijke tuchtuitoefening die betrekking had op zowel het geloof als het persoonlijk leven: tegen restanten van magie en katholicisme en tegen overspel, prostitutie, dansen, dronkenschap enzovoort.⁷

Hoe hard de kerkelijke tucht ook nodig kon zijn, blijkt onder andere uit de vele klachten op de Synode van 1606 over kosters en schoolmeesters zoals in Nederhorst den Berg: *Op veele plaetsen de costers ende schoolmeesters den predicanten gansch ongehoorsaem zijn om in de gunst van d'huyslyuden te blijven, die haer dreygen met cassatie, soo se den predicant ende de kercke in de suijsere religie dienstich zijn.*⁸ Zij waren dus niet zo precies in de leer en lieten de huik hangen naar hun niet zo streng protestant geworden of nog altijd katholiek gebleven medeburgers. Pas na de Synode van Dordrecht werden de grenzen scherper getrokken.

Catholyck ende bitter

De katholieken waren intussen een onderdrukte minderheid geworden, zelfs in plaatsen die helemaal of grotendeels katholiek waren gebleven. Hoe de katholieken in Nederland zich opnieuw moesten zien uit te vinden, is prachtig beschreven in *Katholiek in de Republiek. De belevingswereld van een religieuze minderheid 1570-1750* van Carolina Lenarduzzi.⁹ *Ach wat een verdriet, wat een tranen* schreef een dichter

'Katholieke familie bij de ruïne van hun vroegere kerk' (Museum Catharijneconvent).

ter in 1582. Sinds circa 1580 werden allerlei antikatholieke ordonnanties uitgevaardigd, *die de grondvesten onder het bestaan van overtuigde katholieken deden schudden*. Alles wat publiekelijk katholiek was, werd in de ban gedaan. Hun opvattingen en rituelen werden als *paepse superstitiën ende afgoderie* verketterd. In hun kerken werden geen missen meer opgedragen, de altaren afgebroken, hun kloosters gesloten. Er waren geen heiligendagen meer, geen grote stadsprocessies en geen religieuze gildefeesten.

En wat vooral rampzalig was, de priesters mochten de sacramenten niet meer toedienen, waardoor de katholieke gelovigen verstoken waren van de toegang tot hun zielenheil, vooral via het sacrament der stervenden. Ze moesten het voortaan doen met geheime huiskerkjes zoals er in Naarden een was, en later met hun schuilkerken in boerenschuren, die op vele plaatsen tussen Vecht en Eem ontstonden zowel in de katholiek gebleven plaatsen als in die met een gemengde bevolking.

De *Unie van Utrecht* garandeerde gewetens-

vrijheid, maar dat was voor katholieken niet genoeg. Het katholicisme is immers, citeert Lenarduzzi de bondige formulering van de (protestantse) prof. Van Deursen, *niet een manier van denken maar van leven*, terwijl het bij protestanten om het Woord gaat en om de leer.

Ook in bestuurlijk-maatschappelijk opzicht werden katholieken gekortwiek. Ze mochten geen politieke ambten meer vervullen en vaak werden ze gewantwoord als handlangers van de vijand. Kortom: op alle fronten werden katholieken, aldus Lenarduzzi, *van het middelpunt naar de zijlijn van de samenleving verdreven*. Maar ze slaagden er inderdaad wel in om zichzelf opnieuw uit te vinden en de ruimte te vullen die hun nog wel gegund werd en vaak ook meer, niet altijd tot genoegen van hun protestantse burens.

Tolerante stadsbestuurders

De vraag hoe protestanten en katholieken met elkaar omgingen, betreft uiteraard vooral de plaatsen waar de katholieken in de meerderheid waren of waar zij een substantiële

minderheid vormden. Formeel bleven ze elkaar onverminderd afwijzen. In de teksten worden de katholieken door de protestanten onverminderd aangeduid als *papen* en werd er gesproken over *paepse stoutigheden*, terwijl de katholieken de protestanten *ketters* bleven noemen of *geuzen*, een term die bij hen een heel negatieve connotatie had.

In Hollandse steden waren de protestantse stadsbesturen overigens meestal heel wat toleranter dan de classis Amsterdam, de predikanten en de kerkenraden. Stadsbesturen huldigden eerder het principe van *leven en laten leven* en wilden – net als later burgemeester Job Cohen – *de boel bij elkaar houden*.

Een mooi voorbeeld is Weesp, waar de katholieken een flinke minderheid vormden. In de vroedschap van 31 leden waren er tot 1622 tien katholieken. De protestantse bestuurders vonden het geen probleem, al had de kerkenraad meermalen geklaagd over het *hoge papengehalte*. Maar in 1622 droegen de Staten van Holland na klachten de baljuw van Gooiland P.C. Hooft op om de raad van Weesp van de vele katholieken te zuiveren, wat hij met grote tegenzin deed.

Gijsbert Jansz Sibilla, 'De Grote Kerk van Weesp' (Museum Catharijneconvent).

A. Rademaker (1670),
"t Kronenburg' en Loenen
(Rijksmuseum Amsterdam).

De tolerantie van de Weesper stadsbestuurders bleek ook daarna. De afgezette vroedschapsleden werden al na een paar dagen benoemd in functies als gasthuismeester, weeshuisvader of molenmeester, terwijl de twee afgezette katholieke bodes aangesteld werden als kamerbewaarders van de weeshuismeesters en de gasthuismeesters. Anders dan de kerkenraad bleven de stadsbestuurders ook daarna hun tolerante beleid zo veel mogelijk voortzetten.¹⁰

Grensoverschrijdingen

Ook in het dagelijks leven kon het heel anders aan toe gaan dan kerkleiders van beide richtingen wensten, en konden er zich regelmatig 'grensoverschrijdingen' voordoen. Heel opmerkelijk waren de gemengde huwelijken, die in Nederland ten tijde van de Republiek ondanks de harde regelgeving ter ontmoediging ervan herhaaldelijk voorkwamen zoals in het 'paepsch boerendorp' Soest, waar de katholieken een zelfbewuste meerderheid vormden.¹¹ De Staten van Utrecht hadden weliswaar bepaald dat bij gemengde huwelijken de kinderen altijd gereformeerd moesten worden opgevoed, maar de ouders waren doorgaans veel praktischer zoals in Eemnes. Daar gingen de jongens met de vader mee naar zijn kerk en de meisjes met de moeder

naar de hare.¹² Het kon trouwens ook goed mis gaan, vooral als er bij het overlijden van de ouders gebakkeleid werd over de nog niet volwassen kinderen: in welk geloof moesten ze verder worden opgevoed en onder welke wezenzorginstelling moesten ze komen te vallen?

Schandaele ende opspraecke

Een interessante situatie deed zich voor als de politiek-juridische verhoudingen in een plaats afweken van de landelijke situatie. In ons gebied zien we dat in een paar dorpen.¹³ In Loenen bleven de heren van Kronenburg katholiek, terwijl het dorp in meerderheid protestant werd. Die heren bezaten het patronaatsrecht van de kerk, dat wil zeggen het recht van voordracht van voorgangers en andere kerkelijke functionarissen en het toezicht op het beheer van de kerkelijke goederen. Ook na de Reformatie bleven zij dat recht behouden tot groot ongenoegen van predikanten en kerkenraden.

Ds. Johannes Kickius, predikant van 1644 tot 1674, bleef zijn hele ambtsperiode strijd leveren tegen de paapse stoutigheden. Zo deed hij in de classisvergadering van 1657 zijn beklag over *de groote stoutigheyt der papisten, die in groote confluentie te Slootdijk uit het gerecht Cronenburg te samen komen en haer afgoderije oefenen in een groot predickhuys daertoe gemae-*

ckt. En de schout, die daar eigenlijk tegen op zou moeten treden, deed niets, omdat hij daar was aange-steld door de heer van Kronenburg, een *Paeps Heer*. Met het overlijden van Kickius hielden de klachten over de Loenense katholieken op.

In Ankeveen was de verhouding zo mogelijk nog spannender. De katholiek gebleven ambachtsheer en -vrouwe gebruikten hun invloed om zo veel mogelijk de katholieke zaak te bevorderen. Het ambachtsheer/ambachtsvrouweschap was een uit de Middeleeuwen stammend ambt. Zij waren de eigenaren van een gebied en bezaten de lagere justitie. Dat leverde veel klachten op van de kerkenraad. In 1632 klaagde deze over het bezoek dat de bekende priester Marius aan Ankeveen zou brengen: *Alle christelijke patriotten staan verwonderd over de stoutigheden van de vele paven die vanwege het bezoek van Marius naar Ankeveen zijn gekomen. Het einde zal zijn het verderf van het land en de ruïne van de ware religie in Ankeveen.* In 1656 beklagde de kerkenraad zich weer, nu over het feit, dat de ambachtsheren ook over hun kerk de baas waren en dat de administratie van de kerkgoederen berustte bij paapse kerkmeesters en dat zij *dies bevreest zijn, dat van die gelden gebruikt zal worden ten dienste van de paapsche afgoderij en onttrokken zal worden aan de ware gereformeerde religie.*

Onder bescherming van de ambachtsheer/vrouwe durfden de katholieken veel te doen wat officieel verboden was. Zo begroeven ze iemand met een processiekruis voorop en als

Rouwboard van Maria Elisabeth de Walé in de Sint-Maartenskerk (foto Jan Veerman).

de rouwstoet langs kwam, knielden ze of namen de hoed af. Het kon zelfs gebeuren dat er priesters in een protestantse kerk waren geweest *met keersen ende andere uysterlycke gewaede tot een schandaele ende opspraecke van alle eerlycke luyden.* Muziek was bij katholieken ook een bekende manier om zich hoorbaar te maken.

Elders klaagde een predikant over de ongehoorde brutaliteit van de paven: *ze zingen harde choorsangen als sy vergadert sijn, so over leyt [luid], dat men langs de straet gaande, haar singen wel 3 ofte 4 huisen verre hooren kan.* Een katholieke bron weet te vertellen dat de katholieken van Ankeveen in 1605 hun medegelovigen met luid klokgelui opriepen tot de mis en dat ze ook uit volle borst de vespers zongen, zodat iedereen hen kon horen.¹⁴

De kleine protestantse gemeente van Ankeveen was ook regelmatig het mikpunt van pesterijen. Tijdens de kerkdienst bleef de herberg tegenover de kerk gewoon open en werd er voor de kerk gedanst en luidkeels gezongen. Soms werd de kerkdeur dichtgespijkerd of liepen er zo maar koeien te grazen op het terrein van de kerk. De schout liet het allemaal toe en de protestanten lieten het gelaten over zich heen gaan. De plakaten van de overheid met het bevel diensten en alle vormen van uiterlijk vertoon van katholicisme te beëindigen hielpen geen zier.

Een zeer strijdvaardige ambachtsvrouwe was Maria Elisabeth de Walé (1691-1753). Haar

fraaie rouwbord hing eerst in de protestantse dorpskerk en daarna in de latere katholieke Martinuskerk. Zij maakte van Ankeveen een soort katholieke enclave in een overwegend protestantse omgeving. Zij lag voortdurend overhoop met de streng orthodoxe dominee Arnold Voet. Het kwam nooit meer goed tussen die twee, al probeerden dorpelingen van beide kanten een verzoening te bewerkstelligen. Op zijn oude dag was ds. Voet totaal moegestreden. Hij schreef: *Ik ben het klagen moede geworden.*¹⁵

De boel bij elkaar houden

Ondanks bovenstaande voorbeelden van vijandigheid tussen protestanten en katholieken, met aan de ene kant angst voor *het verval van de ware religie* en aan de andere kant *de bitterheid en tranen*, zijn er ook mooie voorbeelden van wat prof. Willem Frijhoff *omgangsoecumene* heeft gedoopt, een meer vreedzame omgang met elkaar. Ik liet al het voorbeeld van de Weesper magistraat zien. Voor katholieken was het verboden om bestuurlijke ambten te bekleden, maar de stadsbestuurders van Weesp wisten daar wel raad op en hielpen, zoals al vermeld, hun op last van de Staten ontslagen katholieke ambtgenoten aan mooie baantjes.

Ook in Naarden troffen we een mooi voorbeeld aan van 'de boel bij elkaar houden'. De eerste jaren na 1572 waren er stadsbestuurders die tot de streng calvinistische richting behoorden, maar ook daar speelde de magistraat al gauw graag de baas over de kerkenraad. Begin achttiende eeuw kwamen de katholieken van Naarden in een fors conflict terecht met de katholieke edelman die eigenaar was van hun schuilkerk. De zaak liep hoog op. Er werd zelfs geprocedeerd, waarbij de katholieke kerkmeesters steun kregen van de schepenen van Naarden. Uiteindelijk werd de zaak in 1711 in der minne geschikt na bemiddeling door de protestantse kerkmeester Denger van de Grote Kerk en de

eveneens protestantse oud-burgemeester Nagtglas.

Er waren ook predikanten die nogal 'oecumenisch' dachten. In 1652 overleed de eerste heimelijke pastoor van het Gooi, Barthold Ingels, wiens familie in Ankeveen een buitenhuis bezat met een schuilkerkje op zolder. Ingels stierf in Amsterdam, maar werd begraven in de gereformeerde dorpskerk van Ankeveen. Tot woede van diens kleine maar overtuigd calvinistische gemeente liet de toenmalige predikant de klok op katholieke wijze *twee maal twaelf* luiden. De predikant verdedigde zich en getuigde van Barthold Ingels: *Hij was de goede herder voor velen onderwegh naar het Huijs van Godt.*

Een ander mooi voorbeeld van omgangsoecumene trof Ruud Hehenkamp aan in Blaricum. Ook daar waren veel klachten over paapse stoutigheden. In 1644 moest baljuw Hooft na een klacht huiszoekingen verrichten bij de priesters Tymen de Sayer en Floris van Vianen. Een jaar of tien later werd erover geklaagd dat naast schepenen zelfs de schout katholiek was, en dat in 1656 een katholiek kerkmeester van de protestantse

Katholieke schuilkerk te Weesp.

dorpskerk was geworden. Maar toen in april 1719 bij de protestantse schout Aaron Duerkant een been geamputeerd moest worden *quam Gerard Ploos predikant eene krachtige voorbiddinghe doen ... soo quam den room-*

schen paap van Blaricum genaamd den Ruyter veele troostrijke woorden aan den schout toe te spreken.¹⁶

Gekibbel om de kerken

In plaatsen met een grote katholieke meerderheid waren de relaties van de kleine groep protestanten en de overgrote katholieke meerderheid er altijd een van nabijheid

De Nicolaaskerk van Eemnes-Buiten (Historische Kring Eemnes).

en distantie, heftige distantie ook. Tijdens de Bataafse Republiek werd in Nederland de vrijheid van godsdienst geproclameerd, maar dat betekende nog niet dat katholieken ook in de praktijk gelijkberechtigd waren; dat zou nog lang duren. Zo lukte het hun bijvoorbeeld toch nergens om hun oude kerk terug te krijgen, ook niet in plaatsen tussen Vecht en Eem

waar zij de grote meerderheid uitmaakten; de kerk bleef in handen van de protestanten.

Op 1 mei 1798 werd het additionele artikel 6 van een nieuwe constitutie van kracht, waarin bepaald werd dat binnen zes maanden een plaatselijke regeling betreffende de kerken, pastorieën en andere kerkelijke bezittingen (meubilair, begraafplaatsen e.d.) getroffen moest worden. Het kerkgenootschap met de meeste leden had de eerste keus. De andere kerkgenootschappen werden naar verhouding van het aantal lidmaten schadeloos gesteld. Maar dat was theorie. Zo bleven in de beide Eemnessen de oude dorpskerken na een ingewikkeld politiek spel in handen van de protestanten.¹⁷ In Laren wezen de katholieken er in een bezwaarschrift van 1809 op dat de hervormden met nauwelijks twintig zielen de beschikking hadden over de 'Groote Kerk' van Laren', terwijl de katholieken met ruim 1300 zielen veel talrijker waren, maar toch slechts een 'kleijne of Huijs Kerk' hadden. Maar die hervormden waren de katholieken te slim af en hielden hun kerk.¹⁸

Met hun emancipatie groeide bij de Larense katholieken wel hun zelfbewustzijn. Zij bouwden op de centrale plaats aan de Brink een kerk en later een klooster en brachten hun overtuiging openlijk tot uitdrukking in de jaarlijkse uitbundige sacramentsprocessie bij de viering van het feest van Sint Jan de Doper, die anders dan in de rest van Nederland opmerkelijk genoeg nooit bij protestanten in opspraak kwam.¹⁹ In 1924 bouwden ze, weer aan de Brink, hun nieuwe imposante Sint-Jansbasiliek. Ook elders verschenen er 'kathedralen tussen Vecht en Eem', zie bijvoorbeeld de Sint Vitus in Hilversum, de Laurentius in Weesp en de vroegere Sint-Vituskerk in Bussum.²⁰

Bonje bij de Brielsche feesten

Na de grondwet van Thorbecke (1848) was de vrijheid van godsdienst volledig geworden en gold er ook vrijheid van onderwijs. Je zou dus verwachten dat de verschillende kerkelijke

Spotprent 'Brielse feesten' (Rijksmuseum Amsterdam).

gezindten eindelijk eens vreedzaam naast elkaar zouden gaan leven. Niet dus.²¹ Op gezette tijden kon er enorme deining ontstaan, die zich over het hele land uitbreidde, als de katholieken en hun kerk zich al te uitbundig manifesteerden. Zo leidde de herinvoering van bisdommen in 1853 tot de enorme antipaapse *Aprilbeweging*. Maar ook het omgekeerde kwam voor, als de protestanten hun nationale verhaal met heel veel feestgedruis naar buiten brachten.

In 1872 werden de zogeheten *Brielsche feesten* – de herdenking van de inname van Den Briel door de geuzen in 1572 – alom gevierd behalve onder de rivieren.²² Ze veroorzaakten enorme bonje tussen katholiek en protestant, waarbij meermalen elkaars kerkrampen werden ingegooid. De NRC schreef in april zelfs over de *bitterste godsdiensthaat* en over een dreigende *religiestrijd* die het vaderland kon doen splijten in twee vijandige kampen, van burens die waren opgestaan tegen burens en van kloven *gegraven tusschen personen, die jaren lang in onderlinge welwillendheid hebben verkeerd*.²³

De orthodoxe vleugel van de protestanten deed vaak niet mee aan de feesten, omdat er geen of te weinig aandacht was voor de

Opstand in de Nederlanden *als geloofsstrijd*. De katholieken haakten juist af, omdat zij aan de pas heilig verklaarde martelaren van Gorkum dachten en aan andere wandaden van de geuzen. De katholieke voorman Joseph Alberdingk Thijm vond de opstand zelfs onrechtmatig, omdat Philips II de legitieme vorst was. Niet vreemd dus, dat bij alle bonje de katholieken ook nu weer tot *landverraders* werden gedoopt. In Amsterdam, waar hij woonde, bleef Alberdingk Thijm bij de herdenkingen thuis en hield de luiken van zijn huis demonstratief gesloten, terwijl buiten de menigte luidkeels joelde: *Als Alberdingk niet vlagt, dan gaat ie in de gracht*. Ook in Naarden werden, op initiatief van dertien burgers, de Brielse feesten uitbundig gevierd, waarbij de hervormde kerk zich overigens vrij terughoudend opstelde en zich niet op sleeptouw liet nemen door het opgelaaide protestantse nationalisme.²⁴

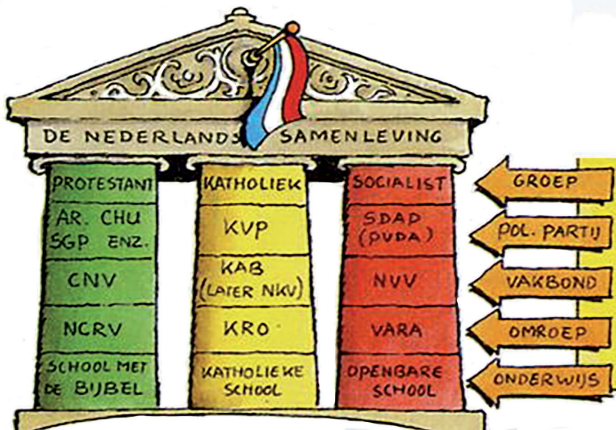
Verzuiling

Vanaf het eind van de negentiende eeuw deden zich in het gebied tussen Vecht en Eem door meer oorzaken grote veranderingen voor die ook nieuwe grenswisselingen mee-

brachten: de aanleg in 1874 van de zogeheten *Oosterspoorlijn* van Amsterdam naar Amersfoort en verder, die onze regio verbond met de grote wereld en die vervolgens vanwege de bouw van *villawijken* en het proces van *industrialisatie* nieuw leven bracht in de verstilde agrarische dorpen en in de verpauperde stadjes.²⁵ Boerendorpen als Baarn, Bussum en Hil-

werden zoveel mogelijk uit elkaar gehouden met weer nieuwe grenzen tot gevolg, terwijl er aan de top in wisselende coalities vrolijk werd samengewerkt om het land te besturen.

In de meeste Gooise dorpen waren de katholieken nog heel lang dominant, evenals in de overwegend katholieke plaatsen van Eemland ten westen van de Eem. In de villadorpen zouden eerst de liberalen – dankzij het censuskiesrecht, waarbij alleen mensen die een bepaald bedrag aan belasting betaalden stemrecht hadden – de sterkste politieke kracht worden, en ook maatschappelijk dominant. In plaatsen met moderne industrie zou daarnaast zowel de sociaaldemocratische als de christelijke arbeidersbeweging opkomen en zou de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) na verloop van tijd ook de sterkste politieke partij worden, zeker na de invoering van het algemeen mannenkiesrecht in 1919.

Verzuiling (Tilburg University).

versum vershoten van politieke en religieuze kleur door de komst van villawijken en villabewoners en plaatsen als Weesp en Hilversum en in mindere mate ook Naarden en zelfs dorpen als Laren en Bussum veranderden mee door de komst van moderne fabrieken en andere bedrijven. Traditionele mentaliteiten verdwenen, enerzijds door de komst van meest liberaalgezinde villabewoners uit een stad als Amsterdam en anderzijds door de komst van ondernemers en industriële arbeiders.

Die mentaliteitsverandering is goed af te lezen uit de opkomst van nieuwe politieke verhoudingen, die vanaf het eind van de negentiende eeuw steeds meer de vorm aannamen van de zogeheten *Verzuiling*, waarbij de politieke partijen verbonden waren met reeksen van maatschappelijke organisaties, zie de katholieke zuil, de socialistische rode familie, de protestants-christelijke zuil en een restzuiltje van liberale snit. De mensen in die zuilen

Politieke veranderingen in beeld

Om de politieke veranderingen kort in beeld te brengen zal ik drie plaatsen met elkaar vergelijken: Weesp, Bussum en Laren.²⁶ In Bussum was in 1874 nog zeker 85 procent van de bevolking katholiek, in 1914 nog maar 35 procent, niet doordat de mensen van hun geloof gevallen waren, maar door de komst van vele nieuwe inwoners. In de politiek domineerden eerst de *Oud-Bussumers*, zoals ze werden genoemd, maar al spoedig werden ze overvleugeld door de *Nieuw-Bussumers*, termen die nog tot 1911 in de notulen van de gemeenteraad voorkomen. De villabewoners, afkomstig uit de Amsterdamse hogere burgerij, waren voornamelijk hervormd en liberaal gezind, al waren er ook actief in de katholieke partij zoals Anton Dreesmann (1854-1934). Nog in 1881 was maar een van de twaalf leden van de gemeenteraad liberaal, in 1901 waren zij in de

meerderheid met zeven zetels tegenover vijf van de confessionelen, een meerderheid die zij door de kiesrechtuitbreidingen overigens weer zouden verliezen. Het college van B. en W. was bij alle tegenstellingen en soms gearreweerd tussen confessioneel en liberaal wel meest van liberaal-christelijke snit en deze kongsi was, wat Paul Schneiders noemt, *bepaald arbeiders onvriendelijk*. Zij hamerde op de rol van het particulier initiatief en wilde het arbeiderslement tot een minimum beperken, *zowel ter wille van het imago 'villadorp' als vanuit de wens de kostenpost Armeazorg zo laag mogelijk te houden*.

In Laren en Weesp zien we een heel ander beeld. In Laren, waar geen villaparken kwamen, bleven de katholieken nog tot ver in de twintigste eeuw de dominante kracht. Bij de eerste gemeenteraadsverkiezingen volgens het algemeen mannenkiesrecht kregen de katholieken daar acht van de elf raadszetels en de liberalen een; pas bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1953 verloren zij hun absolute meerderheid.

Ook in het industriële Weesp lagen de verhoudingen anders. In 1901 zaten er vijf liberalen in de gemeenteraad tegenover acht confessionelen. In 1909 waren er nog maar drie liberalen tegenover negen confessionelen en een socialist. Deze getalsverhoudingen zeggen overigens niet alles. In de periode 1906-1913 bestond er in Weesp ook een interessante vorm van samenwerking door partijen heen, *de Zevenster*, die zeven van de dertien raadszetels omvatte en waarin werd samengewerkt door links-liberalen, confessionele arbeidersvertegenwoordigers en de enige socialist. Deze *Zevenster* kon hervormingen doorvoeren op het gebied van de sociale hygiene, het onderwijs en de arbeidsomstandigheden van gemeentewerkers.

In 1919 waren de verhoudingen weer heel

anders: de SDAP haalde vier zetels, de communisten een, de Katholieke Staatspartij twee, de Christelijk-Historische Unie en Anti-Revolutionaire Partij samen drie en de twee liberale partijen bij elkaar opgeteld ook drie.

Nabijheid en distantie

De verzuiling betekende zoets als een rollenspel: men werkte als het zo uitkwam in coalities met anderen samen, maar de achterban moest liefst in de eigen bubbel leven: naar de school van de eigen richting, lid van de eigen vakbond en politieke partij, sport in de eigen sportverenigingen, bij ziekte naar een ziekenhuis van de eigen soort. In de plaatsen tussen Vecht en Eem leefden in de twee vorige

Politieke samenwerking tussen katholieken, antirevolutionairen en conservatieven, spotprent ('Nederlandsche Spectator', 1869).

eeuwen christenen van verschillende richting nog immer samen. En dat samenleven bleef er een van nabijheid en distantie.

Een sprekend voorbeeld van distantie bij de katholieken tegenover hun protestantse medeburgers in de twintigste eeuw gaf Marijke Hilhorst in haar bundel *De vader, de moeder & de tijd* van 1999. Zij opent het hoofdstukje 'Rooms-Katholiek' met een parafrase van Michel van der Plas' *Uit het rijke Roomsche leven* en schetst daarmee de belevingswereld van

katholieke kinderen in relatie tot ‘andersdenkenden’: *Het doorsnee katholieke kind ging op school bij de eerwaarde broeders of zusters. Het woonde van de eerste klas lagere school dagelijks of ten minste driemaal per week de H. Mis bij en zag het misbezoek trouwens op de schoolrapporten aangegeven. [...] Het speelde niet of bij hoge uitzondering met niet-katholieke kinderen en wist van jongs af dat de kerk tegen een gemengd huwelijk was: Waar twee geloven rusten op een kussen, daar slaapt de duivel tussen. En vergat je voor het eten te bidden, dan zeiden je ouders: ‘Moet je niet bidden? Ben je soms protestants?’²⁷*

De beschrijving van Van der Plas betrof de jaren 1925-1935, maar Marijke Hilhorst voegt eraan toe, dat er in haar jeugd twintig jaar later nog niets veranderd was. Al heb ik wat de protestanten betreft niet zo’n mooie beschrijving, het lijkt me niet gewaagd te veronderstellen dat het van die kant niet anders was...

Hoe ging dat samenleven van verschillende geloven? Laat ik maar weer Laren als voorbeeld nemen, mede omdat we met een aantal mensen daar recent uitvoerig onderzoek naar hebben gedaan.²⁸ In de twee vorige eeuwen waren de verhoudingen hier lang niet altijd vredelievend, naast – ook nu weer – tekenen van omgangsoecumene. In 1822 en 1830 werden de ramen van de hervormde kerk ingegoooid en in 1830 werden de kerkdiensten verstoord door luidruchtige katholieken, die met de uitoeffening van dien eerdienst openlijk de spot dreven. De hervormden moesten de hulp invoeren van de katholieke burgemeester, die beloofde ‘dit schandelijk misdrijf met wortel en tak uit te roeijen’ en de orde herstellen.²⁹ Maar toen in 1886 het zilveren priesterfeest van de pastoor werd gevierd, vermeldt het parochiale *Registrum Memoriale* trots: *Het hele dorp vierde feest en was in feestgewaad, van schier alle huizen der ingezetenen, zoowel Protestanten als Katholieken wapperden de nationale vlag en de pauselijke wimpel.*

Dat de katholieken van Laren in de vorige eeuw met hun meerderheid in de gemeenteraad lange tijd ook politiek weinig geneigd

waren hun niet-katholieke medeburgers tegemoet te komen, blijkt uit allerlei affaires. In het boek over de Johanneskerk te Laren worden hiervan voorbeelden gegeven.³⁰ Zo noteerde het al genoemde *Registrum Memoriale* in 1920, dat van niet-katholieke zijde een drang was uitgegaan om een gemeenteziekenhuis te stichten. Daarop nam de pastoor gauw het initiatief tot een katholiek ziekenhuis voor patiënten van alle gezindten. Het ongekende feit deed zich toen voor, aldus het *Registrum*, *dat alle leden van den gemeenteraad besloten een telken jare aan te vragen subsidie van 25.000 gulden te geven.* Maar omdat men niet zo zeker was van de raad, werd kort daarop toch maar het meerderheidsbesluit genomen om via de provincie te laten vastleggen, dat die subsidie voor 35 jaar was gegarandeerd. Nog in 1932 weigerde de katholieke meerderheid van de gemeenteraad de stichting van een protestants-christelijke school toe te staan; de raad moest daar door het rijk toe worden gedwongen.

Oecumene na W.O. II

Na de Tweede Wereldoorlog veranderden de verhoudingen langzaamaan grondig; de religieuze grenzen verdwenen. Zo gingen de protestantse en katholieke partijen in Laren vanaf de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 nauw samenwerken en fuseerden zij een jaar of tien later in het CDA. Maar al een tijd daarvoor bleek de sfeer verbeterd. Zo werd langzaamaan een oecumenische omgang van katholiek en protestant meer vanzelfsprekend, terwijl er voor de oorlog juist in Laren al buitengewoon interessante oecumenische gesprekken tussen hervormde en katholieke theologen hadden plaatsgevonden, waaraan ook werd deelgenomen door de latere kardinaal Willebrands, die een van de promotoren zou worden van de oecumenische gedachte in de Katholieke Kerk.

De oecumenische gedachte heeft gelukkig in Laren net als in de rest van Nederland wor-

tel geschoten, al is die tegenwoordig bij de katholieken wel weer op een veel lager pitje gezet. Maar van echte vijandschap is geen sprake meer. Zo hebben de verschillende kerken uit Laren, Blaricum en Eemnes elkaar in september 2020 weer gevonden om in een gezamenlijke verklaring naar aanleiding van het regeringsbeleid inzake het rampzalige vluchtelingenkamp *Moria* in Griekenland met nadruk uit te spreken dat zij het als christelijke kerken belangrijk vinden dat er ruimte komt om wie in nood is op te vangen.

De jaren vijftig vormden intussen het hoogtepunt van de verzuiling, met een sterke KVP. Maar in de jaren daarna veranderden in Nederland de religieuze verhoudingen totaal door de processen van snelle ontzuiling en ontkerkelijking, zodat de religieuze grenzen tussen de verschillende christelijke denominaties geheel vervaagden en de Nederlandse samenleving met heel andere religieuze grenzen te maken kreeg, ook in het gebied tussen Vecht en Eem.

Noten

1. Zie: <https://geboortevannederland.nl>.
2. Raymond Fagel en Judith Pollmann, *1572. Burgeroorlog in de Nederlanden*, Amsterdam 2022. Joris Cammelbeeck, Henk Michielse e.a. (red.), *Naarden 1572 – burgermoord en brandstichting*, Naarden 2022.
3. J.A. de Kok o.f.m., *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie. Numerieke aspecten van Protestantisering en Katholieke Herleving in de Noordelijke Nederlanden 1580-1880*, Assen 1964.
4. De eerste volkstellingen zijn wat de religieuze verhoudingen betreft gepubliceerd in het proefschrift van De Kok.
5. De protestantisering en de heruitvinding van de katholieken zijn voor het gebied tussen Vecht en Eem plaats voor plaats beschreven in Henk Michielse, Jan Out, Gerrit Schutte (red.), *Geuzen en papen. Katholiek en protestant tussen Vecht en Eem*, Hilversum 2013.
6. R.B. Evenhuis, *Ook dat was Amsterdam. De kerk der hervorming in de gouden eeuw*, deel 1, Amsterdam 1965, p 184.
7. Zie voor de gereformeerde kerkelijke tucht: Her-

man Roodenburg, *Onder censuur. De kerkelijke tucht in de gereformeerde gemeente van Amsterdam, 1578-1700*, Hilversum 1990.

8. Jan Baar, 'Catholyck ende bitter, De reformatie rond de Horstermeer 1580-1625', in: *Geuzen en papen*.
9. Carolina Lenarduzzi, *Katholiek in de Republiek. De belevingswereld van een religieuze minderheid 1570-1750*, Nijmegen 2019. Deze studie is uitvoerig door mij beschreven in TVE, 38, nr. 1, 2020, p. 26-32.
10. Aukje Zondergeld, 'Een hoog papen-gehalte. Katholieken in Weesp onder een gereformeerd stadsbestuur', in: *Geuzen en papen*. Zie ook: A.J. (Aukje) Zondergeld-Hamer, *Geschiedenis van Weesp. Van prehistorie tot de moderne tijd*, Weesp 1999.
11. Gerard Dekkers en Henk Michielse, 'Een "pae-psch" boerendorp. Soest vanaf de Reformatie tot eind achttiende eeuw', in: *Geuzen en papen*. Zie voor de bredere betekenis van gemengde huwelijken: Benjamin Kaplan, 'Integration vs segregation: religiously mixed marriage and the "verzuiling" model of Dutch Society', in: Benjamin Kaplan, Bob Moore, Henk van Nierop en Judith Pollmann, *Catholic communities in Protestant states. Britain and the Netherlands c. 1570-1720*, Manchester 2009.
12. Jan Out, 'Recht in de leer? Eemnes van Reformatie tot Franse tijd', in: *Geuzen en papen*.
13. Zie voor Loenen: Kees de Kruijter, 'Beschuldigheden des pausdoms. De verhouding van protestant en katholiek in de zeventiende eeuw in Loenen', in: *Geuzen en papen*. Zie voor de verhouding protestant-katholiek in Ankeveen: Jan Baar, *Catholyck ende bitter*.
14. Lenarduzzi, *Katholiek in de Republiek*.
15. Zie voor Elisabeth de Walé en ds. Voet de bijdragen van Anton Cruijnsheer over hen in: Henk Michielse en Jan Out (red.), *Van Andriessen tot Van Zutphen. Honderd erfplaters tussen Vecht en Eem*, 2015.
16. Ruud Hehenkamp, 'De dominee moest elders wonen. Calvinist en Catholyck in Laren in de zeventiende eeuw', in: Jan de Bruijn en Henk Michielse (red.), *De Johanneskerk te Laren 1521-2021*, Hilversum 2022, p. 38.
17. Jan Out behandelt de kwestie van de teruggave van oude dorpskerken aan de katholieken in een uitgebreid artikel 'Gekibbel om de kerk. Over de mogelijke teruggave van de Eemnesser kerken aan de katholieken 1795-1819', in: *Geuzen en papen*.
18. Jan de Bruijn, 'Jan Hamdorff als kerkvoogd. De hervormde gemeente van Laren. 1821-1920', in: *De Johanneskerk te Laren*.

19. P.J. Margry, *Teedere Quaesties: religieuze conflicten tussen katholieken en protestanten rond de processiecultuur in 19e-eeuws Nederland*, Hilversum 2000, p 298.
20. Jan Out, 'Kathedralen tussen Vecht en Eem', in: *Historische Canon tussen Vecht & Eem*, p. 86-92.
21. Zie hiervoor o.a.. Margry, *Teedere Quaesties*.
22. Thomas von der Dunk, 'Bij Alkmaar begon de bonje', in: *Historisch Nieuwsblad* 2023/4.
23. NRC van 23 april 1872.
24. John Exalto, 'De herinnering aan 1572. Herdenkingen van de burgermoord op Naarden', in: *Naarden 1572. Met dank voor zijn mondelinge aanvulling over de rol van de hervormde gemeente van Naarden bij de Brielse feesten*.
25. Henk Michielse, 'De moderne tijd kwam met de trein. Industrie en villawijken tussen Vecht en Eem (1850-1920)', in: *TVE*, 39, nr. 3, 2021, p 131-142.
26. Zie voor Bussum, Laren en Weesp ook: Paul Schneiders, *Buitengewoon Bussum – van boerengehucht tot villadorp*, Bussum 2005, deel 2 van een driedelige geschiedenis; Aukje en Gjalt Zondergeld, *Geschiedenis van Weesp Deel II 1850-1945*, Weesp 2014.
27. Marijke Hilhorst, *De vader, de moeder & de tijd*, Amsterdam 1999
28. Zie *De Johanneskerk te Laren 1521-2021*.
29. De Bruijn, *Jan Hamdorff als kerkvoogd*.
30. Henk Michielse en Bep De Boer, 'Verzuiling en oecumene. Protestant en katholiek in Laren in de twintigste eeuw', in: *De Johanneskerk te Laren*.

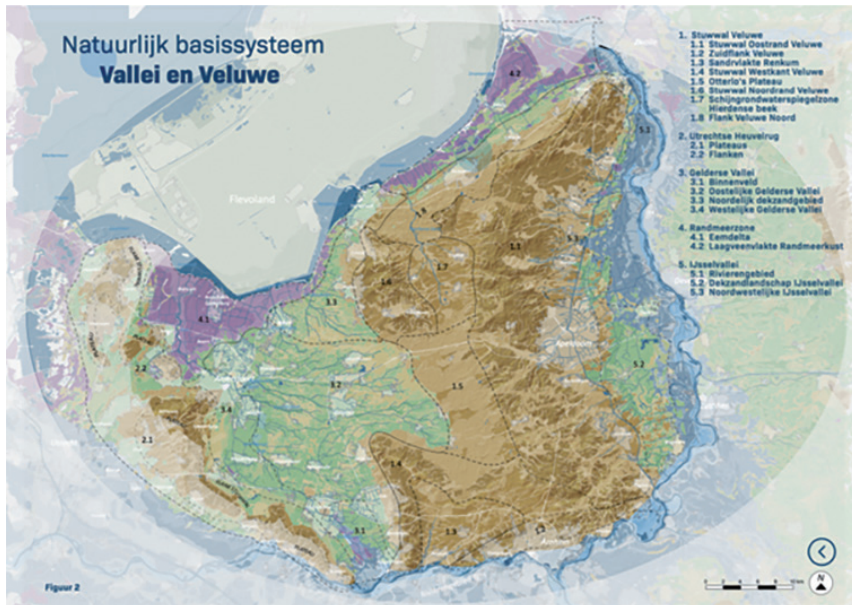
HENK MICHELSE studeerde geschiedenis in Nijmegen en promoveerde in de sociale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij werkzaam was als hoofddocent in de faculteit Sociale Wetenschappen. Hij was voorzitter en hoofdredacteur van Tussen Vecht en Eem en coördineerde onder meer het TVE-onderzoeksproject 'Katholiek & protestant tussen Vecht en Eem', dat afgesloten werd met: Henk Michielse, Jan Out, Gerrit Schutte (red.), *Geuzen en papen. Katholiek en protestant tussen Vecht en Eem ca. 1550-1800*, Hilversum 2013.

Ecosystemen zijn begrensde én open plaatsen

Hoe ecologie en sociale vaardigheid vorm te geven

Michiel Korthals

Organismen, planten, dieren, mensen, leven het liefst in een hun bekend, vertrouwd en begrensd gebied. Zo'n gebied wordt door biologen en ecologen een ecosysteem genoemd; bij mensen spreken we dan van een plaats of leefwereld. Menselijke leefwerelden zijn op talloze manieren verknoot met ecosystemen. Mensen leven ook in anonieme systemen die door geld en macht worden geregeld. Helaas maken die menselijke leefwerelden en systemen hun eigen bestaansvoorwaarden, de ecosystemen, onleefbaar. Daarover gaat dit essay

Regionaal landschap zorgt voor voedings- en bouwmaterialen (bron Bouwtuin.nl).

Ecosystemen

Begrenzing

Planten en dieren zijn diepgaand verbonden met hun omgeving, hun habitats, die samen met de abiotische factoren (water, wind, steen) hun ecosystemen uitmaken. Een habitat is volgens de biologie en ecologie gedefinieerd als de directe ervaren en vertrouwde

omgeving van organismen. Een habitat is dus een plek in een daarop afgestemd ecosysteem. Soorten kunnen alleen leven in habitats en ecosystemen waar ze aan aangepast zijn, hun voedsel kunnen vinden, hun partners treffen en lekker kunnen leven. Omgekeerd, passen die ecosystemen zich ook aan hun organismen. Natuurlijk kunnen soorten zich aanpassen aan een zich vernieuwend

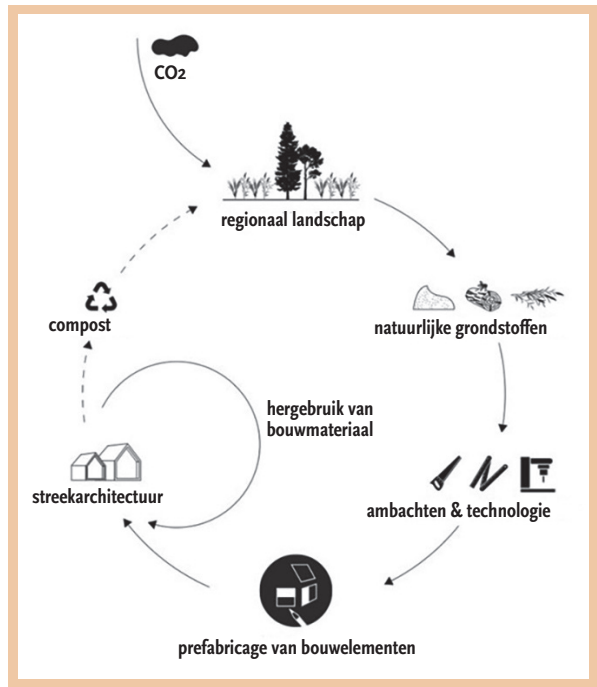
ecosysteem, maar dat neemt tijd, en die is anno 2023 er vaak niet.

Ecosystemen zijn in gevaar, want de biodiversiteit in Nederland, in Europa, wereldwijd, neemt in een snel tempo af. Dat betekent dat het aantal soorten afneemt, het aantal exemplaren van een soort afneemt, maar ook en vooral dat de ecosystemen waarin soorten gedijen, steeds meer aftakelen (Korthals 2021; Korthals 2023). Ecosystemen hebben vele definities, maar een eerste kenmerk is dat ze begrensd zijn. De organismen in een ecosysteem hebben zich op elkaar en op de biotische en abiotische factoren daarvan ingesteld: ze leven in hun habitat. Ze herkennen elkaar en die andere biotische en abiotische factoren. Ze weten welke ze kunnen vertrouwen, welke ze, en waar ze voor moeten vluchten of zich teweest moeten stellen. Mest van een koe die op een bepaalde weide heeft gegraasd, heeft een vruchtbaarder effect op dat weiland, en minder op een weiland verderop. De bacteriën en schimmels die de reis van hun weide, naar vier koeienmagen, naar mest, naar hun weide maken, herkennen hun oorsprong. Dit luistert allemaal heel precies.

Rol van de zintuigen

Het woord 'luisteren' is hier best op zijn plaats, want die noodzakelijke wederzijdse herkenning van mest- en grasland bacteriën en schimmels zou best weleens te maken kunnen hebben met ... zintuigen. In ieder geval is dat bij de meeste dieren zo. Vissen hebben een uitgekiend zintuiglijk systeem om hun geboorteplaats terug te vinden. Bijvoorbeeld de piepkleine anemoonvis kan het water van de riffen van zijn of haar geboorteplaats onderscheiden van andere waterplekken (Al-Khalili 2014). Ook met zalmen is uitgebreid geëxperimenteerd hoe het komt dat ze terugkeren naar hun bekende

plekken, waarbij hun geurvermogen een belangrijke rol speelt. Andere organismen, zoals zwaluwen en vlinders, kunnen hun plaats terugvinden - bijvoorbeeld tijdens de grote vogeltrek - via magnetische receptoren die het magnetisch veld van de aarde aftasten. Ook planten hebben dergelijke zintuigen. Darwin merkte al op dat de zintuigen van de plant in de wortels zitten. Darwin schrijft hierover in *The Power of Movements in Plants* uit 1880, dat in de top van wortels een brein zit: *De mooiste*

Impact Utrechtse Heuvelrug op naastliggende gebieden (bron: RAP).

structuur in planten, voor zover het gaat over de functie ervan, is de top van de wortel (...). Het is nauwelijks overdreven te zeggen dat de top van de wortel handelt als het brein van de lagere dieren, die indrukken van de zintuiglijke organen ontvangt en de verschillende bewegingen stuurt.

Deze zintuigen van planten speuren naar water, naar schimmels en bacteriën die hen kunnen voeden en waarmee ze hun suikers

kunnen delen en bepalen zo de plaats van de plant. Planten en dieren speuren natuurlijk ook steeds naar nieuwe mogelijkheden, zodanig zelfs dat de uit evolutionaire voorsprong van een exemplaar een heel nieuwe soort kan ontstaan. Een voorbeeld is de geschiedenis van de vinken die Darwin aantrof op de Galapagoseilanden. Daar leven vijftien soorten Galapagosvinken, waarvan er zeker zes door Darwin bestudeerd zijn. Deze verschillende soorten vinken (met gemeenschappelijke voorouders) paren niet met elkaar en verschillen op een aantal kenmerken substantieel van elkaar. De nieuwe soorten zijn zó verschillend dat Darwin dacht dat sommige soorten niet tot de vinkenfamilie behoorden, maar bijvoorbeeld tot de winterkoninkjes. Ze hebben zich aan de verschillende ecosystemen op de Galapagoseilanden aangepast, ze hebben zich daarin genesteld en hebben die daarmee mede vormgegeven.

Samengevat

Een ecosysteem is dus een (begrensde) plaats van beleving, herkenning en vertrouwen. Vele biologisch oudgedienden zullen bezwaar maken tegen dit vocabulaire omdat het zo ‘antropomorf’ klinkt. Dieren en planten kunnen toch niets beleven, herkennen en vertrouwen? Inderdaad was het in de jaren dertig tot tachtig van de vorige eeuw heel normaal zo onpersoonlijk, zo ‘objectief’ mogelijk over dieren en planten te schrijven. Dieren en planten werden als gecompliceerde mechanismen opgevat. Maar steeds geavanceerder onderzoek maakt duidelijk dat hierbij allerlei belangrijke gedragscomponenten werden genegeerd. Onderzoekers bleken in eerste instantie niet slim genoeg om te zien hoe intelligent dieren (en, ik voeg toe, planten) zijn, om een titel te parafaseren van Frans de Waal (2016). Dus recentelijk toont dier- en plantonderzoek aan dat deze organismen wel degelijk een eigen vorm van intelligentie en gevoelsleven hebben (Korthals 2021; 2023).

Ecosystemen zijn op heel verschillende ma-

nieren open naar andere ecosystemen. Voor veel soorten en ecosystemen is een dergelijke openheid van levensbelang. Planten en dieren zijn ieder op hun manier mobiel en overschrijden steeds weer grenzen van hun ecosysteem. De laatste jaren is hier veel onderzoek naar gedaan, en is duidelijk geworden dat ecosystemen in hun algemeenheid geen eilanden zijn. Verbindingen zijn dus nodig juist ook in de huidige tijd waarin veel ecosystemen door infrastructuur en bebouwing worden afgesneden van elkaar. Grenzen van een ecosysteem zijn dus eerder poreuze grenzen, membranen, zoals de celwanden van micro-organismen.

Menselijke ecosystemen: leefwerelden

Interactie

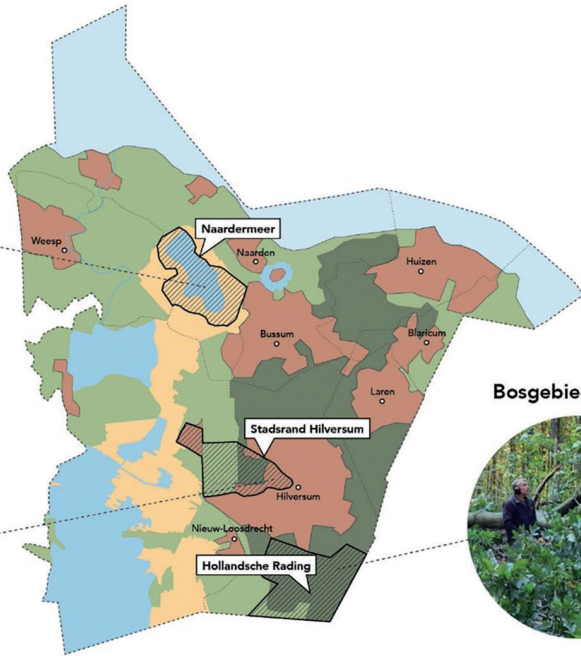
Planten en dieren creëren dus een eigen plek (een niche) in een ecosysteem (een biotoop), en daarmee veranderen ze ook het ecosysteem. Voor mensen is die eigen, vertrouwde plek, al een tijd geleden benoemd door filosofen als *leefwereld*. Mensen leven niet met hun hoofd in de wolken, noch bewegen ze zich mechanisch voort met hun ledematen. Ze ervaren hun omgeving al handelend, etend, bewegend en observerend. Die omgeving is dus niet decor, maar beweegt met hen mee, of beter gezegd, krijgt steeds opnieuw vorm in interactie met mensen. Mensen zijn verschillend, dus die omgevingen zijn ook verschillend.

Eigenlijk is het net zo met menselijke regio's. Ook hier geldt dat ze voor de eigen inwoners een eigen geur en kleur hebben. Mensen uit Vreeland, Bussum, Laren of Blaricum hebben meestal een bepaald gevoel bij hun gemeente. Ze zijn zeker ook ontevreden over een aantal dingen, maar hebben toch een vertrouwd gevoel in die omgeving. Ze weten waar de lekkerste broodjes te halen zijn, waar je een leuk gesprek kan beginnen en waar je veilig kan wandelen.

Plassengebied > Riet

Stedelijk gebied > Aarde

Bosgebied > Hout

Regio Vecht/Eem (bron: Bouwtuin.nl).

Filosofische benadering

In de filosofie wordt al meer dan een eeuw nagedacht en geschreven over de leefwereld van mensen. Edmund Husserl is een van de bekendste denkers hierover. Hij publiceerde in 1936 een boek waarin hij stelt dat de basis van de wetenschappen de alledaagse ervaring is van praktische bezig zijn. Hij zegt:

.... de leefwereld is de natuurlijke wereld – in de houding van natuurlijk doorleven zijn wij levendige subjecten opgenomen in de open kring van andere levende subjecten.

Tot het leven van een subject behoort noodzakelijkerwijs een ervaren levenshorizon, en tot hem als levend mens hoort een horizon van dingen die niet louter lichamen zijn, maar gewaardeerde objecten, goederen etc., het zijn allemaal door hem in ervaring en verder bewuste en voorgestelde objecten die tot hem behoren en die in het kader van zijn subjectiviteit liggen, ze worden ervaren om over te denken, te waarderen, naar te verlangen, om mee te doen. De basale

verbinding in deze levenswereld is niet causaliteit maar motivatie.

In wezen was deze gedachte al eerder uitgewerkt door het Amerikaans Pragmatisme van William James en vooral John Dewey. Ook zij stelden dat praktische handelingen en observeren de manieren zijn waarop mensen hun vertrouwde wereld om hen heen ontsluiten en vormgeven. Tegelijk echter breiden ze het concept leefwereld uit tot de omgeving van dieren en planten. Dewey (1859-1952) slaat de spijker op zijn kop in *Experience and Nature* uit 1925, wanneer hij stelt dat voor levende organismen niet mechanische maar historische processen kenmerkend zijn:

Als je natuurlijke organismen ziet, het zenuwstelsel in het organisme, het brein in het zenuwstelsel, de hersenschors in het brein, dan zie je het antwoord op de problemen die in de filosofie rondspoken. En wanneer zo opgevat, zullen ze gezien worden niet als knikkers in een bak, maar

als gebeurtenissen met een geschiedenis, in een bewegend, groeiend en nooit eindigend proces.

Zijn ideeën over de leefwereld sluiten goed aan bij gedachten van biologen uit die tijd over de 'Umwelt' van dieren, zoals die van Uexkül (1909/1921). Dieren zouden volgens deze biologen leven in een door hen ervaren en gedeeltelijk vormgegeven omgeving. Op zijn minst selecteren ze bepaalde elementen uit hun omgeving als belangrijk en andere als onbelangrijk, maar daarmee bevorderen res-

organismen hebben hun eigen geschiedenis, en hun eigen manieren van ervaren en handelen en daarmee grenzen ze zich af van elkaar. Tegelijk zijn die grenzen open vanwege de dynamiek van hun omgeving en hen zelf.

De mens en zijn leefwereld

Filosoof Jürgen Habermas heeft het concept leefwereld verder toegepast op mensen. Hij onderscheidt drie dimensies aan de menselijke leefwereld

Net ingezaaide Larense akker van de Stichting Oude Landbouwgewassen Laren (foto Michiel Korthals).

pectievelijk belemmeren ze die ook. Dus niet alleen bevers bouwen hun omgeving om door bomen in een riviertje te laten vallen en zo af te dammen, maar ook bijen zorgen in hun jacht op nectar voor bevruchting van planten. Zintuigen spelen daarbij een heel belangrijke rol. De huid van een organisme bepaalt dus niet de grenzen van een individu, maar diens zintuigen en handelingsmogelijkheden. Alle

Cultuur is de voorraad van kennis waaruit communicerende mensen putten, wanneer ze zich over de wereld uiten; maatschappij staat voor de legitieme ordeningen die het lidmaatschap tot de sociale groepen regelen, en hun solidariteit garanderen. Onder persoonlijkheid ten slotte versta ik de competenties die een subject in staat stellen tot taal en handelen, dus mogelijk maken aan processen van wederzijds begrip

deel te nemen en daarbij de eigen identiteit te ontwikkelen.

Uit deze hele abstracte omschrijving kun je dus meteen opmaken dat er heel veel leefwerelden zijn, zoveel als er culturen, maatschappijen en persoonlijkheden zijn. Toch hebben ze wel iets gemeenschappelijks, want allemaal spelen ze een rol in processen van wederzijds begrip, of wel het communicatief handelen van mensen. Mensen zijn als talige gebruikers zowel spreker als luisteraar. In deze talige interactie handelen ze communicatief, terwijl ze gebruik maken van hun leefwereld: van de cultuur die ze kennen, van de maatschappij die hen legitiem acht, en van hun persoonlijkheid. Tegelijkertijd bevestigen ze ook deze drie aspecten van hun leefwereld, beter gezegd, ze bestendigen en veranderen die. Heel waarschijnlijk zijn deze drie aspecten ook aanwezig bij dieren en planten. Dieren en planten beschikken over een voorraad van kennis, ze kennen een bepaalde sociale orde en ze ontwikkelen in relatie tot hun omgeving een eigen identiteit. En ze handelen ook, niet zoals mensen, maar op hun manier.

Maar bij mensen vinden deze dialectische relaties tussen leefwerelden en communicatief handelen niet ongestoord plaats. Mensen handelen ook niet-communicatief en daaruit zijn in de Moderne Tijd (ruwweg vanaf 1700) economische en bureaucratische systemen ontstaan, die op hun beurt het communicatieve handelen verdringen. Geld (markt) en bureaucratische macht zijn anonieme systemen. Menselijke ecosystemen bestaan uit meer dan zinvolle leefwerelden, maar ook uit anonieme, op overheersing gerichte systemen. Habermas spreekt in dit verband over kolonisering van de (menselijke) leefwereld door de systemen van geld en macht. De menselijke systemen bedreigen echter ook de niet-menselijke ecosystemen.

Menselijke en niet-menselijke ecosystemen

Invloed van de mens

Mensen hebben een enorme invloed op niet-menselijke ecosystemen en op hun eigen ecosystemen. Die menselijke ecosystemen van geld en bureaucratische macht hebben in korte tijd de hele aarde veroverd. Doordat de niet-menselijke ecosystemen stiefmoederlijk worden behandeld, immers natuur is om te beheersen, is er vaak een enorme kloof tussen de menselijke werelden en de niet-menselijke werelden, grofweg, de aarde.

Meestal winnen de menselijke werelden, met grof geweld. Hierbij worden uniforme, grootschalige, vaak nationale plannen over hele verschillende gebieden gelegd. Wegen, kanalen, huizen worden vanuit een nationaal plan in de historisch gegroeide heel verschillende gebieden ingepland. Historische vaak toevallige gemeente-indelingen of jurisdicties van (deel)overheden worden vaak belangrijker geacht dan fysisch-geografische en streektaalgrenzen. Samen met een beleid gericht op beheersing en oneindige groei, samengevat in BV Nederland, produceert deze constellatie voedsel én een radicale klimaatcrisis én een enorme afname van biodiversiteit, waarmee deze haar eigen bestaansgrond radicaal ondermijnt. Want de menselijke ecosystemen hebben de andere ecosystemen broodnodig (en het omgekeerde is zeker niet het geval). In feite ondermijnen de systemen van geld en macht de ecologische bestaansvoorwaarden voor de menselijke leefwerelden.

Bulldozer BV Nederland

In Nederland is deze ondermijning al goed te merken, en in veel niet-westerse landen is die ondermijning al bijna dagelijkse realiteit. De systemen van geld en macht rollen vanaf 1950 als uniforme bulldozers van BV Nederland over de Nederlandse delta. Ondanks die beheersing van land en water, zijn er toch er nog enorm veel verschillende ecosystemen overeind gebleven. Zoals gezegd, overal zijn

de ecosystemen anders: de bodemsamenstelling is anders (variërend van zuur tot kalkrijk en van voedselarm tot voedselrijk), het weer is anders en heeft heel verschillende invloed en de waterlopen en de flora en fauna zijn anders. Hoewel die bulldozers bomen, heggen

sen; het vormt ook een landschap plezierig voor mensen en flora en fauna. Al die betekenissen worden door de eenzijdige nadruk op beheersing verdrongen. Doordat in Nederland excessief veel land voor landbouw gebruikt wordt (60% van de oppervlakte ter-

Het Gooi in 1740, kaart in: 'Nieuwe geographische en historische atlas van de zeven Vereenigde Nederlandsche Provintien', Amsterdam 1740.

en struiken hebben verwijderd, meren hebben laten ontstaan en weer weg gepolderd, rivieren hebben rechtgetrokken, land en lucht hebben verarmd, hebben ze niet alles kunnen uitwissen.

Een gebied, een ecosysteem, heeft een meervoudige betekenis: het houdt water vast, en bestrijdt zo droogte; het absorbeert koolstof en reduceert zo klimaatopwarming; het geeft biodiversiteit de ruimte en zorgt voor gezonde gewassen en daarmee men-

wij het mondiale gemiddelde 30% is), is de intensieve landbouw – exclusief gericht op opbrengsten – een belangrijk onderdeel van die ‘bulldozer’ geworden. Landbouw is daarmee ook een belangrijke oorzaak van de eigen problemen geworden, doordat het de eigen bestaansvoorwaarden ondermijnt. Intensieve landbouw eist snelle waterafvoer en die leidt tot verdroging van de bodem; monoculturen onderdrukken biodiversiteit, zowel op de akkers als in de naastliggende natuurgebieden

en verhogen de ziektedruk; megastallen leiden tot stankoverlast, landschapsvervreemding en gebrek aan dierenwelzijn. Daarnaast leidt de uitsluiting van natuur in de steden door stedelijk steen tot onverdraaglijk hoge temperaturen.

Maatwerk

De meervoudige, positieve betekenissen van ecosystemen en hun verscheidenheid kunnen door andere vormen van landbouw, zo-

biele infrastructuur en industrie. Nationale regie is ook nodig voor een beter openbaar vervoer, want de groei op automobilititeit heeft echt zijn grenzen bereikt. Die regie moet echter niet leiden tot een algemene oplossing voor ieder gebied. 'Maatwerk' betekent niet dat de overheid het gebied in een alles bepalend plan moet stoppen. Ook toevallige gemeente-indelingen of jurisdicties van (deel) overheden horen niet bepalend te zijn voor wat een gebied is, maar juist fysisch-geogra-

Ven 'Hut van Mie', Mauvezand, Laren (foto Michiel Korthals).

als agro-ecologie en regeneratieve landbouw, wel verder ontwikkeld worden. Zoals uiteengezet zijn de verschillen tussen ecosystemen groot, dus maatwerk bij de ontwikkeling van een gebied is hard nodig zodat de eigen aard van een plaats niet verdwijnt en de (poreuze) grenzen gerespecteerd worden. Vanzelfsprekend is hierbij wel nationale regie nodig met betrekking tot uitstoot en overlast van grensoverschrijdende activiteiten, zoals automo-

fische en culturele gegevens dienen een gebied af te grenzen van andere gebieden. Hierbij dienen dus ecologie en de stemmen van betrokkenen centraal te staan. Het micro-niveau bepaalt immers wat een gezonde en plezierige leefomgeving is. Ook de rechten op land- en watergebruik (en de daarmee verbonden plichten!) zouden dan meegenomen moeten worden. Er is grote belangstelling voor nieuwe gemeenschappelijk beheerde

gronden, voor hetzij voedselbossen (groente en fruit), hetzij agro-ecologische landbouw (voor bulkproducten zoals tarwe en aardappelen).

Plannen in de regio

Er bestaan veel mooie gebied specifieke plannen en ontwikkelingen die hiermee rekening houden. Ik noem *Places of Hope*, een ontwerp voor vier eenheden in het Friese veenweidegebied. Het College van Rijksadviseurs heeft voor drie gebieden, Marne, Salland en Krimpenerwaard, interessante voorstellen ontworpen voor een nauwe verbinding tussen landbouw en landschap (Sijmons, 2023). Voor Gooi, Eem en Vecht zou ook zo'n ontwerp gemaakt dienen te worden rekening houdend met openbaar vervoer, want deze regio wordt beheerst (en soms beschadigd) door automobiliteit. Waarom niet een tenderregeling openen voor dit gebied waarop consortia zich in kunnen tekenen? Een integraal ontwerp voor Nederland is dat van de winnende inzending van Imke de Boer voor de prijsvraag van de Rockefeller Foundation. In mijn boek *Eetbare Natuur* (2021) ben ik op dat ontwerp *Rerooting the Dutch Food System* uitvoeriger ingegaan.

Het team van het Regionaal Adaptatie Plan (RAP) heeft een plan gemaakt voor de Gelderse Vallei, Utrechtse Heuvelrug en Eem, allemaal zeer verschillende maar wel verbonden gebieden. Zie de afgebeelde kaart. De fysisch-geografische stromen zijn hierbij duidelijk aangegeven. Daarmee worden de grenzen tussen de ecosystemen en de provincies doorbroken, want het is duidelijk dat de waterstromen van de Utrechtse Heuvelrug (Gooische Meren en Laren/Blaricum) zowel in de Gelderse Vallei (Gelderland) als in het westelijke meren gebied terechtkomen (Noord-Holland en Utrecht).

De jarenlange bulldozer werking van BV Nederland heeft gelukkig niet geleid tot een totale vernietiging van de heel verschillende

ecosystemen, nog steeds zijn deze instaat hun specifieke eigenaardigheden, verbindingen en grenzen vorm te geven. Maar de relaties tussen deze begrensde ecosystemen staan op de tocht, al is het alleen al door de afsnijdingen die door de automobiele infrastructuur te weeg worden gebracht. Grenzen laten een ecosysteem groeien, maar alleen op voorwaarde dat ze poreus zijn. Laten we daar aan werken.

Gooi- en Vechtstreek

De eigenheid van genoemde gebieden in Gooische Meren, Laren/Blaricum/Eemnes (BEL) en Wijdemeren kan nog meer accent krijgen wanneer rekening gehouden wordt met wat deze gebieden aan voedsel- en andere gewassen kunnen produceren. Het gaat hier om plas- en veengebieden en bos- en zandgronden, waar vanouds rogge, boekweit, knollen, aardappelen en mosterd werden geteeld. Nu kunnen deze gebieden ook bouwgewassen leveren, bijvoorbeeld lisdodde, vlas, hennep, stro en hout (Leclercq en Smit, 2022). De daarmee uitgevoerde huizenbouw kan daar dan op die gebieden afgestemde huizen en wijken bouwen. Omdat de regio's zo belangrijk zijn voor instandhouding van biodiversiteit, woonklimaat en levensvreugde, is een dergelijke diversificatie, mede gebaseerd op de verschillende bodem- en waterkwaliteit, een uitkomst. Daarnaast is het tijd om te zoeken naar nieuwe verbindingen binnen de regio's en tussen de regio en de omringende regio's, waarbij vooral de fiets prioriteit zou moeten hebben.

Conclusie

Ik heb in dit essay een lans gebroken voor een regionale benadering van Gooi, Eem en Vecht, zodat de absoluut noodzakelijke verandering richting ecologie en sociale rechtvaardigheid vorm kan krijgen. Een regionale behandeling, die serieus rekening houdt met de verschillen in de regio is daarbij van groot

belang. De regionale behandeling heeft groot voordeel voor de institutionalisering van korte ketens van voedingsmiddelen en van kleding- en bouwmaterialen. Immers, daarmee zijn de sluiting van kringlopen en de inrichting van mooie en plezierige landschappen gediend. We dienen dus nieuwe grenzen te bepalen en gebieden opnieuw met elkaar in verbinding te brengen op basis van historisch gegroeide gegevens en inzichten uit de ecologie.

Noten

1. Biotische factoren zijn levende organismen of de producten daarvan. Abiotische factoren zijn bijvoorbeeld water, zand, stenen, lucht en temperatuur.

Literatuur

Bouwtuin.nl

- C. Buskes, *Evolutionair Denken*. Nieuwezijds, 2006.
F. de Waal, *Zijn we slim genoeg om te weten hoe slim dieren zijn?* Vertaling Pieter van der Sterre, Reintje Ghoois. Atlas Contact, 2016.

- J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band 2, 1984. p. 210.
E. Husserl, *Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Dordrecht, 1951.
M. Korthals, *Eetbare Natuur*. Noordboek, 2021.
M. Korthals, *Goed Leven als Aardbewoners*. Boom, 2023.
E. Leclercq, M. Smit, *Waardevolle wijken*. NAI010
D. Sijmons, in: <https://www.archined.nl/2022/08/nederland-worstelt-met-zijn-agrarische-verleden-terwijl-de-toekomst-voor-ons-licht/>
J. von Uexküll, *Umwelt und Innenwelt der Tiere*. Berlin, 1909/21.

MICHEL KORTHALS is emeritus hoogleraar Filosofie Wageningen Universiteit en hoogleraar University of Gastronomic Sciences (Italië). Hij is schrijver van *Voor het Eten* (2002), *Goed Eten. Filosofie van Voeding en Landbouw* (2018), *Eetbare Natuur* (2021) en *Goed Leven als Aardbewoners* (2023). Korthals is ook 'kleine' akkerbouwer en hierdoor geïnspireerd laat hij zien in zijn boeken wat de essentiële betekenis van de aarde is voor het bestaan van alle aardbewoners, met een speciale rol voor landbouw en voeding.

Historisch Café

TVE organiseert in januari, maart, mei, september en november samen met het Stadsarchief, de Vereniging Vestingstad Naarden en het Comenius Museum op de derde woensdag van die maanden het Historisch Café Naarden. Er worden lezingen gegeven over gebeurtenissen en personen uit de boeiende geschiedenis van Stad en Lande van Gooiland en elders. De toegang is gratis, hoewel een bijdrage in de 'pet' zeer op prijs wordt gesteld.

Woensdag 15 november:

Marcus van der Heide over Jo Bongor, de weduwe van Theo van Gogh, de broer van de schilder Vincent.

Het Historisch Café wordt gehouden in *deMess*, voormalig *De Hoed*, Adriaan Dortsmanplein 1b, Naarden-Vesting en begint om 20.15 uur.

Zie ook: www.tussenvechteneem.nl/activiteiten

AANKONDIGING OPEN DAG

Zaterdag 21 oktober 2023

‘Sporen van grenzen tussen Vecht en Eem’

Wij lopen bij ons doen en laten tegen grenzen aan. Vaak zijn deze grenzen duidelijk.

Soms zijn ze minder zichtbaar. Van een aantal grenzen resteren alleen sporen.

Op de grens tussen Utrecht en Holland ligt Loenen aan de Vecht. Het dorp kent een geschiedenis met veel grensconflicten. Daarnaast is het met zijn 144 rijksmonumenten een van de charmantste dorpen van Nederland. Het centrum heeft dan ook sinds 1966 de status van beschermd dorpsgezicht.

De Stichting Tussen Vecht en Eem organiseert samen met de Historische Kring Loenen op 21 oktober de Open Dag van 2023 over ‘Sporen van grenzen tussen Vecht en Eem’ met boeiende lezingen en excursies. Komt u ook?

PROGRAMMA

09.30 uur Ontvangst en inschrijving

Locatie: Grote Kerk Loenen, Dorpsstraat 49, 3632 AP Loenen

10.00 uur Welkom en opening

- ◆ Lezing door **Juliette Jonker-Duijnste** over buitenplaatsen op de grens met de Vecht
- ◆ Lezing door **Gerard ter Heerdt**, ecooloog bij Waternet, over water op de grens
- ◆ Lezing door **Michiel Korthals**, em. hoogleraar Toegepaste filosofie aan de Universiteit Wageningen over ‘Goed leven als aardbewoners’

12.45 uur Lunch

13.45 uur tot 15.30 uur – **Een excursie naar keuze:**

- A.** Rondleiding tuin buitenplaats *Nieuwerhoek*
- B.** Rondleiding tuin landgoed *Vrederijk*
- C.** Dorpswandeling Loenen

15.30 uur Afsluiting met een drankje

Locatie: Grote Kerk

Voor meer informatie zie www.tussenvechteneem.nl en <https://hkloenen.nl/>

De kosten voor het evenement inclusief lunch zijn € 30 per persoon voor leden van de HK Loenen en donateurs van TVE. Voor alle anderen zijn de kosten € 35 per persoon.

U kunt zich inschrijven via het aanmeldingsformulier op de website van TVE
www.tussenvechteneem.nl

Inhoud

Jan Vollers	Er zijn meer Gooien en Vechten <i>Over verschuivende grenzen tussen Vecht en Eem</i>	131
Juliette Jonker-Duynstee	De gebiedsgrenzen van Vreeland <i>Strijd tegen opheffing en schaalvergroting</i>	143
Fenna Brouwer	De grillige grenzen van Loenen <i>De sporen van een veelbewogen geschiedenis</i>	149
Gerard Baar	Werdegang van station Loenen-Vreeland <i>Ontsluiting van de Vechtstreek en het Gooi</i>	154
Koos Voorn	Eeuwen bond een sluis Vreeland en Kortenhoeve <i>Tot de aanleg van het Hilversums Kanaal</i>	166
Eric Bor	Voormalig Naardens gebied werd Hilversums <i>Gevolg van een reeks grenscorrecties</i>	169
Margreet de Broekert	Woonwagengedwonen in Nederland <i>Ook in het Gooi onbekend en onbemind</i>	177
Pieter Hoogenraad	De Hilversumse tankgracht <i>Een linie die haar nut nooit heeft hoeven te bewijzen</i>	187
Ayla Blüm	Hoe de tol van Muiden verdween <i>Geslaagde actie van erfgoeier Floris Vos</i>	201
Cees Pfeiffer	Weesp was nooit erg geliefd bij de burens <i>Al bijna tachtig jaar aan het fuseren</i>	206
Jaap Groeneveld	Eemnes – een grensgeval <i>Randgemeente als ‘dorpse stad’</i>	213
Cees Meyer	Laren en Blaricum nóg twee gemeenten <i>Herhaaldelijke pogingen tot fusie mislukt</i>	224
Henk Michielse	Bonje en nabuurschap tussen Vecht en Eem <i>Religieuze grenzen (1572-2000)</i>	229
Michiel Korthals	Ecosystemen zijn begrensd én open plaatsen <i>Hoe ecologie en sociale vaardigheid vorm te geven</i>	245
Historisch Café		255
Open Dag TVE in Loenen		256